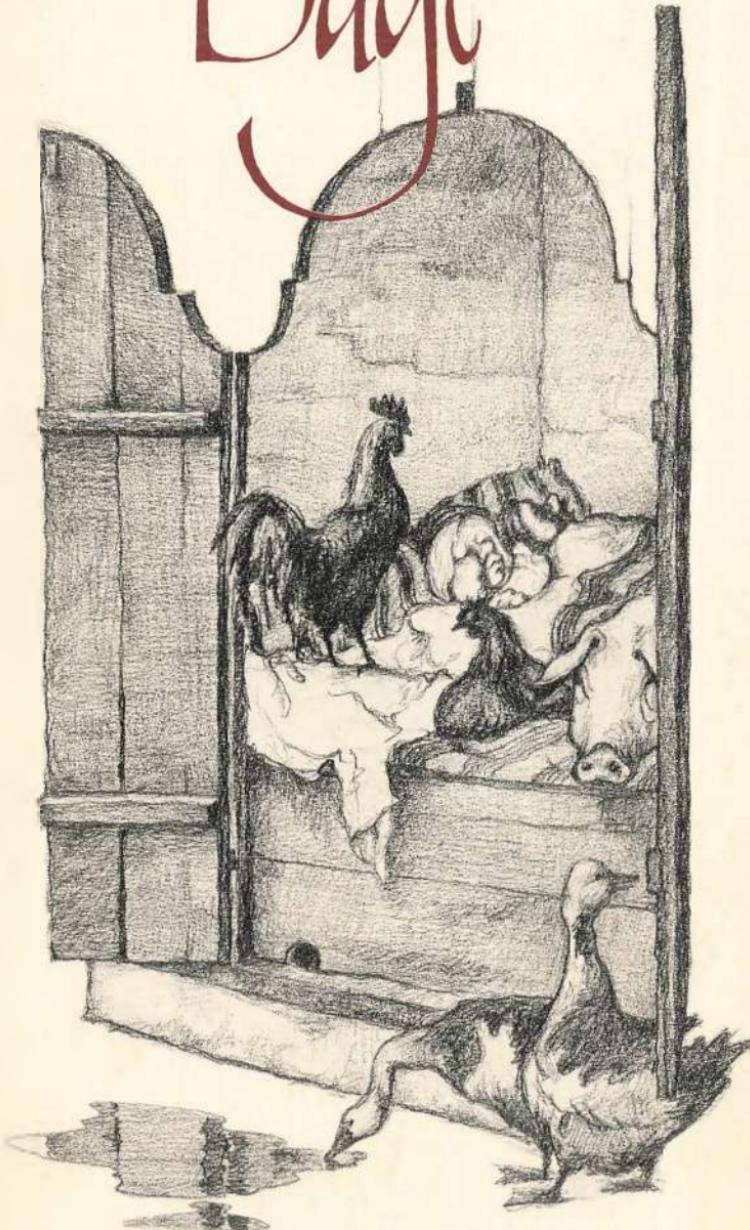

H.P. Hansen

Fra Gamle Dage

ROSENKILDE OG BAGGER

H. P. HANSEN

FRA GAMLE DAGE

Folk bander . Slavekrigen 1848

Om renlighed i gamle dage . Af brændevinens saga

An Wåt's saga

ROSENKILDE OG BAGGER
KØBENHAVN

FRA GAMLE DAGE

Andet oplag er genoptrykt i fotolitografi
efter udgaven fra 1961 af Hain-Druck
KG, Meisenheim/Glan, Vesttyskland. Om-
slagstegning af *Roald Aks*. © Rosenkilde og
Bagger 1961. Printed in Germany 1977.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	SIDE
FORORD	7
FOLK BANDER	9
SLAVERIGEN 1848	55
OM RENLIGHED I GAMLE DAGE	71
AF BLÅNDEVINENS SAGA	129
AN WÅT'S SAGA	161
ORDLISTE TIL OM RENLIGHED I GAMLE DAGE	

FORORD

Før far blev syg ved nytårstid havde Rosenkilde og Baggers forlag fremsat plan om udgivelse af dette samlingsbind. Far bifaldt forslaget, men nåede ikke at gøre manuskriptet færdigt til tryk.

Det faldt derfor i min lod, at gennemgå fars eksemplarer af de fem skildringer og samle de rettelser sammen, som far gennem årene havde gjort til teksten.

Bogen fremtræder stort set som en genudgivelse af de originale versioner, men med enkelte rettelser, og teksten er - som far selv gjorde det i sine senere bøger - ændret til nugaeldende retskrivning.

Haderslev, september 1961.

Vagn Lindebo Hansen.

I

FOLK BANDER

INDLEDNING

»Eden er aldrig saa god, hun var io bedre usvoren«.
(Herm. Weigere. 1555).

Eder er vist lige så gamle som den tænkende og talende menneskeslægt. Bliver barnet ræd eller ked af noget, kalder det på sin moder. På lignende måde er det vel gået til i menneskeslægtens barndom; når det voksne menneske blev grebet af panisk skræk, eller det kom i en, virkelig eller indbildt, farlig situation, så påkaldte det en højere magts hjælp. Således har brugen antagelig formet sig, og deraf har misbrugen atter udviklet sig.

Allerede i Det gamle Testamente hører man gang på gang om, at folk sværger, og misbrugen har vel taget et så stort omfang, at Jesus fandt anledning til at sige: Men jeg siger eder, at I skulle aldeles ikke sværge, hverken ved himmelen, thi denne er Guds stol, og ej ved jorden, thi den er hans fodskammel, og ej om Jerusalem, thi det er en stor konges stad, og du skal ikke sværge ved dit hoved, thi du kan ikke gøre et eneste hår hvidt og sort. Eders tale skal være ja, ja, nej, nej. Hvad der er over, det er ondt. (Matt. V).

Ved besættelsen af højere embeder aflægges ofte ed, som en slags garanti for, at vedkommende vil forvalte det ham betroede embede efter loven. Og i retssager har edsaflæggelsen gennem umindelige tider spillet en overordentlig stor rolle, idet den anklagede i mange tilfælde har kunnet få lov til at sværge sig fri.

I de fleste lande består edsaflæggelsen deri, at den, der aflægger ed, kalder Gud til vidne på, at han eller hun har talt sandhed; men i den nyere tid er eden dog ofte afløst af en skriftlig erklæring: - på tro og love.

Ovennævnte retslige eder lades ude af betragtning i det følgende, hvor vi skal høre om ederne i daglig tale. Eksemplerne har jeg især optegnet i Midt- og Vestjylland; der kunne gøres en rig høst ved at gennemgå vor skønlitteratur, men denne opgave kan andre tage sig af.

Huad en fallsk eed alluarlig och forferdelig betyder, effter som den helige schrifft uduiser, der itt christene mendiske skall vogte sig for, under sin siells sallighiedtz fortabelszche.

Doktor ditt syrad: VH: Z: fest,
Van fyr du Sünden bøf Rørd.
J. 6. Detleff Hannsen: 10.

16. Detleff Hannsen 10. De fire bogstaver i tegningens hjørner betyder: Ditlev Hansen guldsmed i Ribe. Efter et håndskrift (Nk S. 1353 b) i Det kgl. Bibliotek.

HVAD ER EN ED?

Det vil vist forekomme de fleste overflødigt at stille spørgsmålet: Hvad er en ed? idet man straks tænker: Det er jo et kraftudtryk, der indeholder et eller andet djævlenavn eller også Guds navn. Men spørgsmålet er langtfra så lige til.

En reel ed er en religiøs formular, man kan i mange tilfælde godt kalde den en besværgelse. For eksempel: *Gud nåde dig!* eller: *Fanden tage mig!* Men i visse tilfælde vil det dog afhænge af lejligheden eller af måden, på hvilken udtrykket bruges, om man kan kalde det faldne udtryk for en ed eller ikke, og i andre er en oprindelig ed så forvansket, at man rettere vil kalde udtrykket et mundheld.

Når man i min barndom kom forbi nogen, der arbejdede, så hilste man ved at sige: *Gudhjælp!* Det var et fromt ønske. Velkendt er historien om Martin Luther, der sluttede sin tale i rigsdagen i Worms med at sige: Her står jeg, jeg kan - *Gud hjælpe mig!* - ikke andet. Ingen kan være i tvivl om, at udtrykket, *Gud hjælpe mig*, i dette tilfælde er en from bøn. Men, når den ene af to kamphaner i stor vrede råber: Nu skal jeg, *Gud hjælpe mig*, flytte dig! da er det lige så iøjnefaldende, at samme sætning er brugt som en truende ed, og i andre tilfælde bruges den bare som et intetsigende mundheld: Det ved jeg, *Gud hjælpe mig*, ikke. Det samme gælder udtryk som *Vorherre bevar's!* osv.

Når én samtykkende siger: *Ja såmænd!* er der vel ingen, der tænker på, at udtrykket oprindelig er en ed, og siger en anden *Av for katten* eller *Av for skam!* opfattes det heller ikke, som vedkommende står og bander, hvad dog dybest set er tilfældet.

Ingen vil opfatte min oldefar, Ole Skibilds afskedshilsen som en ed, når han sagde: *Gud i wåld'!* men når én ønsker en anden *Fanden i vold*, så er man straks klar over, hvor dette udtryk hører hen.

Mariane Kjelster i Ørre fik engang en dejlig, varm kyse sendt fra en af hendes unge veninder. Overrasket klappede hun hænderne sammen og udbød: *Dæn' æ a, söw'ren fi semæ, glå' ve!* Bandede Mariane da?

Man kan også sætte et spørgsmålstejn ved følgende eksempel: For mange år siden var der en proprietær på Dejbjerglund, der havde for skik at stå på trappen ved hoveddøren og råbe på sine folk; han havde en mægtig stemme, der kunne høres over hele gården. Så fik de en ny karl, og da proprietæren næste morgen brølte på ham, sprang karlen forskrækket ud i gården i sine underbuksler, og så gloede han rundt om, idet han udbød: *Ib, Gud Få'der bewår'r vås, a trow', æ go'r wa ve o brend'*!

I min barndom hørte jeg følgende historie: Hos en fin familie kom et af børnene en dag opskræmt ind til sin moder og sagde: Mor - Stine bander! Det gør hun da vel ikke, hvad siger hun? spurgte moderen. Svaret lød: Jo, hun gør, hun siger *røw!* Pigen, der var kommet fra landet, anede naturligvis ikke, at det var mere passende at kalde denne legemsdel for »slutning«.

I mange tilfælde, ja vel i de fleste, aner vedkommende slet ikke, at han bander, dels fordi ederne er indgået som et naturligt fyld i hans daglige tale, og dels fordi han slet ikke ved, hvad de udtryk, han bruger, oprindelig betød.

Er det så en ed, når brugeren ikke aner, hvad udtrykket betyder, eller et det måske en ed, når én, der hører udtrykket, kender den oprindelige mening; eller er det den mening, som taleren, eller den, der hører talen, lægger ind deri, som er afgørende?

Omkring 1900 stod jeg en dag og så på en negertrop, der blev vist frem i København. En af tilskuerne, en københavner, morede sig med at lære de exotiske folk lidt dansk, og blandt de første sætninger var - såre betegnende - en ed. Den sorte mand skulle lære at sige *Av for satan!* Navnet blev selvfølgelig radbrækket, til stor moro for tilhørerne; men læreren og eleven var begge ret ihærdige, så der kom nok et godt resultat ud af undervisningen.

I april 1941 fandtes der i Ringkøbing Amts Dagblad en artikel om den i sin tid så berømte spillemand Ole Kjær, og deri fortaltes, at han engang fik besøg af en fordrukken mand med sin 12 årlige sén, et musikgeni. De foregav, at de var englændere, og den eneste måde, manden kunne bruge det danske sprog på, »var at bande på dansk«, hedder det.

At københavneren bandede i ovennævnte tilfælde, det er man naturligvis ikke i tvivl om; men tør man påstå, at negeren, der ikke

kunne udtale sætningen og ikke anede, hvad det var for en morsomhed, han underholdt sit taknemlige publikum med, også bandede?

Eller hvad mener man om følgende, der i slutningen af maj 1941 kunne læses i dagspressen:

Kristelig Lytterforening har protesteret mod et kraftudtryk, som forekom i en lille kabaret, som nogle unge kunstnere »Vi unge« ud-sendte for nylig. En hysterisk ægtemand udslyngede her følgende passus foran mikrofonen: - Når jeg siger, at klaveret skal være lukket, så skal det ved *Kristelig Lytterforening* være lukket!

Den unge mand har villet more sit publikum med en surrogat-ed, der slet ikke var morsom. Meningen var imidlertid god nok, og udtrykket blev altså også opfattet i bedste eller dog i rette mening.

Men med disse eksempler, der kunne øges med mange andre, kommer vi næppe besvarelsen af spørgsmålet: Hvad er en ed? nærmere, end vi kan sige: I mange tilfælde afhænger det hørte af ørerne, der hører.

I Jersins skrift, *Vera via vitæ*, 1633, læser man side 11: - *derfor hand bøn oc bande aff mangen fattig får* - I og for sig er det ikke overraskende, at et menneske både beder og bander, men for de aller-fleste vil det sikkert lyde paradoksalt, når de hører, at der ingen principiel forskel er mellem disse to handlinger, og at der heller ikke sproglig set synes at være forskel på ordenes oprindelse. Et mund-held lyder: Den, som bander, han beder. (E. T. Kristensens Ordsprog. S. 10. 248).

Følgende træk fra det daglige liv viser, at afstanden mellem de to verber i praksis kan være lille: Da jeg for en del år siden besøgte gamle Maren Skjellund, strømmede der en del nysgerrige unger, hendes børnebørn, til. Der var kun lidt plads i stuen, og Maren sagde med sin blide bedstemorstemme: *Ka I go u'r!* Det hørte børnene naturligvis ikke, de bare gloede på mig. Så sagde hun: *Næ'r I no vel go u'r, så ska I fo'n stu'er æv'l!* Men ungerne rørte sig ikke ud af flækken trods den gamle bønner. Da blev hun arrig, og nu kom det i en faretruende tone: *I sat'ns ong'er - vel I skrop aw'!* Det sprog forstod børnene.

Men Maren var ingen undtagelse. En dag kom *Gal' Kjæsten*, som man kaldte hende, ind i en gård i Lønborg for at tigge. Manden sagde da til pige: Gi hende en god almisse - ellers er hun ikke til at

komme i nærheden af. Da Kirsten så havde fået sin almisse, ja sårn som hun bør'e mæ nijr - så gu'e, som a wa ve bind, sagde fortælleren. Men da Kirsten en dag tiggede hos vandinspektør Fløe, og han stak hende en toskilling, fik piben en anden lyd, thi hun blev gal og udøste sin velsignelse over den ædle giver ved at ønske, at *fand'en sku ryw æ tær' mer u'd å æ lyw' o ham o træ'end dæm åm æ kjærk'to'r'n!*

Medens forfatteren Søren Alkærsig som ung tjente i Melvanggaard ved Askov, havde de en daglejer der hed Laust. En dag fortalte denne om et par store hunde, der var kommet ind mellem en flok svin i en fenne, og så sagde Laust: - men Herreguj a hår fanden bræk' mæ aller i mi dau' sjæt sårn en spektakel! Og da samme mand høstede rug en dag, udbød han: *Da hår a, fanden kist kåld', osse sjæt de!* Laust havde i sjælden grad evne til at bande med fantasi.

Jens Madsen i Grimalund i Hoven havde været med i Frankrig under Napoleon. Når han fortalte om sin deltagelse i krigsen, da bandede han tykt. Pastor Birkedal ville gerne høre på den gamle veteran, men engang henstillede han til denne, om Jens ikke nok kunne dæmpe de kraftige eder lidt. Da svarede Jens Madsen: *Di ka trow', hr. pastor, vi tow et' ve wå gewæ'r i Jesu naw'n!*

Når Bjørnstjerne Bjørnson blev ivrig, så brugte han temmelig grove eder. En dag sagde Ludvig Schrøder til ham: Du må ikke bande så sterk! Men dertil svarede Bjørnson: Ja men - jeg finder ikke rum i sproget!

I denne forbindelse mindes man uvilkårligt historien, der fortælles om Tordenskjold. Han havde lovet kongen at lade være med at bande; men da stormen blæste op, og Tordenskjold bad matroserne om at rebe sejlene, stod de og måbede. Da bad Tordenskjold kongen undskyldte, hvorefter han gav ordre i sit sædvanlige saftige sprog, så blev ordenen straks udført, og kongen blev overbevist om, at eder kunne være nødvendige - fortælles der.

En præst var ude at sejle i et strengt vejr. Pastoren var langtfra dristig, og han spurgte en af matroserne, om der var overhængende fare. Nej, svarede matrosen, De kan være ganske rolig, så længe kaptajen bander, er der ingen fare. Lidt efter kom præsten hen til matrosen igen og frittede: Bander han endnu? Svaret lød: Ja, han gør! Da udbød præsten synlig lettet: *Å Gud ske lov!*

På armenisk findes et ord *ban*, der betyder tale og ord; på Sanskrit har man *bhanat*, der betyder at råbe højt, tone, klinge¹⁾); på indogermansk har vi *bha* og endelig forekommer ordet i gammel irsk og i oldnordisk *bann*.

På oldnordisk betyder *banna* at forbyde, forbande, sætte i band. En »bande« (ed) er i sin oprindelse en besværgelse, og sådanne hører med til de primitive menneskelige affektytringer.

Men skønt der som sagt ingen principiel forskel er mellem banden og bønnen i deres oprindelige betydning, er der dog i praksis den forskel, at den, der beder, træder ydmyg frem med sit ønske, medens den, der besværger eller bander, brutalt forlanger eller råber om hjælp. Man kan vel også sige, at hedningerne bandt dæmonerne ved besværgelse (banden), medens de kristne bruger bønner. Det er i øvrigt interessant at se, hvorledes ederne såvel som trylleformlerne (besværgelserne) ved overgangen fra hedenskabet til kristendommen er ændret.

I sit Glossarium juriducum, 1652, skriver Chr. Ostersøn Weyle s. 226: »Eed - - derpaa giøres ingen ydermeere Forklaring fornøden / thi / dis verr / det er en hver alt formeget der om bevist / oc brugis Gud til Fortørnelse / oc hans hellige Naffn til forfængelige misbrug / allermest aff lætfærdige Folck / som dog ey ved Eed staar til troende - - -

Dog udkræfvis undertiden / effter Lowerne / en sandru Eed - at udi Eed tage.«

Og hvilken rolle sidstnævnte eder har spillet, får man et indtryk af, når man ser, at Ostersøn Weyle nævner tolv tilfælde, hvor der sværges i retssager og femogtyve, hvor der aflægges embedsed lige fra hyldingsed til borgered.

I de nordeuropæiske sprog er *ed* et almindeligt ord. Oprindelsen er usikker; men der findes et gammelnordisk ord, *cid*, der betyder en smal gang, en landtunge, man har det også i flere germanske, slaviske og romansk sprog samt i græsk og sanskrit. Dette ords grundbetydning er gang, et sted, hvor man går, passage, og det er vel ikke

¹⁾ I sin afhandling om folketro og festskik, særlig fra Fyn (1734), Khb. 1936, har Jacob Birkerod s. 39: Når koen stønner, det kalder den gemene mand, at *den bander*. Og når man også i Vestjylland sagde, at *koen bander*, når den bræler, idet man går forbi den, så tyder det på, at ordets oprindelige betydning i Sanskrit har holdt sig gennem tiderne.

usandsynligt, at det er det samme ord, vi har i Ed. Jvnf. Falk og Torp's Norewg.-Dän. Etymolog. Wörterbuch.

At *bande* og *sværge* er ligeledes velkendte ord i de nordiske sprog. Den nuværende betydning af *bande* kommer af besværgelser af ånder, og ordet *sværge* har sandsynligvis udviklet sig af et oldnordisk udtryk *sverja eidum*. Den oprindelige betydning skulle være *give lyd*. Jvnf. Svar.

Der er den forskel på de to ords betydning, at den, der *bander*, bruger eden letfærdigt i sin tale, hvorimod den, der *sværger*, aflægger en højtidelig ed på, at han taler eller vidner sandhed.

HVORFOR BANDER FOLK?

På dette spørgsmål kan der ikke gives et bestemt svar, men mange. I stor skræk råber den gamle kone *Jösses!* medens manden måske bruger et andet udtryk. Under et voldsomt uvejr rungede der pludselig et mægtigt tordenskrald over en gård i Ølgod. Rædselsslagen råbte karlen: *Jösses - fanden ta mæ!* Og det kom, om man så må sige, lige fra hjertet. I sin skræk appellerede han til højere magters, onde og godes bistand.

I en heftig, akut legemlig eller sjælelig smerte råbes: *Av for fanden, pokker, skam osv.* Og den, der bliver overrasket, siger: Det var dog satans! Så for helvede! Så for pokker osv. Får man uventet besøg af en god ven, kan man sige: *Hvad skam, kommer du der!* Og beklagende siges: *Hwi (eller hvorfor) skam' ku du et' ha und-gaw'n det!* I tvivlstilfælde udbryder nogle: *A' du ka fand'en ka du?* eller *Du gy pokker gy'er du?* osv.

Meget ofte bruges ederne i kraftige vredesytringer, hvad der kunne nævnes utallige eksempler på, men vi skal nøjes med et enkelt her: Da Pæ Knudsen i Vistorp havde givet sin dreng en temmelig kraftig lussing, og knægten løb hjem, stillede faderen kort efter, og det kan nok være, han brugte mund. *How-how*, sagde Pæ Knudsen, *dæ æ da nåt, dæ hir hu'stowt!* Da blev den vrede mand, der var en kraftig slambert med et par løse næver, endnu mere rasende, og da han rejste sig i al sin vælde og råbte: *A ska, fand'en nam' mæ gi dæ hu'stowt,*

di'n ståk'!! stak Pæ Knudsen, der var en splejs, af fra krigsskuepladsen.

I Romansk Digtning fra Middelalderen ved Brandt hedder det:
- ther halp tha hwerken ord heller eedæ. Nej, som et gammelt mundheld lød: *Band' bejer et' i skind', urn æ now' føler mæj!*

I Skarrild var der i sin tid en mand, der gik for at være meget from, når han ikke blev vred. En dag ville han drive sin egen søn af sted til kirke, og da knægten var uvillig, blev manden gal, han greb sin pisk, løb efter drengen, idet han råbte: *Di'n sat'ns dræng - vel du't i kjær'k!*

Proprietær Conrad Lundsgaard, der døde i Øster Toftum i Resen i 1882, 97 år gammel, gik som mange andre proprietærer altid og bandede. Hans yndlingsed var *Fanden tordne mæ*, men han rådede dog også over en række andre kraftudtryk. Da det en dag kneb for en knægt at holde styr på de mange uregerlige kreaturer, sagde Lundsgaard, og det lød meget morsomt: *A håj æn dræng', han kund træk' fire hundrede stu'er stu'd i jæn' kå'wel, fanden ta mæ, å en ty'r! Dræng? Kållær I de dræng? Nej', a håj dræng dæ'r, hu a kom fræ, dær wa halfæms o'r, dæ ku spre mog!*

Den, der rammes af en stor sorg, siger måske: *O Gud! Gud!* eller *De æ a sow'nmæ kyw' å!* og den modløse siger: *Gud nåde mig!* Derimod er formen: *Gud nåde dig!* som regel en trusel. Af medlidenhed eller medfølelse kunne man sige: *A' Hærregud!* Ejendommeligt nok kan selv de mest svovlede eder bruges som glædesudbrud, altså i god stemning: *Det er jeg, fanden knuse mig, glad ved!*

Der er sjælden logik i de eder, der slynges ud. Der er for eksempel ingen mening i at bede djævelen mishandle én selv i stedet for genstanden for ens vrede, og der er heller ingen logik i, at manden, der står og vil sælge en gammel krikke, der er mukkendes fuld af synlige og usynlige fejl, kalder *løgnens fader* til vidne på, at dyret er *re'le* i alle måder, og på, at han taler sandhed. Ofte har den, der står og hører på en sådan højtidelig forsikring, alligevel en lumsk anelse om, at sælgeren står og lyver. Lige så mistænkligt er det, når en tilsyneladende from mand vil sælge sin ko i Jesu navn - så er koen rimeligtvis trepattet.

Mere mening er der i den form, en kone i Humlum gav sin ed. En dag, hun kom ud i haven, udbrød hun: *A trow'r, fand'en får hæn'*,

te di stæ'ler a mi stek'lsbær. Hun viste dog djævelen fra sig. Og i samme retning gik den ed, Niels Kjærgaard i Fabjerg brugte, når han sagde: *Fanden gå fra mig!* Derimod kunne man let blive desorienteret, når Anders Garder i Humlum svor: *Dæ'len kassi'er mæ!* Men manden led af mindreværdskomplekser? Den samme tankegang synes at ligge i en nok så moderne ed *Fanden lockonte mig* - ja sagde meddeleren, det er jo en slags missions-bande.

Der er naturligvis en vis logik i eder som *Gud straffe mig* og *Gud døde mig*, der undertiden bruges som en slags garanti for, at den faldne udtalelse er sand. Og der er god mening i den gamle bondekones udbrud: *Gud forlå'r mæ't!* som hun brugte, når en skive brød smuttede fra hende på jorden, thi hun følte sig virkelig brødebetynget. Sådan måtte man ikke smide med »Guds gaver« i en tid, da man vidste, hvad »det daglige brød« var.

Nok så fromt lød den ed, Søren Ruskjær i Bording brugte - han døde 1828, så det er længe siden; men historien er reel nok. Søren var selv gammel, da han giftede sig med en halvtredsårig pige, der blev berømt, fordi hun stik imod mandens beregning fik fem børn i løbet af ét år. Først fik hun tvillinger, og inden året var omme, fik hun trillinger. Søren var med et mildt udtryk overrasket. Han kom af sted over til præsten og bad denne komme og døbe »nogle børn«. Præsten var nok lige så overrasket, og han spurgte: Hvor mange har hun fået denne gang? Dertil svarede Søren Ruskjær: *De ve'r a, Herren ta mæ, et', hun hæ' fåt trej', da a gik, o hun fo'r eno!* Men hun fik dog ikke flere denne gang.

Ofte bruges ederne til at forstærke et udsagn med, hvad flere af de nævnte eksempler jo viser, men allermest bruges de dog ganske tanke-løst og meningsløst, af vigtighed, fordi den bandende tror, det lyder flot. - Trangen til at efterabe andre, som man med eller uden grund ser op til, er jo almindelig. Ederne blev efterhånden fyld i sproget, en vane, nogle finder pyntelig, men som andre finder lige så grim.

Undertiden bliver ederne også brugt som reaktion mod en vis sød-ladenhed. Engang var der en deputation i audiens hos kirkeministren, det var vistnok Scavenius. Ordføreren, der var en salvelsesfuld lægmand, tiltalte ministeren således: *Kjære broder i Hørren!* hvortil ministeren brummede: *Åh ja sågu!*

Gudelige vendinger kan ligeså vel som ederne misbruges. Om en

præst fortælles, at han både i tide og utide bruger vendingen *om Gud vil*, der var i høj mode, selv om det faktisk var mennesket, der traf afgørelsen. En dag sagde præsten således: Næste søndag er der - om Gud vil - messefald her i kirken!

Ved en fællespisning kom en bondemand til at sidde ved siden af en laps. Sidstnævnte demonstrerede jævnlig sin selskabelige kultur ved at sige: Undskyld, at jeg rækker over! Derved blev bonden til sidst så irriteret, at han stak sin knoglede arm over bordet og sagde demonstrativt: *A rækker fandeme åsse ówer!*

Lad mig som eksempel på misbrug fortælle følgende træk: Da en travl forretningsmand, hvem jeg kendte godt, stod og skulle rejse med toget, åbnede fruen et vindue og sagde: Skal jeg ikke ha et afskedskys, Jens? Fortrædelig stak Jens munden hen til fruen, idet han sagde: *Kys mig så - for satan!* Jeg behøver vel ikke at tilføje, at de den gang havde været gift nogle år, ellers var ordvalget vel blevet nok så moderat.

HVEM BANDER?

Man kan træffe folk af begge køn, i alle aldre og i alle samfunds-lag, der pynter deres tale med mindre eller større eder. Søfolk, krigs-folk, handelsfolk og folk, der lever af tilfældigt arbejde, eller som slet ikke arbejder, har ofte et forbavsende rigt ordforråd af eder; men man kan også træffe større eller mindre pædagoger - visse akademiske nyder en særlig ry i den retning - såvel som præster, der kan »sproget«.

At de gamle degne og præster ofte kunne sætte en trumf på, gives der eksempler nok på, og blandt disse skal her gengives et passende uddrag:

Degnen Thorlund, der døde i Rind ved Herning 1800, havde en dag en mand til at pløje for sig. Arbejdet skred meget langsomt for manden, og degnen udbrød: Står det, eller går det - nej, jeg tror, *min salighed, det går!*

I Snebjerg kirke hændte det, at en gammel og simpel ægteskabs-kandidat døde i våbenhuset, før han skulle ind at knæle på brude-skamlen. Da præsten havde stået og ventet en tid i kirken, gik

Tames Dæjn ud i våbenhuset for at se, hvor folkene blev af. Lidt efter kom han farende op i kirken, han rykkede præsten i kjolen og sagde: *Æ broj gom æ, döw'len slå mæ, dø'*!

Om den berømte Hou Degen, Balleby, fortælles, at han ikke kunne kende sine elever, da han blev gammel. Kender du mig ikke? Jeg er jo en af dine gamle elever! var der én, der sagde til ham en dag. Da udbredt den gamle pædagog glædestrålende: *Så æ du, fanden brækme, hæjer ingen hedning!*

Mange af de gamle præster kunne ligeledes sproget, og adskillige af de unge er, fra deres omgang med »verdens børn«, ikke ukendt med eders brug.

En vinter, vejen var spærret af store snemasser, måtte pastor Aaboe i Kragelund længe holde og vente på, at snekasterne fik vejen ryddet. Han frøs, og hans kristelige tålmodighed blev belastet med en hårdere prøve, end den kunne tåle, og så undslap der ham til sidst en lille ed. Da trådte en af snekasterne, Anders Ravn, lidt til side, han slog ud med hænderne og sagde: Af den samme mund udgår vel-signelse og forbandelse - mine brødre, det bør ikke være så!

Når pastor Molbech i Hee blev gal på en konfirmand, og det hændte ikke så sjældent, kunne han sige: Nej fy da, *for satan*, havde jeg haft en træsko, så skulle du få denne i hovedet!

Da Chr. Søgaard forberedte sig til at blive lærer, sagde pastor Voigt i Humlum: Bliver han degn, så bliver jeg, *min salighed*, bisp! Og da pastor Schlegelsberg i Vinding en dag blev vred på en konfirmand, der intet kunne, udbredt præsten arrig: Jeg bliver, *pinnede*, gal!

Forfatteren Anton Berntsen har blandt andre træk meddelt mig følgende om den ejendommelige pastor Wittrup, der var præst i Vejle indtil 1888: Ved en lejlighed, hvor der var tale om en sølle pige, der var kommet galt af sted, efter at hun havde tjent på en herregård, skal Wittrup have sagt: *Det er sgu der, hun har fået sin skade.*

Da Vejle missionshus blev indviet i 1885, var pastor Wittrup også til stede - han skulle have konfirmandlokale i huset og var derfor også noget interesseret i foretagendet. Vilhelm Bech skulle foretage indvielsen, og huset var fuldt af mennesker. Under mødet skete det mærkelige uheld, at gulvet pludselig gav efter for vægten af den store forsamling og sank en halv alen. Folkene blev naturligvis rædde

og skyndte sig ud af huset, og pastor Wittrup var en af de første, der slap ud. Da han var kommet ud, og han et øjeblik standede for at se på de mange mennesker, der strømmede ud, hørte man ham sige: *Ih, Gud Fader fri os for sådan noget skidt!* Så gik han hjem, medens forsamlingen gik hen i St. Nicolaj kirke og fortsatte indvielsen der.

Det var den samme præst, der en dag, han gik ned fra alteret, udbrød: *Så for fanden, nu glemte jeg velsignelsen!*

Jens Bøgeskov i Ikast delte sin beskedne lejlighed og seng med sin husbestyrerinde Mæt Sme. I denne anledning aflagde pastor Randrup dem et besøg en dag, pastoren skulede til sengen og spurgte: Hvor ligger Deres husbestyrerinde? Uden at blinke eller rødme svarede Jens: *Vi potter vås såmænd nif'er ve hwæand'er i Jesu naw'n, hr. pastor!* Hvortil præsten forfærdet udbød: *Ih - Gud bevar os!*

I Sdr. Felding havde man fra 1704-23 en galsindet præst, der hed Søren Munch. En dag gennempryglede han en bondemand, idet han råbte: *Djevelen skal regere dit hjerte, tager du ikke din hat af!* Under en proces mod præsten sagde Mads Ahler: Gud forbyde, at min kredit ikke skulle stå bedre blandt folk på nej og ja, end Søren Munchs med alle hans eder og banden. (Kjærsg og Sulkjær: Assing Sogn, 1935, s. 123).

En af hr. Sørens seneste efterfølgere, pastor Bachevold, rev også en mængde eder af sig, når han gik hjemme. Maler Jensen i Kibæk arbejdede meget i præsteboligen, og han kan fortælle mange drastiske eksempler. En af de mildeste er følgende: En dag, præsten lige havde læst sin morgenavis, trådte han ind til sine konfirmander og sagde: *De satans kommunister!*

Pastor Esmarck i Lem, en mand, der meget betegnende gik under det populære navn pastor Konjaksen, brugte jævnlig eder i sin tale. En dag lagde han mærke til, at der var en del folk på vej til kirken, og så spurgte han sin karl: Hvad er der ved i dag? Karlen svarede: Det er jo store bededag! Da udbød præsten ærgerlig: Det er dog også satans med alle de helligdage i denne travle tid! Kendingsnavnet skulle stamme fra, at hans ordre lød, når han kom ind hos sin købmand: *En konjak - fanden brækme - en konjak!*

I sine minder fra 1848-50, Odense, 1875, s. 36, citerer Rasmus

Hansen en præst, der siger: Jeg kan ved min salighed gætte mig til det.

Om en temmelig moderne præst i Midtjylland fortælles, at han en dag sad og spillede kort inde i sit studereværelse sammen med et par gårdmænd, da han fik besøg af en ivrig missionsmand. Hvad, udbrød manden, spiller præsten kort? Ja, svarede præsten, gør De ikke det? Nej! lød svaret. *Hvad fanden* får De da tiden til at gå med? - skal præsten have sagt.

Der kom ikke mange i Fodby kirke, medens pastor Mackeprang var præst der, og ofte slap han for at ulejlige sig hen i kirken, idet han sendte degnen derhen for at se efter, om der var mødt nogen, og var der ikke det, så tog præsten, degnen og et par andre mænd dem et slag kort.

En søndag kom degnen imidlertid og meldte, at der var mødt en; men det var en pige ovre fra et nabosogn. Da udbrød pastor Mackeprang ærgerlig: *Hvad fanden vil hun her efter?* Ja, svarede degnen, det sagde jeg også til hende - og så gik hun!

Og endelig fortælles der om en bestemt vestjysk præst, at han en dag kom forbi en slagter, der stod og masede med at starte sin bil, og da det ikke ville lykkes for ham, bandede han af arrigskab, så det støvede. Er det da nødvendigt at bande sådan? spurgte præsten. Åh nej, svarede slagteren, der nu slog om i en anden gade og sagde: *Så i Guds navn!* Således sagde bonden i gamle dage, når han en sjælden gang kørte på langfart. Nu skete der imidlertid det mærkelige, at motoren gav sig til at snurre. Da udbrød præsten forbavset: *Det var dog satans!*

Joh. Andr. Gleichens skriver i sine første gudelige forslag, s. 161: »Vognmænd og Kiøre-Svenne mener ogsaa, at Vognengaard lettere frem ved Banden og Sværgen end ved Beden, og Dievelen forblinder deres Sind og hælper dem at skyde og drage - - -«

Den samme overtro træffer man ofte i gamle sagn og fortællinger. Her skal meddeles nogle eksempler, der ikke har været trykt før: I en gård i Tarm døde en mand, der hed Gravers Gade. Man sagde, at han havde gjort noget ondt, som han ikke havde fået åbenbaret til andre, og da han skulle jordes, kunne hestene ikke trække vognen ud af stedet, trods man sagde: *Ky'er så i Guds naw'n!* som man plejede. Hestene krattede med forbenene i stenbroen, mændene bandede

og kvinderne græd. Da var der en, der var klogere, og han sagde: *Ky'er så i fandens naw'n!* og nu kunne hestene trække ligvognen.

Engang standsede en ligvogn pludselig henne i Risdal ved Fiskbæk, og det var ikke muligt at drive dyrene frem. Da var der en mand, der gik hen til hestene og sagde: *Ky'er så ad hæl'vede te!* og nu fo'r køretøjet af sted, så *æ glu'end ild'* stod ud fra hjulene.

En i sin tid bekendt klog mand, Tusel Smed i Aulum, kom en dag kørende mellem Damgaard og Lergrav. Da standsede hestene pludselig ved *en kå'stdi'g*, og smeden kunne ikke drive dyrene ud af flækken. Da sprang han af vognen, huggede sin lommekniv ind i stjerten, hvorefter han etter kravlede på vognen, greb i tømmen og råbte: *Så i fand'ens naw'n!* Og nu fo'r køretøjet frem, som om den onde var efter dem.

Pæ Kye i Bølling skulle en dag ud at køre. Hestene var magre og sløve og gjorde ikke tegn til at ville starte, efter at manden havde strammet tømmen og mumlet: *Så i Guds navn!* Da blev han arrig, han svingede svøben over dyrene, idet han råbte: *Hwa satn sto'r i atr!* Og nu hjalp det.

Der var i sin tid meget snak om den ejendommelige pastor Nyborg i Vildbjerg, og man fortalte, at han stod og bandede på prædikestolen. En søndag begyndte han sin prædiken således: *Fanden tage mig!* Så gjorde han en pause, folk dukkede sig i stolene med tilbageholdt åndedrag; men så fortsatte han: - er der mange, der siger. Den dagsov folk i hvert fald ikke i kirken. En dag, han havde konfirmander, sagde han til en pige fra Ejsingkjær: *Her har vi fanden gale mig klør es!*

Når præster og degne - NB. undertiden - bander, er det ikke så mærkeligt, at der også blandt nære folk i menigheden - undertiden - kan findes folk, der sætter en lille trumf på; men det er naturligvis meget sjældnere, at det sker for en missionsmand end for en grundtvianer, der som bekendt har holdt på friheden for Loke såvel som for Tor.

Følgende historie, der i sin tid fandtes i dagspressen, er slet ikke så ueffen: I en kupé sad en højtstående prælat og en bondemand. Bonden var snakkesalig og nysgerrig, hvorimod den anden var fåmælt; men bonden blev dog til sidst klar over, at det var en kirkens mand, han rejste sammen med, og så bemærkede han, at han for

resten selv sad i menighedsrådet. Jeg ved det! svarede den anden til stor forundring for bonden. Og de er grundtviganer! fortsatte han. Forbavset spurgte bonden: Men hvorledes kan de dog vide det? Jo, svarede den gejstlige, jeg hørte, De bandede!

I Højskolebladet, 14. 10. 1932, finder jeg i en artikel følgende citat af forstander Aage Møllers tale ved en elevfest på Rønshoved: »Jeg har nok mødt askovlærere, som ikke forstod det all erfjerneste af min tale om Tors hammer.« Dertil bemærkede artiklens forfatter, frimenighedspræst Karl Nielsen i Aagaard: *Ja, sågu'!* Jeg har også mødt en og anden, der ikke forstod mine private særheder - - -.« Og ved et møde i Grindsted skal Karl Nielsen have brugt udtrykket *Fanden gale mig!*

Det er sikkert en undtagelse, at en missionsmand bander; men der findes jo ingen regel uden undtagelse, og det kan hænde, at der også kan undslippe en sådan mand en lille befride ed, derimod er det sikkert sjældent, at en missionsmand nedlader sig til at bruge en grovere ed, så skal han da blive meget vred eller også fuld.

Henne i Skjernegnen levede for mange år siden et par troende folk, der havde mange gode sider; men manden havde den svaghed, at han kunne blive hidsig. De havde en lille landejendom, som de drev med et par stude. Nu kan stude undertiden være noget tvære kram, og en dag, de drillede vor gode mand, blev han så aldeles værgeløs gal, at han gav sig til at prygle dyrene. Det opdagede konen, hun kom ud og sagde mildt bebrejdende: *Ja, men Kræsten, no go'r du jo o den bre'de væj!* Det var smukt sagt, men talen lagde langtfra nogen dæmper på de oprørte bølger, thi manden udbød harmdirrende: *De passer, fanden bræk'me, åsse bæst te æ stu'd!*

Nå, det var kun en simpel bondemand, men pænere folk, endlige missionspræster, de bander da ikke?

En kendt indremissionsk præst var som theologisk student fænomenal dygtig til at bande, og han kunne rinke favnelange eder sammen. Da man sagde til ham, at han som teolog ikke burde bande, svarede han, at man ikke måtte tage Guds navn forfængelig, men djævelens navn var ikke for godt til at slide på.

Selve Indre Missons berømte formand, Vilhelm Beck, bandede engang, oven i købet inde i »Bethesda«. Under en samtale med en dansktalende sønderjysk præst om Køllerpolitikkens brutale frem-

færd over for Danmark ville præsten forsvere von Køller, da vendte Beck i retfærdig harme ryggen til den udanske præst og råbte: *Føj for satan!*

Et københavnsk blad, det var nok Politiken, spurgte Beck, om det var sandt, at han havde sagt således, og da Beck havde bekræftet rigtigheden af referatet, skrev bladet sjæleglad: Beck bander!

Der er noget, der hedder retfærdig harme, og der gives situationer, hvor selv et kristent menneske kan føle trang til at udløse sin smerte eller harme ved en lille ed.

Da man for en del år siden skulle tage et missionshus i brug i en vestsjællandsk by, og formanden hjalp til at bære talestolen ind, var han så uheldig at få en finger klemt. Det gjorde nederdrægtig ondt, og af smerte råbte han: *Av for saten!* Flere af de tilstedeværende blegnede; men til mandens undskyldning tjener, at det dog ikke var første gang, han bandede.

Nå, man træffer også folk, der er i besiddelse af så megen selvbeherskelse, at de ikke lader naturen gå over optugtelsen - de kan jo klare den på lignende måde som provsten, om hvem der fortælles i nogle præstehistorier: da tjeneren ved en middag havde det uheld at spilde en kande sovs ned over provstens benklæder, bandede provsten ikke, som mange ville have gjort, nej, han sagde: Der er vel ikke en af de tilstedeværende ikkegejstlige, som vil være så elskværdig at udtrykke mine følelser!

Da jeg var soldat, havde vi en krigsminister, generalmajor V. H. O. Madsen, der blandt andre gode gerninger også arbejdede for at forbedre tonen i hæren, hvad nok kunne tiltrænges. Jeg mindes, at vor kaptajn en dag læste kundgørelsen op, der gik ud på at afskaffe den væmmelige banden. Ved denne lejlighed sagde kaptajnen, at vi ikke skulle opføre os anderledes i tjenesten, end vi ville være bekendt hjemme i vor moders daglistue. Og det var godt sagt.

Nogle dage senere holdt vi hvil ude på Amager. Vi slog os ned ved et dige, og da var en robust skrædder så uheldig at lægge sig i nogle nælder. Han sprang op som en raket og råbte: *Aw for saten!* og det råbte han flere gange. Da skred kaptajnen ind i embeds medfør. Han påtalte det usommelige i at påkalde den onde, fordi man havde sat sig i nogle nælder, og så sluttede han sin formaningstale således:

- men *Herregud*, for en lille befriente ed - den kan jeg sku selv bruge - -.

Se, det er både tid, sted, lejlighed og formen, det kommer an på. Der er tider og steder, hvor der kan siges meget, der på andre steder og til andre tider ville være højest upassende. Jeg læste engang, at den Odense biskop havde indkvartering af en højtstående officer. Da officeren bandede - han lod åbenbart, som han var hjemme - sagde biskoppen: Hvis De ikke er vant til at bande hjemme, så skal De ikke gøre det for min skyld!

De fleste har vel som barn oplevet den situation, der opstår, når man støder sin nøgne fod mod en sten, idet man kommer løbende. Det kan gøre så pinligt ondt, at man reagerer ved at sparke til stenen, og så er det, som om man får udløsning for sin værste smerte. Men udløsning får man også for en akut smerte, hvad enten denne så er af fysisk eller åndelig art, ved at råbe *av for* (et eller andet). Meningsløst ser det måske ud, men en kendsgerning er det, at delinkventen ved et sådant udbrud får tid til delvis at overvinde det første voldsomme smerteindtryk.

Slår man som i et stykke træ, og man rammer en finger i stedet for sommet, vil de fleste mennesker komme med et eller andet udbrud, der kan henregnes til edernes afdeling.

Følgende historie er vel lavet, men den indeholder dog en sandhed, der illustrerer spørgsmålet: En lille dreng bandede, en ældre irettesatte fyren, og så sagde denne: Bander? Nej, så skulle du ha hørt mor den anden dag, da hun fik sine patter i vridemaskinen!

I hjem, hvor både manden, konen og tjenestefolkene bander, der går ederne ind i børnenes sprog som en naturlig bestanddel af deres modersmål. Enkelte eksempler skal nævnes:

Da folketingsmand P. Nielsen fra Hammerum en dag var inde i et hjem i Sunds, hørte han en lille dreng sige: *Dæ' dæ'len då' mæ drø' en dus!* Men hvad er det dog, drengen siger? spurgte P. Nielsen. *A'*, svarede manden, *han vel sæj*: *Dæ' kry'ver, dælen slå mæ, en tus!* *Ja, di kommer næm'er te o snak ræj'n, nær en sind' di lær o band!*

For en del år siden boede der en gammel hedebonde i Gejlbjerg i Skarrild, som jeg kendte godt. Manden havde været en slider, men en af mine fortællere sagde, at *han wa uhöwsk i æ mond'*, *o band' gjo di åld'sam'l*. Den yngste af deres børn, en stor knægt, blev ved

med at få patte til efter, at han var begyndt at gå i skole. En aften, der var fremmede i hjemmet, blev drengen tørstig, så gik han hen, rykkede moderen i skørtet og sagde, at han gerne ville have en bede to'r. Men moderen var optaget af at snakke med gæsterne, og drengen måtte vente. Da blev fyren hel *asper*, og han råbte: *A vel fand'en gå'le mæ, hå' æ pat'*! Da svarede moderen: *Ska du band' di'n sat'ns ong!* Men *æ pat'* fik han naturligvis.

I en anden af mine optegnelser fortælles, at en dreng på Thy pattede sin mor, til han var mellem fem og seks år. En aften, der var fremmede i hjemmet, gik drengen hen til sin mor og sagde: *Æ wel hå' æ pat'*! Moderen blev ved med at snakke med gæsterne, og drengen krævede anden gang sin ret uden resultat, da sagde han: *No vel æ, fand'en röw'le mæ hå' æ pat'*!

En dreng gik og bandede. Da faderen hørte det, blev han meget vred og sagde: *Da skal jeg, fanden ta mig, lære dig at bande!* Men han mente vel det modsatte!

Medens man i sådanne hjem ikke almindelighed lagde særlig mærke til, at børnene bandede til daglig, kunne det ved højtidelige lejligheder være generende nok. I Søndergaard i Skarrild tjente der i sin tid en pige i fjorten år, og så holdt man hendes bryllup - hun blev gift med Niels Lund. Bedst som man sad ved middagsbordet, ville en lille dreng, de havde i gården, op til bruden, og han lå og kravlede på gulvet. Da forsøget mislykkedes, blev han arrig, og så sagde han gentagne gange *fande gå'!!* Men hvad er det dog, drengen siger? spurgte pastor Christiansen mistænksom. Da klarede bruden resolut den noget pinlige situation ved at sige: *A' æ dræng' vel hå'n pand-kå'g!*

Går vi en menneskealder tilbage i tiden, var det slet ikke så sjældent, at en bondekone bandede. Der var mange, der pointerede deres overraskelse eller forskrækkelse ved at sige *Jøsses eller Herre Jøsses!* undertiden sagde de også *sku*, men det var dog ikke almindeligt, at en kone gav sig til *o knå'gband'*, så skulle hun da blive meget vred.

Da Kræ Studsgaard kom til Hareskov, gik han en dag om til en nabokone, der hed Mæt Mari. Hun var ikke straks klar over, hvem den fremmede var, men da hun fik det at vide af pigen, udbød hun: *Da hå'r a, fand'en ta mæ, nåk ð'et, kind'ern et' si nå'bo!* Men *Gu*

fåldår mæ et! føjede hun straks til, hvorved hun formentlig havde glattet sin temmelig kraftige ed lidt ud.

Her er et andet tilfælde, hvor en mand, han var fra Maabjerg ved Holstebro, blev betænkelig under brugen af en kraftig ed og søgte at mildne udtrykket. Manden var gået hjem en mørk nat under et voldsomt uvejr. Da degnen, der hed Bramsen, dagen efter spurgte til, hvorledes han så var kommen hjem, lød det ejendommelige svar: *De wa fanden ta mæ - gud forlår mæ i Jesu navn, Bramsen - de væst væjle, te a nåwre sind' hå wan u'r i'*!

Eder, hvori man både påkaldte Gud og djævelen, forekom ikke så sjælden. F. eks. *Jeg skal sågu - fanden ta mig -*.

Da Evald Tang Kristensen besøgte Niels Frederiksen Skov i Gullestrup o töj ham, så han ikke kunne passe sin bindehose, fo'r det ud af konen: *A fåsto'r, döwil'en ta mæ et', te æ dæjn' ka interesi'er sæ for sårn nåt skit!*

I Vognstrup i Vinding boede der i sin tid en herlig gammel aftægtskone, der hed Hanne. Hun var navnlig så god ved hyrdedrennen, men en dag revnede venskabet. En kvie bissede, da den blev fulgt af en nærgående krogbi, lige ind i hendes stue, hvortil døren stod åben; der snurrede den om og sked, med respekt at melde, op på væggen, hvorved der kom en klat på urets pærmendikl. Det så så morsomt ud, syntes drengen, og han skrupgrinede. Da blev Hanne vred og hun råbte harmfnysende: *A ska så'n fo' hjælp' dæ di'n støk mo'ge knæjt!*

Folk, der bliver gamle, gør ofte et nok så fromt indtryk, men det kan jo hænde, at naturen går over optugtelsen, at der kan undslippe dem en ed, når de bliver ivrige eller *ha'rmt* - NB. hvis de tidlige har været vant til at bande.

En aften kom der en gammel tøbo ind til Dort Rasmus i Humlum. Manden havde *en let'er o'*, og han gik og *band'e o blo'nt*, så det var følt. Da sagde Dorthea: *Føj, hu du band'er - a trow', du wa missio'ns? Missio'ns udbød tøboen, Gud bewd'r vås, de æ a sku åsse, næ'r a æ we dæni!*

Det var den samme tøbo, der som hundredårig kom med følgende filosofiske bemærkning i anledning af, at der på den tid rasede en uhyggelig religionskrig der på egnen: Den gamle sagde: *En ka sku*

gja'r kom i Hemmerig, fåde en et' æ hæl'le¹⁾) - de wa da et gåt andt - hæjsen kam' dæ sku et' manne dæ!

Og da nogle henne i Nr. Nebel snakkede om en eller anden religiøs bevægelse, udbrød den hundredårige Søren Post: *Ja, de religio'n ka moskie væ gu'e nåk, men de ka'n, fanden bræk'me, da't löw' å!*

Om samme Søren Post har maler Lyngbo fortalt mig følgende træk: Da Søren var nær de hundrede år, sendte han en dag bud efter præsten, han ville gerne til alters næste dag. Præsten kom også, men da havde Søren rent glemt, at han havde bestilt pastoren til at komme, og svigerdatteren havde ingen besked fået. Da hun nu gik ind til den gamle og spurgte til, om han havde bestilt præsten til at komme, udbrød Søren: *Ja, de här a, fand'en röw'lemæ ves åsse!* Det hørte præsten, men han lod som ingen ting.

Disse og mange af de andre træk viser tydeligt nok, at folk slet ikke selv aner, at de bander, så naturligt falder ederne ind i deres daglige tale. Det gælder følgende historie om en mand i Snebjerg: Som gammel læste han regelmæssigt et, undertiden to, kapitler i sin bibel hver dag; men om udbytter stod i nogenlunde forhold til hans ihærdighed er et andet spørgsmål. Han sagde i hvert fald en dag, da han klappede den tykke bog sammen: *No här a lø'st tåw kapitler - ja, di ka fo't såt sam'l - di ka fo de te o ly!* Da han en aften var gået til ro, og svigerdatteren gik ind til ham og spurgte, hvorledes han havde det, svarede han: *Jåw' tak - nå här a löst mi Fa'devor, no vel a sku ha row!*

Det var rimeligt nok, om man kunne påpege, at der fandtes standsprægede eder, ret naturligt, om sømandens og landmandens eller håndværkerens ordvalg var forskelligt, men det lader sig næppe påvise. Daglejeren bruger de samme eder som proprietæren, og den dannede læge bander, hvis han bruger eder i sin praksis, som den rå landevejsbisse, hvis brakkede ben han bikser med.

I Herning havde man i 1840erne en galsindet tysk læge Hoffbauer, der senere kom til Vejle. Denne mand havde ligesom adskillige af hans kolleger den uvane, at han var slem til at bande. Engang kom Jæp Salling ind til doktoren for at få en tand trukket ud. Idet han nu kom indenfor, så han, at Hoffbauer stod o stem'est med en mand, der sad på en stol. Hoffbauer tog patienten i kraven, hev i ham, bandede følt og sagde: Når du klapper kærerne sammen, så

¹⁾ Han mente: - fordi man ikke sluttede sig til den bestemte sekt, der var tale om.

snart jeg skal skære tandkødet fra, så kan jeg - og nu fulgte der atter en bunke grove eder efter - ikke komme til tanden! Og nu smed den gale doktor patienten ud ad døren, vente sig om mod Jeppe og brølede: Hvad vil du?

Jo, Jeppe ville også gerne have en tand ud.

Sæt dig i stolen! kommanderede Hoffbauer, der nu greb sin klient i hageskægget, gav et kraftigt ryk, idet han råbte: *Kan han så lukke flaben op, for satan!*

Engang blev samme læge hentet til en mand, der havde brækket et ben. Hoffbauer anlagde en foreløbig forbindung, medens patienten rolig sad på en stol og røg sin pibe. Under arbejdet blev doktoren hidsig og brølede: Tag den pibe af kæften! Dertil svarede bonden roligt: *Pas di æ bi'en, hr. doktor, så ska a fanneme nok pas mi pi'v!*

Der er dog en række glosor, der synes at kunne henføres til et bestemt fag. Når folk bander: *Den onde rak'mæ; rak'en ta mæ; de wa rak'en osv.*, er det rimeligtvis rakkeren, der har fået sin titel for-eviget i ederne. Og fra rakkernes fag stammer vel også udtryk som: *Fand'en bræk'me, - pisk, - knåg, - parti'er mæ osv.*, medens en af visse meget yndet ed *Fand'en raspe mig!* vistnok hentyder til slavearbejdet i raspehuset.

Skønt ederne har haft en såre frodig grobund blandt krigerne, peger ingen af vore eder direkte hen på deres fag, det skulle da være udtryk som: *Fanden skal flække dine nyrer!* og *Fanden skal kløve din hjerne!* (Rasmus Hansen: Minder fra 1848-50. S. 15), former, jeg dog ikke har hørt. Derimod har glosen *pokker*, et ord der ikke regnes for uartigt, vel fået sin udbredelse her i landet gennem soldaterne.

Bedst til at bande var måske prangerne. Den slags folk havde, ifølge sagens natur, ofte brug for at få deres udsagn bedyret på en kraftig måde. En af de gamle prangere havde *fanden får hæn!* som sin yndlingsed. Han viste altså den onde fra sig, medens de allerflestes nægt bad fanden tage eller hente dem, hvis dyret, de skulle have solgt, ikke var så lydefri, som vedkommende påstod.

Afdøde P. Sørensen Fløe havde ofte hørt en pranger, der skulle have en hest prakket på en anden mand, sige: *Æ den et' re'le, så ska a, fand'en ta mæ, åld'er fålang' o go ind i dette himmerige!* og i det samme klaskede han krikken i rumpen med sin flade hånd,

hvorved han formentlig havde garderet sig selv samtidig med, at hans udsagn lød mere troværdigt - hvis køberen var naiv!

I retten bandes der ikke, i hvert fald ikke upåtalt, undtagen der skal aflægges ed. I rigsdagen er det heller ikke skik, at der bandes - under forhandlingerne, og et tilfælde, der indtraf under grundlovsdebatten i folketinget den 27. januar 1939, hører vel ind under kategorien »hændeligt uheld«, hvis man vil henregne det faldne udtryk til ederne. Hr. Pürschel udtalte: Nå, jeg hører, at den højtærede statsminister bander på det, så må det vel være rigtigt. I denne anledning kom folketingsmand Hartvig Frisch sin betrængte chef til undsætning med følgende bemærkning: Det var et medlem, der sagde: Det bandede statsministeren på. Jeg vil gerne af hensyn til rigsdags-tidende have lov til at sige, at det statsministeren sagde, var: »Det ved Gud, jeg har.« (Jyllp. 28. 1. 39).

I dagspressen, maj 1940, fandt jeg følgende notits: I første del af værket »Danmarks Radio« fortæller radiofoniens dramatikerchef, magister Hans Werner, blandt andet om ederne i radioen:

Mens de fleste skuespillere efterhånden viser forståelse og undgår alle kraftudtryk, der ikke står i rollen, var det en overgang meget slemt med eder. Skuespillerinderne havde, fortæller magister Werner, en tilbøjelighed til at indgive mange af deres replikker med »Gud«, og skuespillere yndede at give en måske lidt svag replik ekstra gas ved at putte en kraftig ed ind i den.

Efter en særlig skarp diskussion herom og kritik besluttede man i Stærekassen at foretage en optælling af eder under en udsendelse. Og den gav til resultat, at »hvert 1 minut havde der futtet en ed ud af højttaleren«. Så blev der taget alvorligt fat på at få sat en stopper herfor, og det lykkedes altså - i hvert fald delvis.

Her i Vestjylland mente man i øvrigt ikke, det var synd at bande, når man blot bandede *re'*, dvs. det skulle passe, det man bandede på; men der var dog visse steder og ved visse lejligheder, hvor man ikke måtte bande. Det måtte man ikke i sengen eller over ild, og man måtte ikke bande i tordenvejr eller i storm.

En søndag spurgte præsten i Horne P. Villadsen om noget, og i svaret brugte Peder eden: *Döw'len* *slå* *mæ*. De må ikke bande sådan! sagde præsten bebrejdende. Bande? sagde Peter forbavset, *nej* så *sku* *æ* *præst* *li'* *hør* *Mas Rø'st*, *sårn* *som* *han* *leg'er* *o* *band'er* *i* *æ*

sæng! Mener Peder Villadsen da, det er værre at bande i sengen? spurgte præsten, der ikke var rigtig inde i de for edernes brug gældende love. Ja, svarede Peder, *de mi'ener a, döw'len slå' mæ!*

Folk, der ellers var temmelig verdslige, kunne blive så »kristelige« i tordenvejr. Der sad nogle mænd og arbejdede med trumper, både af den ene og anden slags, i en gård i Vestjylland, da der trak et voldsomt tordenvejr op over egnen. Lige med et lød der et mægtigt brag. Det gav et chok i manden; men han sansede dog at få kortene fejet ned af bordet med en rask håndbevægelse, idet han sagde: *Hwa leg'er de skidt hæ' at'r? Fo fat o'n salm'bo'g.* Det gjorde man; men da uveyret lidt efter linnede, samlede manden »Holmblad« op igen, og så sagde han: *No ka vi vesnåk tå'n robbert ijæ!*

Og om Bertel Skaarup i Ølgod fortælles, at han en dag, det var tordenvejr, satte sin karl til at læse i salmebogen. Pludselig lød der et mægtigt skrald, og da råbte Bertel forskrækket: *Lø's da for fanden!*

HEDENSKE EDER

En påkaldelse af fremmede guder eller ånder var naturligvis en uguadelighed, set med kristnes øjne; men den slags lod sig ikke udrydde i en håndevending, troen eller overtroen havde alt for dybe rødder i folket. Derimod kunne ordlyden ændres og tillæmpes efter den nye religion, da kristendommen blev indført her i landet, og det skete netop.

Man kan altså godt tale om hedenske og om kristelige eder; men det ligger i sagens natur, at vort kendskab til førstnævnte er mindmalt. I folkevisen om kjællingens barsel, som den er optegnet i Hans Svannings Visebog fra sidste halvdel af 1500 årene, hedder det i femte vers:

De baare for hende de Smørslag sju,
de strude alle som Puder:
Tori-Guds Mænd saa aad hun dem,
saa tog hun til at mude.

Og i sin Ny Huusholdnings Calender, udg. 1664, skriver Niels Michelsen Aalborg under Tormåned, dvs. marts: Paa Danske Tor-

maanet / aff den gamle Hedenske Affgud Thor / af hvilken Torsdag haffver sit Naffn / oc mange sværer endnu om Thore Gud.

En kæltring, der gik under navnet Snatte Per, og som levede i begyndelsen af 1800 årene, sagde: Havde jeg kræfter, så slog jeg, torden gæle mæ, kjæltringerne i det hele land! Jeg antager, at her er Tor og ikke Tors døn (torden), der menes.

Den, der i en ed ønsker noget ondt over en anden (eller sig selv), bruger et eller andet djævlenavn som grundled i sætningen. Beder man derimod i et edeligt udtryk om at blive sparet eller bevaret for en ulykke, for eksempel: *Gud spar os*; *Gud bevar mig*, eller om, at den ulykke, der rammer én, må blive mildnet (f. eks.: *Gud nåde mig*), eller man beder om tilgivelse for en eller anden brøde (*Gud forlad mig*), da bruges altid Guds navn. Der kan derfor være tvivl om, hvorvidt der virkelig er tale om Tor i nævnte tilfælde, og ikke torden, thi Tor var jo ikke nogen djævel; men jeg tænker mig, at formen er opstået, efter at de hedenske guder officielt var afskaffet, og da var Tor i hvert fald en afgud.

Vi kan deraf skønne, at en hedensk ed har holdt sig ca. 1000 år efter, at landet blev kristnet, en relikt har vi vel endnu i udtrykket: *Han bandede og tordnede*.

I sin oversættelse af Andreas Musculus' skrift: Om Sværgen og Banden, 1557, har Palladius djævlenavnet *Tremmen*: *Gack tremmen i vaald*, og i hans nedenfor nævnte fortale til bogen: Om Drukken-skab har han: *Som Buds Tremmen*, der vel skal betyde: Hvad djævelen.

Tremmen kommer af oldnordisk *tramr*, der betyder den onde, så der kan næppe være tvivl om, at vi her har en hedensk ed. Og *Remmen*, der både forekommer i Palladius' fortale til broderen, Niels Palladius' skrift: Om Drukken-skab, 1556 (Palladius: Da. Skrifter IV. 212) og i de ældste dialektoptegnelser (Sprog og Kultur X. 97): *Det er Remmens Løgn*, er vel synonym eller pendant til *tremmen*. Derimod kan et andet rimord, *slemmen*, bedre tænkes at være et selvstændigt djævlenavn. I den ældre opfattelse kan *slem* betyde: hæslig, snavset, slet, elendig osv., og disse uddyder passer jo udmarket til en sølle djævel. Ordet, der ligeledes forekommer i de ældste dialektoptegnelser, har holdt sig til vor tid. Der levede endnu i dette århundrede en mand i Kollund, der brugte eden *Slemmen fo'*!

Så er der et par andre eder, som jeg mener må henregnes til de hedenske. Grüner Nielsen har, i ovennævnte dialektoptegnelser, djævlesynonymet *Naver*: *Naver skal tage dig. Naver skal komme efter dig.* For forfatteren mener, navnet er en slags trold, men man kan lige så godt kalde denne fyr en djævel, thi som et jysk ordsprog siger: *Fand'en å æ tråld', di æ a jæn' kåld'*.

Og endelig har vi *muggi*, et ord, der jo ser meget antikt ud. Poul Hasager i Funder havde ord for at kunne hekse. Engang var han oppe at age med en mand. Da de tabte en lundstikke, sagde Poul: I kan, så *muggi*, tage et halmstrå og putte i hullet, så skal hjulet nok blive. (Skovlovringer, s. 201).

KATOLSK EDER

Til belysning af de katolske eder findes der et betydeligt materiale. Når man i de gamle domme og i viderne, for eksempel så ofte træffer udtrykket *Helgens Ed*, da er det indlysende, at vi her har et levn fra den katolske tid. Men, om man i retssager bedyrede rigtigheden af sit udsagn ved at sværge ved en bestemt helgen eller ved »hellige mænd« i almindelighed, det fremgår ikke af kilderne, snarest har edsformularen vel lydt: - så sandt *hjælpe mig Gud og hans hellige mænd*. Under alle omstændigheder er det interessant at se, at et sådant katolsk udtryk har kunnet holde sig i brug i retten og i retsdokumenterne henimod et par hundrede år efter, at reformationen i 1536 var indført her i landet.

I det følgende skal nu gengives et uddrag af de eksempler, jeg har fundet: Første gang udtrykket forekommer i de gamle arkivalier, er vistnok 1476. Det hedder i Fynske Aktstykker. 37: - *the sex sculle holde thet meth theris helliens eedb oc met upprechte fingere -*.

I et tingsvidne fra Ginding Herred, 21. marts 1510 (Hards Dipl. 101) hedder det: - *meth theres helgens eedb*. Og efter reformationen nævnes *Helgens Eedt* f. eks. i en rettertingsdom, 1568 (Gl. da. Domme 4.67), i Lille Næstveds vide fra 1575 (Da. Vi. o. Vedt.), og i en dom fra 1590 hedder det: - *benecter han vedt sin höigeste Helgens Eedt* - (Gl. da. Domme. 4. 205).

Som eksempler fra 1600 årene kan nævnes følgende fra Rønning vide, 1601: Hvo som sigtes paa sin Aarsage eller paa Stævne, kan han afværge selv tredie med Vidnesbyrd af syv Naboer paa *Helgens Ed* med opragte Fingre, da bliver han aarsaget.

I Snesere Vide, 1649, hedder det: Skal hver Mand, naar Stævne holdes, ved sin *Helgens Ed* stadfæste -. Og så sent som under skils-miseprocessen mellem Palle Dyre og Marie Grubbe d. 23. marts 1693, gav forpagteren paa Trinderup sin husband et godt skudsmål, hvilken sin Skudsmaal han saaledes ved *Høiste Helgens Eed* og op-holdende Fingre efter Loven bekræftet -. (Dansk Museum, 1782. S. 282).

Og endelig finder man i Bælum vide, 1712, at markmanden ved sin *Helgens Ed* bør bekjende Sandhed -.

I talesproget er den længere formular spaltet og reduceret, hvor-ved der er opstået flere typer af eder. Under forudsætning af, at for-mularen oprindelig har lydt: Ja, så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige mænd, er der deraf udviklet følgende former: Ja så Gud! - Så Gud! - Sku! - Skut' og eufemismerne *Ski* og *Gi!* I vore oldefædres tid var det almindeligt, at man som ed og mundheld sagde *Så Gu!*, der blev fortrængt af *Sku!* og folk, der ikke vil beskide deres mund med en grovere ed, siger undertiden *ski* eller *gi* i vor tid. Dog næv-ner pastor Niels Blicher allerede i 1795, i sin beskrivelse over Vium, s. 212, formen: - de s'gi sann -.

Hjælpe mig Gud blev som før nævnt til en meget yndet ed: *Gud hjælpe mig!* Og så har vi sidste del af edsformularen: hans hellige mænd. Denne finder i det så velkendte udtryk: *Ja, såmænd!* der atter blev forkortet til *mænd* og *mæn*, *hillemænd!*

Omkrig 1780 var der en præst i Hads herred, der en dag spurgte en af de unge ved overhøringen i kirken: Tror du, der er hekser til? Da lød svaret: *Ja, der æh mænd! manne i Gylling.* (N. Blicher: Ven-lige Forestillinger til alle Danske Bønder. København, 1800, s. 25-26).

Kræmmer Hans, der færdedes meget i Karupegnen omkring midten af forrige århundrede, sagde: *A skal mænd si'e at'r, om a hår dem* -; og en lille dreng, der i Hedegaard i Ikast blev sat til at passe på et lille lam, sagde, da hans ældre søster kom tilbage: *Nå mænd, no wa æ u'l hæ* - (Hyrdeliv. 1941. S. 13).

I Snebjerg var der i forrige århundredes sidste halvdel en gård-

mand, der brugte eden *mænd'en* så hyppig, at han fik kendingsnavnet »Mænden Jens Jensen«. En lignende uvane skal have skaffet kong Erik d. II tilnavnet Menved, idet han skal have brugt *mænd ved* som ed.

Almuen havde i den nyere tid næppe nogen anelse om, at såmænd var en ed, og så meget mærkeligere er det, at en af mine ældre meddelere i sin tid hørte en i Tarmegnen sige: *Han wa li' ve o sæj så-mænd!* Dvs. han var lige ved at bande på det.

I eder har Jomfru Marias navn også holdt sig til vor tid, jeg har i hvert fald ofte hørt gamle mænd sige: *Ja, så Mari'i!* Dvs. Ja, så sandt hjælpe mig Maria. I P. Syv's originale jyske Ordsprog, indsamlede 1682-88, hedder det: *Du maa icks suere om Marij, thi Marij var ingen frov.* (Grüner Nielsen: Den ældste Indsamling af danske Folke-maal. Sprog og Kultur. X. 48); og i Pontoppidans Everriculum, 1736, finder man s. 72 udtrykket *hille Mari!* og *Mari mænd!* der på den tid blev brugt som eder.

P. Syv har også *helli Trin!* (jvnf. ovennævnte kilde) og han tyder denne ed som Sancta Trinitatis eller Sct. Kathrine.

Sct. Knud forekom ofte i ældre tiders eder. Det hedder i Herm. Weigeres Rævebog, 1555, s. 114: - *drotningen sor om sancte Knud* - og s. 147: *Han sor en Ed om Knud hin haare* -. I et skuespil af Ranch, 1637, siger dr. Hielpeløs: - *jeg svær om Knud* -; og Seehus har sætningen: *Strax bandte jeg ved Knud* - (NkS. 2°. 492 d. 174). Bording nævner i sine Poetiske Skrifter, 1735. I. 54: - *mand soer om baade Kield og Knud* -. Det er det eneste sted, jeg har fundet Kjelds navn blandt ederne.

I ældre skrifter kan man træffe eden *hilleknø*. Knø kan være en eufemisme for død, da *hellig død* var en yndet ed; men der er også mulighed for, at udtrykket kan stamme fra *Hellig Knud*. Feilberg har fra Silkeborgegngen *Dø' o sålte Knu'i*; at der her menes Sancte Knud er indlysende. I andre tilfælde har Knud været brugt som en eufemisme for Gud: *Det ved Knud! Det ved den søde Knud!* Af de sidste er der, måske under påvirkning af rimordet knø, dannet varianterne: *Det ved grød* og *det ved den søde grød*. Som pendant til Knud har man også brugt Christoffer: *Det ved den søde Christoffer!*

I de såre gængse eder: *Aw for Sö'ren! Det var Sö'rens!* osv. er Søren i almindelighed en eufemisme for Satan og ikke for Sct. Severin,

havd tydeligt nok fremgår af formen: *Fy for Sö'ren* da man næppe kunne bruge udtrykket: *Fy for Sct. Severin*; men utænkeligt er det vel ikke, at vi har et rudiment af en Severin-ed i *Tak for se'fen* (eller *Se'ven*)! og *det var Se'fens!* eller *Sne'fens, Sne'ven fo'*, hvis ikke det sidste ord kommer af snive, en sygdom, hvad Feilberg tænker sig muligheden af.

Fra Vinding, Struer og Lemvigegnen har jeg et ejendommeligt edelligt udtryk: *Såm'ren*. En mand i Hjerm sagde *såm'ren pisk mæ*, og Feilberg har samme ord fra Mors: *Såm'en fo'* og *æn såm'nens kå'l*. Hvorvidt n i stedet for r hos Feilberg skyldes en misforståelse, en skrive- eller læsefejl, eller eden virkelig har haft denne form, ved jeg ikke, men jeg antager, at ordet til syvende og sidst er en fordrejning af *Söw'ren*.

Henne i Kragelund ved Silkeborg levede der omkring midten af forrige århundrede en gammel mand, der brugte eden: *Kro'ne vå hær!* Dette udtryk er en hentydning til Jesu tornekrone. Desuden forekom følgende varianter: *Død og krone, kronedød, død o kræjn, Dø' o sål'te kræjn og Dø' o kret'*. *Død og kritte*. Salte er en eufemisme for sancte. Død og kritte eller kræjne svarer til død og pine, død og plage. En variation af død og kræjne er *dø' o kly'n*.

REFORMATIONSTIDENS EDER

Der er en iøjnefaldende forskel på de eder, der bruges i den katolske tid, og dem man brugte efter reformationen, selv om helgenerne holdt sig påfaldende længe, og det hænger naturligvis sammen med, at djævletroen nu kom til at træde i forgrunden; man behøver bare at tænke på datidens rå hekseførfølgelser. I sit værk: *Dagligt Liv i Norden i det 16. Århundrede*, bd. 13, s. 151, skriver Troels-Lund: »Næppe er nogen anden Tid, før eller efter, bleven i den Grad skræmmet, saa rædselsryster, som det 16. Aarhundrede. Det skete ved Djævlelæren.«

Ved at studere F. Ohrts værk: *Danmarks Trylleformer I-II, 1917-21*, vil man i de gamle heskeformler fra tiden omkring 1600 - mange er naturligvis meget ældre - finde en mængde besynderlige djævle-

navne; men når undtages de tre navne: satan, fanden og djævelen, er der ingen af disse fremmedklingende navne, der går igen i ederne. De skyldes vel, at det kun var de få, der ejede en håndskrevet heksebog, som kendte disse navne, og at besværgelserne skulle fremmules, så ingen hørte ordlyden, eller at de mystiske ord, der blev skrevet på en strimmel pergament eller papir, ikke var beregnet til at skulle læses, når de blev bundet om et eller andet lem, indgivet patienten i et stykke brød, gravet ned eller brændt.

I sin bog: Om den store Guds Bespaattelse, met Suæren oc Banden, Kbh. 1557, skriver Peder Palladius blandt andet:

- Den forskreckelig oc gruselig Guds bespaattelse / som er at suære oc bande / huilcken synd haffuer aldrig værit vdi Verden / ey holder nogen tid hørt saa som mand maa nu høre. Hedninger haffde vel oc deris suæren oc banden / Disligiste vore Faareldre / Men saadan en gruselig bespaattelse / som nu er i alle Stater / oc brugelig / baade hoss de Gamle oc hoss de Vnge / haffuer Gud icke vild oplade Døren eller obenbarit ind til denne tid / men haffuer holdit den tillest i Helffuede vnder stercke laass / huilcken der haffuer nu brøt sig vd / som den der lenge haffuer værit indeluct / och er vdfalden met stor vold och mact vdi hobe tal / at hun haffuer saa hastelige indtagit oc opfylt gandske Danmarck och besynderlige de Steder som det hellige Euangeliun predickis vdi / at det er nu kommit saa ner / at nogit ner det tredie eller fierde ord hoss huert Menniske / liden eller Stor / er en gruselig Guds bespaattelse / met Suæren oc Banden / och vort Danske sprog / vil icke lade sig lenger tale / icke holder vel lyde oc klinige i øren / vden hun bliffuer tyck oc fast spækkit / met Suæren oc Banden / huilken skendige last mand acter icke nu at være Synd / men til at prydce oc Smycke sin tale met / at ocsaa de vnge Børn / som komme fra Vogen oc til deris Abc / opuoxe der met oc ere langt bedre ferdige oc nemme til at bande met adskillige slags bander / end de ere vdi Troens artickle oc vdi Bønen / Fader vor / - -

Efter Palladius' opfattelse havde befolkningen, unge og gamle, i uhyggelig grad lagt sig efter at bande i hans tid; men historien gentager sig. Der udkom i 1666 en bog: *Banders, Suærens oc Æders A. B. C.*, oversat fra tysk til dansk. I denne udgave havde oversætten »Ord fra Ord fuldt det Tydske Exemplar«, skriver sognepræsten i Nyborg, Andreas Hof, der atter udgav bogen i omarbejdet skik-

kelse i 1705. Men Hof finder det unødvendigt at lære danskerne, hvorledes tyskerne bander, »da vi desværre har haft alt for mange (eder) deraf i vort sprog.«

Side 44 skriver Hof: »I forrige tider var Banden og Sværen ikke saa gemen, da bandede allene de forvovne Krigs-Folk og Soldater, men nu har dette onde trænget sig igennem den gandske Verden; Nu bander ikke alleneste Mændene, men også Quinderne, ikke allene de Gamle, men ogsaa de Unge, Høye og Nedrige, Herre og Tienere, Hustruer og deres Piger, unge Drenge og Piger, ja endog de smaa Børn, som ikke endnu kand fuldkommelig tale eller ret læse deres Fader Vor.«

I bogens tredie kapitel, der indeholder Joh. Andr. Gleichens gude-lige forslag etc. læser man s. 160: »Det er min Gud (!) bekjendt, hvor tit jeg er bleven forfærdet, der jeg i det Ungeriske Felttog Anno 1696, da Leyren ofte drog igennem hos os, maatte høre af de Key-serlige Soldater saadan Banden, at Jorden havde maataabne sig og opslugt dem, saa at de havde ikke een Dievel, men raabte hele Tønder fulde af dennem.«

Hof giver fyldige prøver på datidens eder. Han skriver: »Møder den eene den anden paa Gaden, og taler kun tre Ord med ham, da maa den eene endelig vare en Bande ved *Gud* - - - og ved Gilder fly-ver der ligesom Sne omkring Ørnene (dvs. ørene) ganske fuldt af *Sacramenter og Dievle, Herre Gud, Gud bevar mig, saa Gud, ved Gud* og flere saadanne forfængelige eder - « (s. 45).

Videre omtaler og kommenterer Hof følgende eder: *Paa min Siel, ved min Siel, Guds Død, Guds Pine og Død, Guds Blod og Død, ved Gud og saa Gud.*

Side 98 skriver han: »Det er kun for kort Tid sine opkommen, at mange af lutter indbildt Hellighed altid fører Jesu Navn i deres Mund, naar der kun en Traad eller en Kniv falder dem af Haanden uforvarende, saa skrige de strax: JESUS, eller om man spørger dem om det eller det er sandt, siger: JESUS Ja, JESUS Ney!«

»Der bandes ogsaa gemeenlig ved Sacramentet - - - vil han sige noget er stort, slemt, ont, saa hedder det - *Sacramentskee* stort, slemt, ont.«

Side 102 skriver Hof: »Man bander og gemeenlig paa denne Maa-

de: *Gud straffe mig.*« Det synes altså at være en gammel ed, tyskerne tog op under den forrige verdenskrig, dog med en anden adresse.

Videre hedder det, at »han ved hvert ord siger: Dievelen, *Hvad Dievelen! Hvor Dievelen! Det veed Dievelen ikke!* han kan ikke tale tre Ord, uden der maa en Dievel hos. En anden bander sin Næste: *Gid Dievelen farer i dig! Gid Dievelen tage dig og føre dig!* Den tredie bander sig selv: *Dievelen fare i mig og tage mig med Liv og Siel!*«

Almindeligt var det også at bande ved døden. Man sagde: *Gud døde mig! Gid døden fare i mig! Gid jeg må styrte død ned, som jeg står! Gid jeg drikker døden i mig! eller: - at dette må være min sidste drik, er det ikke sandt!*

Så fortæller forfatteren, at man bandede ved lyn og torden: *Gid Torden og Lynild fortære dig eller slaae dig ihjel!* - »hvilket kand ikke andet end være syndigt«. Og »Mange sværer og ved Elementerne, idet de misbruge det Ord, Element, til at udføre og give deres Forbittrelse tilkiende -«.

»Forskrekkeligt er det, at nogen Christen Menneske tør understaae sig at bande saa forfængelig som *Hels-Fyr*¹⁾,« det er helvedes ild, og derefter hedder det: »Gemene Mand har iblandt andre forfængelige Mundheld ogsaa dette, at de nævner *Bødelen* til hvert andet Ord, nu at *Bødelen skal tage dem*, nu at *Bødelen skal straffe dem o.s.f.*«

Man bandede også ved Guds rige: *Gid jeg aldrig kom i Guds rige eller ved min himmeriges deel*²⁾. Og nogle bandede ved deres liv: *Så sandt som jeg lever! Gid jeg ikke gåe levende af dette sted! Gid jorden åbne sig under mig og sluge mig levende!*

Videre var det skik at bande: *På min eed* er det sandt o.s.f. Dertil bemærker Hof: At giøre sin Eed er ikke i sig selv uret eller forbuden - - men er tilladt i høy vigtige sager som angaaer Guds Ære og Næstens Velfærdt, og naar det af Øvrigheden bliver befalet. Men for en hver unyttig og lumpen Tings Skyld, som ikke er en Nødskal værd,

¹⁾ Dette ord, der forlængst er gået af brug her, kendes både fra Sverige og Norge; det stammer fra middel-nedertysk *helschuur*.

²⁾ I Jydsk Almueliv har E. Tang Kristensen mange præstehistorier. Han fortæller blandt andre om pastor Aaby i Særslev, der bandede: - *ved min himmeriges part*. Samme mand sagde også *gitte fo; men hvad gitte er for et ord, ved jeg ikke.*

strax at svære ved sin Eed, det er en stor og uforsvarlig Letsindighed.«

Sluttelig nævnes følgende eder: *Gid jeg blive gal eller afsindig!* *Gid jeg blive dum!* (dvs. stum). *Gid jeg aldrig tale mere!* Guds krankhed, hellig krankhed, og *Gud gøre et tegn på mig!* Er det ikke sandt, så *gid Gud sætte et tegn på mig for dine øjne!*

Eder, hvori udtryk som sacramenter, Guds død, død og pine, pine-død og lignende forekommer, har deres rod i katolicismen. Om Erik af Pommerns vidtløftige kapellan, Arend Clemittsson, fortælles, at han altid svor ved *Vorherres død og blod.*

Ederne kunne være mer eller mindre kraftige eller saftige. Man taler om en hæslig, græsselig, rædsom, forfærdelig, drøj, grov, kraftig, saftig, blodig, stor ed osv., om tordnende, svovlede eder osv., og man kunne sætte en lille eller stor trumf eller bande på, ligesom man kan tale om en mer eller mindre uskyldig afholdsed, missionsed eller, som jeg kalder den slags, en surrogat-ed.

Den gamle smed Kræ Hus i Sdr. Nissum havde været med i Frankrig under Napoleon og lært noget fransk. Han sagde, at *den støst band'* på fransk var *sakra donnie*, og den næststørste var *sakra blø*, og så føjede han til: *Jåw' de wa'n stu'er band'*!

I et hjem henne i Vandborg sad en knægt og spillede kort med et par mænd. Knægtens bedstemoder fulgte interesseret med i spillet, og da han havde udspillet, sagde hun: *Sæt en tromf o'.* Da fyren nølede, sagde hun ivrigt: *Sæt en stu'er tromf o'!* Drengen, der misforstod bedstemoderen, huggede da et kort i bordet, idet han råbte: *Så ska da åsse sat'n mæ et!* Han troede, hun opfordrede ham til at bande.

At bande ved *min sjæl* eller ved *min salighed* ansås for at være grove eder, og derfor mildnede man sådanne udtryk. En gammel tigerske, An Går i Sunds, og mange andre, sagde *musæ'l* eller *mosæ'l*. E. Tang Kristensen fortæller i sit skrift om Holmsland, at krigsråd Ammidsbøl skal have sagt: Det kan *messen* hverken betale sig at pløje eller så. Og en gammel mand i Sdr. Felding sagde en dag, da deres dreng blev hugormslået: *Dæ' blöw du missen bet!* Formen *mis-sæ'* har jeg også optegnet.

Når skolebørnene blev for nærgående, sagde An Mari Hwillum, der boede i Skarrild skolehus: *A ska sæ'l stek' jæ!* *Sæ'l* var en af-dæmpet form for *min sjæl*. E. Tang Kristensen har i flere optegnel-

ser et edeligt udtryk *sæle* (Almueliv VI. 20. 45). Det er vel en variation af eder som min sjæl eller *Gud misæ'l*. Og et andet udtryk: *mid-del*, der både findes i Kristensens Almueliv (III. 115. 402, VI. 22. 50) og i hans Molbohistorier (96. 309) er vel også en forvanskning af min sjæl, ellers aner jeg ikke, hvortil formen skal henføres. En eufemisme for *misæ'l* er det gængse udtryk *misyw'*, og *pipisæl*, som den Gjellerup præst, Knud Storm, sagde.

En anden yndet ed var *min sandten*, der vel oprindelig har lydt: *Ved min sanden* (*sandhed*) eller *ved min sankte* - et eller andet. Formen er imidlertid blevet yderlig reduceret. P. Kragsig i Skarrild sagde *misand'*, en mand i Hoven sagde *misa'nd*, én i Vinding sagde *misa'* og endelig sagde gamle Trine i Tvis *mü sa'n*. *Sandt for dyden* kan høres endnu. Udråbseden *min Gud!* blev til *migi* og *mægu*.

SURROGAT-EDER

»Denne sproglige gåen uden for kaldes eufemisme. - -
Den anvendes over for det højeste såvel som over for det laveste.« (Kr. Nyrop i Dania. 6. 195)

Særlig interessante er de mange sammentrækninger, fordrejninger og eufemismer, der bruges i stedet for de mer eller mindre tabuagtige navne. Mange, der ikke vil bruge grovkornede eder med satan eller lignende ord som grundled i sætningen, klarer sig på anden måde, når de vil give deres tale større eftertryk. Det lød naturligvis noget afdæmpet, når en gammel kone sagde *så't'n*; men endnu mere uskuldigt var det at sige *må't'n*, der rimede på sidstnævnte ord, og det blev dog forstået.

En fattig karl måtte ikke få en gårdbandsdatter. Men venskabet blev imidlertid så varmt, at de blev nødt til at gifte sig. I denne anledning udbredt karlens fader med en vis stolthed: *De wa, må't'n skør mæ, gåt gjo'r a æ knæjt!*

Såre almindeligt var det at sige *katten* for satan: *Katten ta mig; katten spark' mæ*, en ed, der siden blev til *kna'gen spark' mæ*. Til katten er atter dannet en eufemisme, idet nogle i stedet siger *hunden*: Ligesom man kan sige: *Hwa katten*, kan man sige: *Hwa bunden!*

Hunden sparke mig! De wa hundens! osv. Og som surrogat for satan og for katten er der andre, der bruger *Kå'ren* eller *Kå'ren*: *Karen tage mig! De wa Kå'rens!* Karenme, og gamle Niels Søvndal i Sinding sagde: *Da hår a, Kå're, nok å't!* osv. For satan har mange brugt det uskyldige ord *søtn*: *De wa søtns!* eller *syt'ns* og *sø'deme* eller *syt'nme* og *syt'n fo'*.

En ed som *saten knuse mig!* lød unægtelig temmelig brutal, så kunne man dog bedre sige *kraft knuse mig!* eller bruge formen *kraft æde mig!* Men ved ordet »kraft« kom man let til at tænke på den uhyggelige sygdom kræft, og det var vel grunden til, at man opfandt formen *saft su'se mig!* altså en ny eufemisme.

Formerne *ski* og *gi* lyder nok så afdæmpede som *så Gud* eller *Gud*. Et udtryk som *bevars!* kan enhver sige, hvorimod ikke alle vil bruge grundformen *Gud bevar os!* *Herre Je* eller blot *Je* kan ligeledes bedre siges end *Herre Jesus* eller *Jesus* (*Jösses*).

Fra min barndom mindes jeg en gammel kreaturhandler, der hvert øjeblik sagde *pinnede*, og om en mand i Tjørring fortalte man, at han nøjedes med at sige *pī'n*. Det var rester af en katolsk ed, idet man tidligere svor ved *Guds hellige pine og død*, hvorfaf formerne: *død og pine!* *Pinedød* og *pinnede!* er opstået. En anden forkortelse af den samme ed var *støpin*. En mand i Okslund sagde: *Guds død og pine!* og andre *Guds død* eller: *Vorherredød*.

Da man skyldte en mand i Humlum for, at han ville besøge en fremmed kvinde, sagde hans egen kone: *De trow'r a, støpin, et', for han æ, døw'len nam' mæ, et så sprøngsk hæ hjæ'm!* Støpin er en sammenräkning af Guds død og pine. I E. Tang Kristensens lille bog: Mikkel Skrædders Historier, 1890, s. 48, forekommer formen *døpin*, og Feilberg har formen *depen* og *døpin* fra Vendsyssel.

Eder som *saten-*, *fanden-* eller *djævlen tage mig!* blev i tidens løb til *sat'eme*, *fand'eme* og *dæ'leme*, hvortil kom de eufemistiske former: *kat'eme*, *syt'eme*, *söw'r nme*, *söw'ren jæn'seme!* osv. Udtryk som *band'erno'*, *spilleme* og lignende kommer vel af: *Det kan du bande på!* *Satan spille mig!* etc.

Jeg har hørt flere sige: *De ka du hjæ'm o'* (bande på), og fra Djursland har jeg: *Den onde hjerne mig*. En gammel mand fra Sunds sagde en dag: Det er gode tider for bonden, *men du ka hjæ'm o', te*

dæ nåk ska kom remp atr bå'el! Dvs. at folk vil komme til at snørre livremmen ind bag efter gildet.

Udtrykkene *hjæ'ne-* og *stjæ'rnegal*, der bruges i flæng, hentyder naturligvis til hovedet (hjernen) og panden (*æ stjæ'm* eller *stjæ'n*) og måske stammer det edelige udtryk: *hjærne* derfra.

Den lille mand blev til *dennemand! Denneme! og denne fo'n!* Rasmus Hansen har i sine: Minder og Dagbogsblade s. 12: Han åd den mand tordne sig -.

I Mejrup ved Holstebro bandede man: *Dejnen fo'; a ska dejnen fo' kom atr dæ; dejnen ta mæ!* efter hvad købmand Kjeldahl har meddelt mig. Og Feilberg har formen *dæ'geren* fra Vendsyssel og *te'gen* og *te'keren* fra Tønder.

Kræ Povlsen i Rind udbød en dag: *De fåsto'r a, knæ'len regier mæ et'!* Knælen var en eufemisme for dælen. Og når Mariane Kjelster i Ørre overrasket udbød: *Herre le'men!* mente hun vel, det lød nok så uskyldigt som *Herre Jemen* eller *Jemini*, der er en sammentrækning af Herre Je(sus do) mini.

Da jeg gik i børneskolen, fandtes der i vor læsebog et digt (af Poul Martin Møller), hvori et vers lød:

Mads, jeg tror bestemt, du dratter
ned fra denne spinkle Gren,
Kors, hvor du faar pryl af Fatter,
hvis du brækker dine Ben!

I ældre tid var det såre almindeligt, at man brugte korstegnet, jvnf.: *Han korsede sig over* - eller: *Han krydse o kåse sæ*, som en mand fra Sinding sagde. Selve navnet blev brugt som beskyttelsesmiddel; blev én forsørkøkket, kunne vedkommende råbe: *Kors!* og i sin bog om øen Holmsland fortæller E. T. Kristensen: Når fiskerne går ud, går føreren om for ved stavnen og mumler: *Kristes kås - kåsses Krist!* eller: *Kors i stavn i Jesu navn!*

Der fortælles i et sagn fra Gjellerup, at mændene fra nordsognet engang var i Fastrup for at betale skat. Da de på tilbagevejen skulle over en bæk, var der så meget vand, at de ikke kunne gå over. Den ene siger da: Havde vi bare haft en hest! Og fluks stod der en hest ved siden af dem. Manden kravlede op på dyret; der var plads til én mere, og da han var kommet op, var der stadig god plads. Til sidst

sad alle mændene på hesten, og så red de ud i vandet. Da vendte den første sig om, og nu udbrød han forbavset:

Jesu Kristi Kors!
Hvad er det for en lang Hors?

Men det skulle han ikke have sagt, for i samme øjelik lå alle mændene i vandet - det var jo en helhest, og den slags tålte ikke, at Jesus og korsnavnet blev nævnt. *Jesu Kristi kors* er den oprindelige form for eden, der til sidst blev afkortet til *kors*.

Kært barn har jo mange navne. Det gælder også om personer eller væsener, der betragtes som tabu, som man afskyer, eller som man helst undgår at nævne direkte. Derfor måtte man for eksempel ikke nævne rotter og mus ved deres rette navn i julen, og derfor fik *satan* så mange surrogatnavne: *Fanden, djævelen, den onde, den lede, den slemme, slemmen, sle've, remmen, tremmen, drollen, fu'ele, skam', pokker, den lille eller bitte mand, dennemand, gamle Erik, Simen, røde Simon, naver, muggi, Söw'ren, som'ren osv.*

En mand i Engom sagde en dag til sin kone, der gav ham kaffe: Der har du *skand'en* hældt for meget op! *Skand* er en gammel dansk form for skam og for djævelen. Jvnf. mellemnedertysk *schande* og oldengelsk *scand* osv. Og en kone i Lønborg brugte formen *skom'*, der er en variation af skam.

Den slemme findes i eden *slemmen fo'*, der brugtes af en gammel mand i Kollund; og Kristen Pallesen i samme by sagde som mundheld *slev'e*: *Dæ' hå du, slev'e fo', våt!* Mulig er sleve en variation af slemmen. Manden i Usseltoft i Brande brugte formen *sle'nfo'* (Hardsyssels Aarbog 1939 s. 85).

Bruges udtrykket *den gamle* alene, betyder det *Vorherre*. R. Hansen har i sine: Minder og Dagblade, s. 45: »Men den gamle (Vorherre) skal have tak - -«. Jvnf. Grundtvigs bekendte strofer: » thi end lever den Gamle af Dage.«

En af mine meddelere fortalte, at han engang omkring 1875 sammen med nogle andre gik vagt ved en hedebrand i Hoven. Det var bygevejr, og da der kom en *æ'l* (byge), sagde en mand: *Så no spøt'er den gam'l ijæn*

Satan er et hebraisk ord, der betyder modstander eller fjende, det er et bibelsk ord, og det er udtrykket, - *syv satan*, vel også, idet det

antagelige hentyder til de syv onde ånder hos Matthæus 12. 45 og Marcus 16. 9.

Fanden skal komme af et frisk ord, hvis grundbetydning er at prøve, forsøge, hjemsøge eller lignende. Og *djævelen* stammer fra det græsk-latinske *diabolus*, der betyder bagtaler.

Helvede har også spillet en betydelig rolle i ederne: *Til helvede!* *For helvede!* Ordet har sin rod i førkristelige trosforestillinger. På oldnordisk blev *hel* brugt som betegnelse for døden, dødsriget og for dødsgudinden. Det er måske et ord, vi i den senere betydning har fået fra oldengelsk *hellewite* gennem missionærerne. Man har det samme ord i engelsk *hell*, i tysk *Hölle* osv. I Midtjylland sagde man i ældre tid *høller* for helvede. En eufemisme for eden: *Så til hede helvede*, har vi i så til hede husene! og så til søs!

Fanden, saten samt dialektformerne *dö'len*, *dø'len*, *dæ'len* etc. kan i de fleste tilfælde bruges i flæng som grundled i en mængde eder, der udtrykker ønsket om en eller anden handling ved eller mishandling af den talende selv eller af den, han taler til eller om. Her skal nu meddeles en række eksempler, der trods deres mængde langtfra er fuldstændig:

<i>Fanden anam'</i>	<i>mæ</i>	<i>Fanden fløjte'</i>	<i>mæ</i>
— <i>arresti'er</i>	—	— <i>fløt</i>	—
— <i>bark'e</i>	—	— <i>fo' (få)</i>	—
— <i>brandstage</i>	—	— <i>før</i>	—
— <i>brodi'er</i>	—	— <i>fåtæ'r</i>	—
— <i>bry' (= bryde,</i> brække	—	— <i>glow'</i>	—
— <i>bræk'</i>	—	— <i>grot' (grutte)</i>	—
— <i>brø'l</i>	—	— <i>gå'l (gale)</i>	—
— <i>dand's</i>	—	— <i>hak'e</i>	—
— <i>dask</i>	—	— <i>hark'e</i>	—
— <i>donner</i>	—	— <i>haw'le</i>	—
— <i>donse (= dunke,</i> prygle)	—	— <i>hjæ'rme</i>	—
— <i>e'r (æde)</i>	—	— <i>hu'le</i>	—
— <i>fi'se</i>	—	— <i>jæk'e</i>	—
— <i>flæk'</i>	—	— <i>jæn'se</i>	—
		— <i>kna'ge</i>	—
		— <i>knu'se</i>	—

Fanden	knæk'e	mæ	Fanden	ski'r	mæ
—	knå'se	—	—	skisse	—
—	ly'n	—	—	slå'	—
—	pati'er	—	—	snorre	—
—	pi'n	—	—	spark'	—
—	pisk	—	—	spille	—
—	plaw'	—	—	spjat'	—
—	pu'le	—	—	splet' (splitte)	—
—	pær'te	—	—	splind'	—
—	pær'k	—	—	spli'd	—
—	paeste	—	—	sprøjt'e	—
—	petordne	—	—	synk'	—
—	radbræk'	—	—	sti'eg (stege)	—
—	rak'e	—	—	stind' (gøre stiv)	—
—	rasp	—	—	stjerne	—
—	raste	—	—	stæjl	—
—	regi'er	—	—	stø'd	—
—	rende	—	—	støw'le	—
—	ri' (ride)	—	—	støwt' (styrte)	—
—	rist (riste,		—	swolste	—
	stege el. ryste	—	—	ta	—
—	rondbugge	—	—	tu'r (tude)	—
—	ryw' (rive)	—	—	tæjs	—
—	ræw'le (afribbe)	—	—	tæsk	—
—	röw'le	—	—	tårn	—
—	röw'n (revne)	—	—	vælt	—
—	skal miste	—			
—	skinne	—			

Medens mange af disse, ikke lige vellugtende, sprogblomster er alt for velkendte til, at de behøver at omtales nærmere her, er der andre, mindre kendte, hvoriblandt skal nævnes enkelte eksempler:

I en artikel af Kortsen i Nationaltidende, Aften 19. 1. 1922, nævnes en morsingboed: *Det er satans tæjsme* -. Det er vel nok ti'es (pirre op i), hvis det ikke er det sønderjyske *tæj'* (tage), der menes.

Omkring midten af forrige århundrede boede der en mand, Mads Skomager, i Rind, som havde været med i Frankrig under Napoleon.

Denne mand, hvis livret var brændevin, sagde: *En ka, den onde syn'ke mæ et' löw' a jænne loft!*

Fra Holberg er udtrykket *drollen splid mig* jo velkendt. Niels Pagh i Hoven brugte samme ed, men om han havde eden fra overleveringen eller fra litteraturen, vides ikke.

En mand i Brandede sagde: *Fand'en stind' o gæ'l mæ!* En i Struer brugte eden: *Fand'en jæk'e mæ!* Måske er verbet en form for det midtjyske *jægs* (egs), der kan betyde tumle, plage.

Både Ole Bøgeskov og gamle Mikkel Pathul i Ikast brugte eden: *Fand'en kend'se mæ!* og da P. Jensen i Sdr. Nissum også brugte samme ed, har denne vel haft en større udbredelse i sin tid.

Brandstage er vel et sømandsudtryk, og *rondhugge*, begge former er hørt i Østjylland, er muligvis en fordrøjning af *rodhugge*, der bruges om træer, der hugges om ved roden, og om en snaps, der drikkes ud i ét.

I Engom var der en mand, der bandede: *Fanden rundhugge mig i firekant!* og han hævdede, at det ikke var synd at bande således, for det kunne ikke lade sig gøre.

Afdøde fysikus dr. Holst i Ringkøbing sagde: *Fanden swolste mig og döwil'len donner eller donse mig.* Kræ Fuersom henne i Tarmegnen sagde *donner vetter*, en ed, han vistnok havde tilegnet sig sydfra, og som har været almindelig i Tyskland. *Donner Wetter* = tordenvejr.

Henne i Lemvigegnen havde de i sin tid en præst, der sagde *fanden støwle mig!* Mulig var støwle en eufemisme for støde; og en gammel smed i Sdr. Nissum brugte eden: *Fand'en pær'te mig!* et udtryk, der betyder at slå, pryggle, presse. Formerne *pær'k* og *pæste* kunne også høres. Og Laust Gravind havde blandt sit fyldige forråd af svovlede eder *fanden pætordne mig!* der vistnok var hans yndlingsed.

I min barndom hørte jeg ofte udtrykket *føj i fu'ele nav'n!* Det blev brugt, når der var noget, man var led ved. På svensk har man det samme ord i *den fule* og i *fuligen* osv. Andre brugte eden: *Føj i höw'er naw'n!*

I Ø. Himmerland sagde man: *Fow'len ska flyw' i et.*

Af de gamle hekseprocesser fremgår det, at ondsindede folk ofte har truet andre med, at de skulle få *skam* eller få *en ulykke*, få *død* og *djævelen* osv.

Det hedder i et digt om Heroldens Rejse ind i Sverrig 1611 (Da. Magazin, 1745, s. 302):

- - - -
Jeg svared Nej, og *svor om Guds Mænd*,
- - - -
Der jeg hans ærlige Gemyt fornam,
da svor jeg ydermere om Skam.

Og i sin bog: Betækning over det cimbriske Sprog, 1663, har Peder Syv et digt: Hyrdesamtale mellem Haraldus og Sylvius, hvori det s. 178 hedder:

Hand kand ej tal' et oord med bram /
Har ikk' end lært *at band om Skam*.
Jeg hør'd' ej eed udaf hans mund /
Som pryder talen mangelund.

Skam og pokker, der bruges i flæng i eder, er synonymer for djævelen. Disse eder har nu holdt sig i daglig tale gennem fire hundrede år til vor tid, og der er vel næppe et hjem, hvor man ikke vil kunne høre enkelte af de følgende neutrale eder: *Av for skam* eller *av for pokker!* *Skam med det!* eller *pokker med det!* *Fy for skam!* eller *Det ved jeg skam ikke* osv. og ingen tænker nu over, at man i virkeligheden sværger, når man bruger en sådan uskyldig ed.

Den oprindelige betydning af ordet skam er usikker; men måske kommer det af et indogermansk ord (*s)cem*, der skulle betyde at dække - man skammer sig ved at holde hænderne for ansigtet. Som betegnelse for djævelen er ordet naturligvis sekundært.

Pokker er, ifølge Falk og Torp, egentlig flertal af et gammelt dansk ord *pok*, der betyder blære. I 1600 årene brugtes ordet almindeligt i truende eder: *Gid du få pokker!* i samme betydning som: *Gid du får en ulykke!* eller: *Gid du få skam!*

Pokker blev det folkelige udtryk for venerisk sygdom, eller, som man også populært kaldte denne uhyggelige sygdom, Fransoser. Peder Palladius skriver i sin oversættelse af Andreas Musculus' afhandling om sværgen og banden, 1557: *Thi huo tilforn bandede effter gammel vanbrug / met fallindiffuel¹ / en sterredross²) paacker och andet /*

¹) d.v.s. ligfald. ²) pestbyld.

hand gör det nu siu gange halffierdesinds tiuffe gange verre / met vor Herris Christi pine / død / vunder oc martyr / - -

Og i et andet skrift af Musculus: Hosedjævlen, 1556, skriver Palladius i sin oversættelse: efter at han har talt om tidens onde seder, løsagtighed osv.:

- - - nogle aar før ieg bleff fød¹) (som jeg haffuer spurdt i sandhed) der mand indførde her i Riget / mod Rigens erlige dregt / Klædebaan oc seder fremmede Klædesed oc løssactige seder vdaff Valland²) / da fulde strax der fra met effter / de velske Roer³) / som den tid vaare gengze / oc man nu pleyer at bande met / her i Riget gruselige / - - -

Senere hedder det: - - - den tid de Frantziske løssactige noder / oc factor i Klæder oc seder / bleffue indførde her i Riget / da kommer de Paaker der fra her ind i Riget met / oc henge end nu fuld hart ved / oc det vaar i min Barndoms tid / huor faare mand maatte ødelegge almindelige Badstuer alle vegne / som den Badstue i min fødeby Ribe / vaar end nu aldrig optagen siden - - -

En søndag i april, engang i forrige århundrede, spurgte pastor Blicher i Ikast Ole Bøgeskov om, hvorledes vejret ville blive. Ole svarede: En lille vinter! Den bliver, *for skam*, lille, sagde præsten, hvortil Ole bemærkede: *Den blyw'er stan et' så lille!* Stan er en forkortelse af s(a)tan, og det er den samme reducerede ed, som Kræ Lassen i Sunds brugte engang, han ved søen fandt en gammel, vindtørret skalle. Han rykkede i den og sagde: *Dæn æ stan gu'e - dæn ka knå's!*

Så er der en anden ejendommelig ed, der har været temmelig udbredt her i Jylland, i hvert fald i forrige århundrede, nemlig *fanden i hwik*, som en mand i Tjørring sagde, medens en i Fjelstervang sagde *fanden te hwek!* Fra Salling har jeg formen *fanden i hwet!* og Kræ Då'l i Humlum sagde *döw'len regi'er mæ, to fand'en i hwik - ait de så!* Feilberg har ordet fra Malt, Harboøre og Thy. Første gang, denne ed nævnes i litteraturen, er vistnok i St. Blichers novelle Krybskytten, 1827: *Fanden hvilket!* er jeg soldat, så er jeg soldat! Feilberg mener, at hwik kommer af hvilket, men han prøver ikke at forklare, hvorledes eden oprindelig har lydt. En mand, der er født i Sunds, 1869, brugte udtrykket, *te skam i hwick*, og så fik jeg samme

¹⁾ Palladius blev født 1503. ²⁾ Italien. ³⁾ sår af »Fransoser«.

følgende eksempel: En mand sagde til sin karl: Kan du tage og gøre det(et bestemt arbejde). Skal jeg bruge en spade eller greb? spurgte karlen. Da svarede manden: *I hwik i som'* = det er lige meget hvilken.

I folketroen blev fanden ofte opfattet som en forholds uskyldig djævel, og det er vel grunden til, at man kunne nævne dette navn uden omskrivning. Jeg kender i hvert fald kun et par tilfælde, hvor navnet er ændret lidt. I Torolf Kristensens bog: »Fræ mi bet'te Ti' å ong' Daw«, nævnes s. 20 eden *rand'en stor' mæ*. Her er navnet bare ændret ved at bruge en anden konsonant. I Midtjylland hørtes eden: *Fink'en hu'le mæ*; en mand på Holstebroegnen sagde *fenk'en tu'r mæ*, og en anden sagde: *Hu'len finke danse mig!*

Finken er vel et surrogat for fanden, uden at jeg dog kan forklare, hvorledes det er opstået. En mand i Arnborg sagde *fi'len raste mæ*, og han hævdede, at det *wa'n kristele band'*.

Erik eller *Gamle Erik* er et velkendt surrogatnavn for djævelen. Samme betegnelse er brugt meget i Sverige, og Th. Hjelmqvist skriver i sin bog: Förförnamn och Familjenamn, 1903, s. 39: »Gamle Erik betecknar säkerligen ursprungligen en hednisk guddomslighed (kanske Frö -).« Nogen navnelighed er der i hvert fald ikke mellem Erik og Frö.

Der er mange andre edelige udtryk: *Du store kineser! Du almægtige, alstyrende, forbarmende osv.* eller *du milde, store gode eller du fredens Gud, dufredens osv. Helledusse!* *Sago mele mig!* som en møenbo sagde.

Alle folkeslag bruger vel eder, men nogle i højere grad end andre. Svenskerne har især ord for at ráde over et rigt udvalg, og de er mestre i at koble en hoben eder sammen. Hellquist skriver: »Vi svenskar har på svordomarnes område förvårvat oss en synnerligen smickrande uppmärksamhet. Det påstås ju också, att våra eder ofta äro de första svenska uttryck som utlänningen inhämter. De äro också legio, ty de äro mange, och dessutom icke sällan ovanligt kraftiga.« (Om namn och titlar, slagord och svordomar, 1918).

Undtagelsesvis kunne danskerne dog også koble en række eder sammen. Der fortælles om en mand i Nissum, at han kunne rinke 17-18

saftige eder af sig i et køre. Jeg har ikke prøver på hans fænomenale præstationer, men en anden mand i samme sogn sagde: *Dæw'len e'd, spli'd, splet', flæk' o fåtæ'r mæ!* Og en mand i Rind sagde: *Den onde skal rinke mine tarme herfra og atten gange om Rind kirketårn -* hvis det ikke passer. Denne i sin længde og i sine konsekvenser så imponerende ed blev fremsagt af en gammel mand, der havde været soldat så længe, at han ikke duede til anden håndtering, og da han heller ikke kunne bruges længere ved dette håndværk, gav man ham en lille pension.

Det er nok muligt, at danskerne også på nævnte område står tilbage for vore svenske brødre; men de prøver, jeg nu har givet på danske eder, viser dog, at vi kan klare os ret godt med, hvad vi har, og at vi ikke just behøver at føle os trykket af mindreværdskomplekser af den grund.

EFTERSKRIFT

I dagspressen læste jeg i oktober 42 et stykke, som »Mill« havde skrevet i Aarhus Stiftstidende, og deri genfortaltes, hvad en gammel håndværker havde oplevet på sine rejser rundt om i Europa. Jeg kan passende slutte med følgende uddrag af denne artikel:

»Engang var vi i Wiesbaden. Min kammerat, en Vesterbro-københavner, stod henne ved en lille dam og kiggede ned i vandet, medens jeg var ved at studere en statue. Så hørte jeg ham råbe: Kom herhen, Valdemar, så skal du - og så kom der en blændende række danske eder - se guldfisk!

Jeg fo'r derover, og vi var meget optaget af at studere de smukke fisk, da en herre prikkede os i ryggen. Vi vendte os om og stod ansigt til ansigt med - den danske kong Frederik! Han smilte venligt til os, trak sin pung op, gav os hver en guldt-yvekrone og sagde: Jeg hører, I er danske, lille børn. Her har I en skilling! Vil I så være så venlige at spare lidt på ederne, når I taler det danske sprog? Det er det for kønt til - - .«

II

SLAVEKRIGEN 1848

Besøgende i Herning Museum vil have lagt mærke til, at der i et rum i 1. etage findes en række spyd, lanser etc. på lange træskifter. Gamle folk trækker på smilebåndet ved at se disse våben, der fremkalder gamle, halvglemte barndomsminder om begivenheder, de enten selv har oplevet eller i hvert fald ofte har hørt tale om. De unge derimod ser uforstående på disse redskaber, læser på en seddel: *Slavespyd* og går videre, idet de måske flygtigt tænker på middelalderen og mindst af alt tænker sig muligheden af, at disse våben stammer fra deres bedsteforældres tid.

Det var sidst i marts måned 1848, at rygter løb op igennem Jylland, at Rendsborg-slaverne var sluppet løs og nu drog op gennem Jylland, medens de brændte byerne og gården af og mishandlede, dræbte og udplyndrede befolkningen undervejs. Tiden var som ladet med sprængstof; man anede, at Slesvig-Holstenerne forberedte oprør, og der skulle derfor ikke meget til, for at de utroligste rygter kunne tages alvorligt.

I de sydjyske byer holdt man borgervæbningen parat, og ligeledes oprettede man særlige vagthold. Medens to mænd den 25. marts holdt vagt ved Krathuset i Kolding, hvorfra man havde en godudsigt mod syd, foreslog den ene, at de skulle give sig til at skyde til måls for at korte tiden. Men aldrig så snart drønede det første skud, før borgerne i staden blev opskræmte, og ved hovedvagten blev der råbt: »Til gevær - fjenden er der!« Det varede jo ikke længe, inden man opdagede, at det var blind alarm; men synderen blev puttet i kachotten.

Den 26. kom 12. hærkorps fra Fredericia til Kolding med flyvende faner og klingende spil, hvad der naturligvis beroligede indbyggerne, og fra den 28. blev Kolding generalkommandoens hovedkvarter.

Slavekrigen 1848 er første gang offentliggjort i »Fra gamle Dage. Kulturhistoriske Billeder fra Midt- og Vestjylland«, Herning 1921-27.

Men fra onsdag den 29. marts (»den gale onsdag«) tog rygterne om Rendsborg-slaverne og andet tysk paks hærgninger riktig fart og spredtes med rivende hast op gennem Midt- og Østjylland og videre nordpå.

Vejle Bys Borgervæbning og en del frivillige kørte netop denne dags formiddag til Kolding, hvor de sammen med Horsens borgerlige Jægerkorps skulle forrette vagttjeneste ved grænsen. Men kort efter at væbningen havde forladt Vejle, kom en rytter galoperende ind i byen og råbte at »605 rendsborgske slaver og tyske røvere er i anmarch!«

Vejle kom naturligvis straks i voldsomt oprør, og byen lignede nærmest en belejret by i Trediveårskrigens tid - selv kvinderne mødte med økser og knive under forklæderne, fortælles der.

Imidlertid opdagede man dog snart, at meldingen var falsk, og så blev rytteren arresteret og kom i forhør i politiretten; men da det der oplystes, at han havde fået sine oplysninger af andre og derfor havde handlet i god tro, slap man ham løs.

Nævnte rytter var en fæstehusmand Lars Jensen fra Faarup, der tjente proprietær Kirstein Holstein og var sendt ud for at fæste folk til sin husbond. På vejen mødte L. J. et par håndværksbosser eller gavtyve, der fortalte, at der var 603 røvere på Kjelkær osv. Lars Jensen red sporenstreg til Vejle og alarmerede som nævnt befolkningen. Dagen efter fortalte Kirstein Hanne »Laws«, der boede i et lille hus ved Skovdallunds mølle: »I går ville man i Jelling slå mig ihjel som landsføræder, skønt jeg er en indfødt (var født i København), men købmanden reddede mig.« Kirstein var nemlig kørende til Vejle den dag, hans husmand kom så galt af sted.

Men rygten fløj videre, og antallet på slaverne såvel som beretningerne om deres grusomhed, voksede som en lavine og vakte uro og forstyrrelse overalt. Det hed sig, at Vejle var brændt af - kort efter kom der efterretning om, at Horsens, Århus osv. havde fået samme medfart af slaverne.

Gennem datidens aviser ser man glimt af den spænding og ophidselse, der beherskede befolkningen i Jylland i disse dage. Her skal lige nævnes et par eksempler:

Aarhus Stiftstidende den 29. marts: »I Formiddags var hertil fra Horsens pr. Stafet kommet et højst foruroligende Rygte, som ikke

gik ud på mindre, end at 5 à 600 Insurgenter skulle være trængte frem til Vejle, og at denne By tildeels var afbrændt eller lagt øde. Dette skrækkelige Rygte kunne vi nu, Himlen være lovet! erklære for aldeles falskt og grundløst; idet Byfogden i Vejle, ved en Coureer, som indtraf hertil i Aften Kl. 7, har meldt, at Alt var i god Orden og at der ligeledes i Kolding var roligt.«

Randers Avis den 30. marts: »Ifølge en i dette Øjeblik pr. Stafette indløben Efterretning fra Lysgaard og Hids Herreder skulle flere Hundrede løsladte rensborgske Slaver (eller maaske de fra Tyskland forskevne Friskarer) være trængte frem til Uldum og huserede alle rede frygteligt i Thyrsting og Vrads Herreder.«

Ribe Stifts-Avis for 3. april og derefter Ringkøbing Amtstidende omtaler »de forfærdelige Rygter, som der har været udsprettet angående de så meget omtalte Friskarers Fremskridt« uden ellers at om tale, hvorvidt man på Vestkysten er blevet skrækslagne ved nævnte rygter.

Thisted Amtsavis den 2. april skriver: »En Efterretning, som modtages i Løbet af Formiddagen med flere Expresser fra Nykøbing om, at en Skare løsladte Slaver fra Rendsborg Fæstning havde viist sig i Salling, og at der endog holdtes en blodig Træfning ved Skive for uroligede i høj Grad Kjøbstadens og Landets Beboere, der blev op raahte til Forsvar ved Fjordkysten; men det viste sig senere, at være ugrundet. - - I Lemvig har man også været meget ænstelig med Hensyn til fornævnte Forbryderskare, ja man vil der også have set Fruentimmer, som man formente at være forklædte Mandfolk, men som igjen, da man søgte at få Fingre paa dem, vare lige saa hurtig forsvundne.«

Vørst var spændingen og vildest gik rygterne dog oppe i Aalborg amt, hvor man også traf meget omfattende forberedelser til at give slaverne en varm modtagelse, idet man havde 12-16.000 mand under våben i den anledning.

Iøvrigt er det ejendommeligt at lægge mærke til, hvorledes befolk ningen overalt, både i by og på land, straks ved rygters fremkomst gjorde sig forsvarsberedte efter bedste evne - udtrykket: »Hvad kan det nytte« var næppe kendt den gang.

Også Midt- og Vestjylland blev »hårdt hjemsøgt« - af ryget - om Rendsborg-slaverne, og jeg har optegnet mange gamle folks beret-

ninger om denne begivenhed; det var den slags, der ikke let gik i glemme. Jeg finder også, at mange af disse træk er for gode til at skrives i glemmebogen, eftersom de indeholder adskillige kulturhistoriske oplysninger af værdi og desuden i tider, hvor enighed ikke just er iøjnefaldende hos folket, viser, hvorledes man den gang uden at spekulere over, om det kunne nyte, i smuk enighed kunne samles om en stor fælles opgave, de enkeltes, hjemmenes og fædrelandets forsvar.

Nu afdøde Thue Eriksen fra Givskud tjente som 12 års dreng hos Hans og Dort »Møll« i Kibæk vandmølle på nævnte tid, »æ gal wonsde«. Der kom en stafet fra Arnborg og fortalte, at tyskerne havde besat Rendsborg og sluppet slaverne løs og at disse nu var på vej op gennem Nørrejylland for at myrde, plyndre og brænde af, hvor de kom frem. Og nu var de allerede nået til Gammel Arnborg. Carsten Smed fik nu travlt med at rette høleblade og lave våben, som man sleb på vandmøllens slibesten.

Ved aftenstid mødte egnens stridsberedte mandskab ved Assing kirke, i hvis indre kvinder og børn havde søgt skjul, og på to høje i nærheden blussede bavnene.

Men i Kibæk mølle var Dorthea ene hjemme med sine børn og den 12-årige tjenestedrenge. At efterretningen om slaverne og forberedelserne til at møde disse har gjort et meget dybt indtryk, fremgår bl. a. deraf, at da Dorthea bød nogle mænd fra Harreskov ind på en dram den dag, var disse så ringe, at de ikke kunne drikke den. Kvinderne og børnene gik og græd.

Den nat sagde konen til Thue, at han skulle ligge inde ved et par af børnene, og så snart de var kommet i seng, læste hun Fadervor, sagde: »Den, Gud vil bevare, er uden fare!« og så slog hun skydedørene for.

I »æ dawstund« kom der efterretning om, at det hele var løgn, og folk fik da travlt med at komme ud i heden og andre steder for at finde deres nedgravede sølvøj og penge, der tit var gemt så godt under forvirringen, at det var vanskeligt nok at finde igen.

Et par dage efter gik Thue ude ved sine kreaturer og sang. En mand, der kom forbi, spurgte, om han sang krigsviser. »Nej,« svarede drengen, »a sjønger: Vor Gud han er så fast en borg,« hvortil manden bemærkede, at den også var god.

Da »Pæ Egebjærg« gik til præst, kom faderen, der arbejdede på Classonsborg i Skarrild, en dag hjem og fortalte, at Rendsborg-slaverne var brutt ud, dragne op gennem Jylland og nu var nået til Skarrild å. »Folk hår åsså wat tåwelæ dæn gång,« bemærkede min gamle meddeler. En gammel mand, der fik kosten i P. E.s hjem, sagde, da han hørte beretningen: »De æ sgu lown - di komme et' så lånt!«

Pastor Blædel og sognefogden skulle føre sikringsstyrken, der var væbnet med plejle, forke og lignende, og kun Rasmus Dresden, en sønderjyde, mødte med sabel og bøsse.

I Sdr. Felsing var Østergaard (fader til afdøde gartner Østergaard i Herning) præst. Han og »Kræ Vigkjær« var meget ivrige for at ordne forsvaret.

Kr. V. eksercerede og kommanderede mandskabet: »Hywer - wenstre osv.« Det kneb jo for enkelte at kende forskel på højre og venstre, og kommandøren truede da med at ville binde hø om det ene og halm om det andet af synderens ben og så kommandere: »Hø - halm osv.«

Så fik man slæbt en del harver og lignende ned i et vadested over åen ved Drongstrup for at vanskeliggøre slaverne overgangen syd-fra. Våben lavede man af gamle høleblade osv.

En morgen tidlig, da en af Drongstrup-karlene var i marken, opdagede han et stærkt rødligt skær på himlen i øst. Forskrækket ud-bryd han: »Gud fåder fri wos - no ær slaverne et' lånt henn!« Karlen sprang jo ad hjemmet til, alt hvad han kunne, og satte over en 4 alen bred grøft; men inden han løb ind i gården, vendte han sig dog om og opdagede da, at skæret ikke stammede fra ildebrand, men fra solens opgang! (Fortalt mig af K. K. Thomsen i Drongstrup).

Fra Assing har Trøstrups svoger, den 80 årige Poul Chr. Jensen i Bukkær, meddelt mig følgende:

Der kom en pige rendende og fortalte, at Rendsborg-slaverne var på vej hertil, brændte gården af og myrdede folkene - og hun skulle sige, at der skulle stille en mand fra gården hos sognefogden ved Assing kirke. Pouls fader var »skit gåwen«, og konen sagde derfor til daglejeren Niels Peder, der sad og strøg siim: »Du ka wal ett go, lille Niels?« Det var Niels villig til, og så fik manden, der var sned-

ker, travlt med at lave skafte til spyd og høleblade, der var rettet ud.

Da det våbenføre og væbnede mandskab var draget af sted, fandt man det rådeligst at forlade byen og søge skjul i en lille mose eller eng med nogle lergrave, der lå vest for Bukkær.

Skjulestedet var også godt nok, hvis slaverne skulle komme; men uheldigvis stak fortællerens $2\frac{1}{2}$ årige broder Anders (Hernings første redaktør, A. K. Jensen, professor Sandfeld's fader) i at klynke, og så måtte man, for ikke at røbe de andre tilbage til gården med barnet.

Men samme aften kom Niels Peder tilbage. Forsvarerne havde stillet ved ved nogle store høje ved kirken, og der havde de fået bud om, at det var falske rygter.

På den tid var P. Svejstrup præst i Rind-Herning pastorat, og han sørgede for at organisere forsvaret i Rind, men han var ellers langt fra nogen krigskarl. Da han havde samlet en passende styrke ved Rind kirke, opfordrede han mandskabet til at drage mod fjenden. Morten Nørgaard (senere bosat i Herning), der lige var blevet gift, tog da ordet og sagde, at man vistnok var enig med præsten - blot denne ville gå i spidsen. Det følte han dog ingen trang til, men undskyldte sig med, at hans kone var frugtsommelig, hvortil Morten bemærkede: »Trowwer pastoren, hun æ den jænnest, dæ æ de?« »A hår,« tilføjede den gamle fortæller, »åltid tøt, di hår gåt å o fo dæm en snæær!«

I nærheden af Fjederholt lå en gammel kone for døden, og der var bud efter pastor P. Svejstrup. Denne var helt ude af sig selv og vidste næsten ikke, om han ville med. Han spurgte hvert øjeblik febrilsk: »Hvordan har du det, bitte kone - hvordan har du det, bitte kone!« Og da han endelig bestemte sig til at tage med, sagde han til kusken: »Nu har du at køre, Dynes, som om du kørte efter jordemoder!« Sine møbler sendte han over til sin svoger, Øllgaard i Tanderup, hvor han vel troede, de var i nok så sikker forvaring.

I Okkels havde man tre karle. Men da der kom bud til gården, at mandskabet skulle stille hos Niels Merrild i Bærslund for at gå mod slaverne, sagde Okkels, at han dog ville beholde sin bedste karl hjemme - og så drog de to andre af sted.

En nu afdød 87 årig kone (1917) i Hammerum fortalte mig, at

hun i 48 tjente i Fjederholt i Rind. Folkene der skulle passe på ved Fjederholt å, hvor man mente, slaverne ville gå over.

Den bedste beretning har jeg dog fået af den gamle Jens Chr. Dinesen, før Kollund, senere Herning, der dengang var 88 år. Fortællerens morbroder, Dynes »Sjøbye«, kom en eftermiddag ridende i strakt karriere til Jens Chr.s hjem og fortalte, at 600 Rendsborg-slaver var brudt ud. »I går brændte de af i Give og i dag var de ved middagstid i Kollemorten.« Fader undrede sig jo noget over det, morbroder fortalte; men denne fortsatte videre til sognefogden »Pæ Thamsen«.

Så var der en mand fra Skærbæk, der var i Horsens efter tømmer til et stuehus. Vest for Horsens i Østerbro mødte han en mængde kvinder og børn med kurve - de ville ud i skoven for at skjule sig for slaverne, medens mændene drog mod disse.

Skærbæk-manden vendte straks om og jog hjemad, kom også forbi Fjederholt, og da fik Dynes jo rygtet bekræftet. Nabo til Dynes Fjederholt boede grev Platen den gang; denne havde en bøsse og en sabel. Selv tog han skyderen og så væbnede han sin gamle karl med sabelen. Disse to krigere gik natten igennem vagt mellem Fjederholt-gårdene.

Sognefogden sendte to mænd til »æ spång« ved Rind kirke, to til Fjederholt gangtræ og to til Donsigbro. Og morgenen derefter sendte han bud ud, at alle mandfolk over 18 år skulle møde ved Bærslund straks og medbringe våben. Ja, ordren lød vel på, at der skulle stille en mand fra hver gård.

Dynes blev hjemme, og Jens Chr. var desværre kun 15 år - ellers ville han grumme gerne have været med; men da faderen var forstamt, turde J. Chr. ikke spørge om lov. Søren Pallesen i Kollund gik om til sin broder, Kræ Pallesen, og sagde der: »Du ka sajt - du ka sænd di kål, men a hår engen - at ska sjæl teen.« Han rystede stærkt af sindsbevægelse. - Så holdt man krigsråd i Bærslund, og man blev da enige om at sætte en tjæretønde op på en stage på Hjortsballe høje, og så satte man en mand til at holde vagt ved tønden og stikke denne i brand, hvis fjenden nærmede sig. Og så blev der sendt en stafet til Brande for at hente nærmere efterretning.

Sønnen August i Kidris mølle red ud og kom hjem med den besked, at det hele var blind alarm.

Dynes' karl kom af sted med en høtyv, andre gik til smeden og fik høleblade rettet ud og skæftede, og endelig blev der jo slået en del lanser og spyd.

Men kort efter at forbundstropperne efter slaget ved Slesvig kom hernald, kom der bud fra regeringen, at alle våben, der fandtes hos befolkningen, skulle fjernes, og da blev nævnte våben, der ellers var hensat i kirkens våbenhus, gravet ned.

Der var i øvrigt mange, der under denne slaveforskrækkelse gravede deres sager ned. Degnen i Rind, han hed Hvid, gravede sine sager ned i en stor kiste og sagde: »Så hernald og aldrig op!« Og »æ swåt høen«, »Rind Rænder« eller hvad man kaldte hende - hun boede i Rind fattighus - gravede alle sine potter, pander osv. ned og gik så til sin nabo og fortalte det, bad denne grave sagerne op igen, hvis hun skulle dø, inden fjenden atter var borte, da hun nødig ville gå igen!

Hen på sommeren kom der en tysk eskadron. Denne lå en nat i Brande, drog derfra til Classonsborg, hvor de tog tre vogne og al deres klæde.

I Herning havde smed Brix travlt med at smede våben, og i museet gemmes nu et af hans prægtfulde våben, en slags partisan eller hellebard.

Netop på den tid var kromand Søren Mikkelsen i Snebjerg (Jens Mikkelsens fader) kørende til Horsens efter varer. Da han kom ud østpå, mærkede han, at der var uro over de folk, han mødte. Så fik han at vide, at slaverne huserede, og man rådede ham til at vende om - »du kommer aldrig til Horsens, Horsens er brændt af,« lød det.

Men så tog S. M. til Bræstrup, hvortil herredsfoged, cancelliråd Hunderup nylig var flyttet fra Herning. Herredsfogden troede ikke, at det passede, men da han havde sendt folk sydpå for at indhente efterretning, rådede han S. M. til at blive foreløbig. Det varede jo ikke længe, inden man fik at vide, rygtet var falsk, og så lejede S. M. en mand til at løbe hjem til Snebjerg med et brev for at berolige Snebjerg-boerne. Dog havde man allerede fået rigtig besked, da budet kom. Min hjemmelsmand, Jens Mikkelsen, fortalte, at der var nogle i Snebjerg, der drog ud i »æ krat« med deres børn.

Thomas »Helstrup« (nu Studsgaard) var netop inde hos smed Mogens Mikkelsen, da rygtet fortaltes om Rendsborg-slaverne. Mogens

kunne ikke være i smedien, hvert øjeblik måtte han ud at se efter slaverne i retning af »Momhyw« - derimellem havde han travlt med at slå spyd. Jacob Sivebæk i Lundmølle og Øllgaard i Tanderup var især ivrige efter at ordne forsvaret, og Villads i Ørskov, der havde været kyradser, eksercerede med mandskabet.

Min bedstemor, Mariane i Lille Albæk, der var født i Farsted ved Skjern, var i skolen i Albæk eller Haunstrup, da der kom bud om, at Rendsborg-slaverne var brudt ud og nu allerede var nået til Thyregod. Børnene blev straks sendt hjem for at give hjemmene besked på den truende fare. »Wå fær« (gamle Niels Andersen i Albæk) var i Sønder Birkmose og hørte der rygten. En time senere kom der atter bud, at nu var slaverne nået til Nr. Snede. Da udbrød N. A.: »De wa da en fåle fåert, di æ komen de støk væjt!« hvortil N. A.s svoger svarede: »A tøwes næsten, de æ, som du et' ræjn'ert.«

Mandfolkene skulle samme dag møde ved Snebjerg kro; derfra kom de hjem og lavede våben i stand, hvormed de atter skulle møde hos sognefoged Niels Uglø, og da kom der bud, at slaverne var nået til Brande.

Lærer Bisgaard i Tjørring havde været en tur i Herning en dag. På hjemvejen var han inde i Lundgaard (nu Store Lundgaard) - den gang var den nuværende Holstebro landevej ikke anlagt. Bisgaard var meget alvorlig og gik fram og tilbage over gulvet, vred sine hænder og sagde, at han havde et sorgens budskab - Rendsborg-slaverne var sluppet løs, brændte og myrdede op gennem Jylland. Senere kom der bud fra sognefogden, at man skulle sende gårdenes karle til et bestemt sted for at forberede sig til at tage mod fjenden. Men fortælleren, Jens Chr. Hansen's fader, Hans Lundgaard, sagde, da han hørte rygten: »De æ s... løwn!« Der kom tre karle af sted fra Lundgaard.

Forhenværende købmand i Snebjerg, Knud Jensen, senere boende i Herning, har meddelt mig, hvorledes Jørgen »Nargor« fra Tjørring en dag kom ridende ind i hans faders gård i Trælund, medens de sad og fik deres »onden«.

Knud Jensens fader gik ud til rytteren, der fortalte, at slaverne var brudt ud osv. og at de allerede var nået til Kollemorten. Og nu fik manden og karlen ordre til at møde væbnede til eksercits ved

Tjørring kirke. Karlen fik en gammel bøsse, og manden fik »slawn« et spyd.

Dagen efter hørte drengen, at tyskerne var set i Ikast og at de havde brændt Århus af. Da han kom op i heden med fårene, fortalte han den gamle Jens Krænzen fra fattighuset, der netop var oppe at skære tørv, hvad han havde hørt. Den gamle, der var noget døv, udbød forfærdet: »Ær æ fattehus brænd?« Men så forklarede drengen jo, at det »kun« var Århus, det var gået ud over denne gang.

Også i Gjellerup vakte rygtet voldsomt røre. Jens Kristensen Hundkjær i Snebjerg, hvis fader var smed i Gjellerup, har fortalt mig, hvorledes der først kom enkelte strejfebud og derefter ridende, der meldte, at nu var slaverne nået der og der til.

Der kom mange i smeden, hvor sognefogden, Chr. Hansen fra Lund, samlede forsvarerne. Smeden lavede spyd, rettede høleblade ud osv., medens andre stod udenfor og skæftede våbnene. »Moder græd, da Fader kom ind, sveden løb i tætte dråber ned ad hans sorte ansigt og efterlod sig hvide striber, så jeg troede, at han græd, og så græd jeg med.« Forsvarerne, alle voksne mandfolk, der kunne krybe og gå, skulle samles ved Gjellerup kirke og på »æ stuer hyw« mellem Skovby og Bjødstrup var der rejst en bawn - det var en tjæretønde med et lyngknippe i, der var sat på pæle.

Men stadig kom der stafetter, der meldte, at nu brændte det i Brande, Arnborg osv.

Kvinderne var heller ikke uvirksomme, de nedgravede »fostiloor«, »swinbøster«, sengeklæder osv., hvoraf en del ikke senere kunne findes.

Den 85 årige Christiane i Ørre fattighus mindes, året før hun skulle gå til præst, hvorledes rygtet fo'r op i Jylland, at Rendsborg-slaverne hærgede rundt om. Da Christiane fik at vide, at mændene var kaldt under våben og skulle møde ved Ørre kirke, løb hun, alt hvad hun kunne, hjem, for at tage afsked ved sin fader, som hun troede skulle hen at slås ihjel.

Konrad Understrup har fortalt (Herning Avis 26. april 1921) følgende:

»En gammel Mand i Ørre gik til Præsten og sagde, om hans Søn ikke kunde blive fri for at gaa mod Slaverne, selv var han gammel osv.

»Nej, det kan der slet ikke være tale om,« svarede Pastor Sølling, »jeg gaar selv foran, jeg gaar selv foran.«

Sølling var altsaa mere modig end Præsten i Rind.

»I vor Smedie hjemme i Understrup sad en saakaldt Bajonet, ikke til at sætte paa en Bøsse, men paa en Stage, det var et kluntet Vaaben, der saa ud til at være smedet i en Hast, hvad det ogsaa var, thi det skulde bruges mod Slaverne. Saa vidt jeg husker, sagde min Fader, at der i samme Smedie i en Snarhed blev slaaet flere Vaaben til at gaa imod Fjenden med.«

For en snes år siden fik jeg en gang imellem kærkomment besøg af et gammelt almissletem, Maren »Grove« fra Aulum, der var god til at fortælle og havde en god hukommelse. På den tid, »slavekrigen udbrød«, sad hun hjemme i Grove med sine to små børn, medens hendes mand rejste omkring, handlede og tumlede. Da kom en dag én løbende og fortalte om Rendsborg-slaverne færd. Maren havde kun en hjorddreng, og han måtte af sted. Drengen græd og bad sin madmoder hilse forældrene, hvis han skulle dø i krigen. »A grenned så småt a ham« - kunne ikke tro, det havde noget at betyde, sagde den gamle fortællerske.

Jens »Wollesen«, der døde omkring 1920 i Rimmerhus som 95 årig mand, tjente hos sin søsters mand, Jens Fonager i Vinding, i 1848. En morgen, da han kom op, siger svogeren til ham: »Ja du här sowen gåt i næt - vi här et sowen - æ tyskslaver æ slopen ur a Rendsborre å brender aw og plønder - no æ di i Hærning å här brænd Hærningsholm å!«

»Itmældgolaw« kom Mads Klejnstrup ridende på et øg, han havde fået af Laust Glavind, og sagde, at alle voksne mandfolk skulle møde ved Vinding kirke med våben. Og medens de stod og snakkede om det, hørte de et bøsseskud sydfor.

Der var jo megen spænding, og Jens »Wollesen« sagde, at han var meget mere beklemt den gang, end han var ved Fredericia, da han stod over for virkelige fjender.

Svogeren væbnede sig med en ladestok, medens Jens W. fik selve bøssen; men inden de drog af sted, ville Jens W. give sin søster sit lommeur til opbevaring. Hun sagde imidlertid, at han skulle tage uret med, da det »wa rowsom« at have, og så skulle han også tage nogle penge med sig, som han måske kunne få brug for.

Ved Vinding eksercerede Laust Glavind (senere bekendt og berygtet mirakeldoktor og troldmand) med mandskabet, og han var slet ikke så tåbelig til det.

Nå, et par dage efter fik man jo at vide, at det var blind alarm, og med hensyn til omtalte skud, da hang det således sammen, at en mand havde været henne at låne en skyder af en anden til brug for forsvareret; bøssen, der var ladt, gik ved et uheld af.

Nogle væbnede Aulumboere blev sendt i retning af Herningsholm, men da de fik at vide, at rygter havde løjet, gav de sig til at skyde til måls; men da man i afstand blev opmærksom på kanonaden, troede man selvfølgelig, at det var forsvarerne og slaverne, der var stødt sammen.

Nu afdøde »Smed« Johannes Madsen, Sinding, der var født i Brejning, var 14 dage, da slavekrigen »brød ud«. Der kom bud til hans fader, at denne skulle møde ved Brejning kirke og drage mod slaverne. Faderen, der havde været dragon, havde nok en gammel flintbøsse; men da han mente, at en haglbøsse ville være mindre virkningsfuld til slaverne, fik han et høleblad rettet ud og skæftet. Afdelingen drog fra Brejning til »Skjanbrow«, men da man fik at vide, at rygter ikke passede, drog hæren tilbage, efter dog først at have styrket sig med en »pons« i Hanning Hedegård.

At overøvrigheden i amtet også tog sig varmt af forsvareret i Vestjylland, vil fremgå af nedennævnte trykte opfordring, der blev sendt ud til sogneforstanderskaberne i amtet af amtmand, grev Schulin i Ringkøbing.

»Saavel her i Amtet, som andet Steds i Landet, har Folk besluttet at væbne sig, navnlig for at forsvere Liv og Ejendom mod de muligen fra Syden indtrængende Skarer af Vagabønder, som Urolighederne i Tyskland og Hertugdømmerne maatte give Lyst til at gjæste Jylland. Saaledes tegnede sig allerede i Aftes et efter Folkemængdens Størrelse betydeligt Antal Borgere og unge Mennesker i Ringkjøbing til en frivillig Væbning. For at hiint Forsvar kan blive saa kraftigt som fornødent gjøres, og for at det kan erholdes ved saa lidet Opfrelse, som efter Omstændighederne er muligt, hvilket bedst kan skee ved at Forsvaret concentreres samlet paa de enkelte Steder, som

først maatte blive truede, har Stiftamtmand Grev Sponneck og jeg besluttet at combinere Forsvaret for begge Amter og med begge Amters Kræfter og i det Hele at ordne hvad i denne Anledning Tidens Alvor fordrer.

Vi have foreløbigen besluttet, at lade saadanne Haandvaaben forfærdige, som her kunne gjøres, at anskaffe Krudt og anden Ammunition.

Fremdeles lade vi udgaae til samtlige Sogne lignende Indbydelser som denne for at opfordre Enhver, som nogenlunde er istradertil, til paa nærmere given Ordre, og paa nærmere bestemmende Sted, at møde til det fælles Forsvar.

For at mænd, som ellers måtte have Mod og Kraft til at deeltage i dette Forsvar, ikke skulde lade sig afholde fra at melde sig som Landets frivillige Forsvarere ved den Betænkelsighed, at de ikke kunne være hjemme fra, for egen Families eller eget Hus'es Forsvars Skyld, eller for hjemlige Forretningers Skyld, bemærkes, at vor Forsvarsplan er saaledes saa det enkeltes Huus og Hjem bedst forsvarer ved den fælleds Hjælp, og at disse Frivillige kun i allerhøjeste Nød ville blive sammenkaldte, og da med Guds Hjælp kun nogle Dage ville blive holdte fra Hjemmet.

Sogneforstanderskabet anmodes derfor om uopholdelig efter denne Skrivelses Modtagelse at ville samle hele Sognets mandlige Befolkning og opfordrer saa mange som ville og kunne tage Deel i det fælleds Forsvar, at tegne deres Navne paa en henlagt Liste.

Enhver som er istradertil, anmodes om at forberede sig paa at kunne give Møde med Skydegevær eller andet Vaaben.

Enhver som ikke selv vil møde, men som er i Besiddelse af Skydegevær, bedes om at udlaane dette til en Mødende.

Paa overomhandlede Liste bedes ved hvert Navn paategnet, hvem der vil møde med Vaaben og med hvilke Vaaben.

Naar Listen er forfattet bedes den mig uopholdelig tilstillet, for at jeg derefter kan bestemme nogle for de forskjellige Dele af Amtet beleilig beliggende Steder, hvor jeg da paa en nærmere bestemmende Dag vil indfinde mig for med de mødende Frivillige, at ordne hvad videre maatte være fornødent.

Jeg behøver ikke at opfordre Sogneforstanderskabet til Iver og Nidkærhed i dette farefulde Øjeblik. Sogneforstanderskabet vil, der-

om er jeg overbevist, gjøre Sognets Mænd begribeligt, at Sammenhold, Mod og Uegennytthed nu er fornødent. Jeg for min Part skal ikke holde mig tilbage, men gøre hvad jeg kan for Amtets og Landets Vel.

Ringkjøbing Amtshuus, den 29de Marts 1848.

Schulin.

Til

Sogneforstanderskabet for

(Efter original i Herning Museum).

I de dage, verdenskrigen brød ud, lå der et voldsomt tryk over alles sind. Det var, som havde man på følelsen, at man kunne risikere at blive jaget fra sit arbejde, når det skulle være. Og mange kunne næsten hverken spise eller sove, så længe spændingen - fremkaldt ved de mange telegrammer, løbesedler, indkaldelsesorder osv. - ikke var nogenlunde udløst ved visheden for, at vi ikke lå direkte i vejen - at orkanen tog en anden retning.

Man var klar over, at landets og vor skæbne hang i en såre tynd tråd, og at det snarest ville bero på tilfældigheder, hvis vi skulle undgå at komme ind i malstrømmen.

Jeg var på stationen lørdag aften den 1. august 1914, da de første indkaldte skulle rejse til København - spurgte konduktøren, om mandskabet skulle over Fredericia, og fik til svar, at det skulle over Århus. Ja, når det skulle sendes den vej, var det soleklart, grunden måtte være den, at man næppe kunne slippe over Fredericia - vejen var måske allerede spærret, tænkte jeg.

Og jeg er ikke i tvivl om, at der næppe ville være nogen, der turde drage ryget i tvivl, hvis der var blevet fortalt, at tyskerne allerede havde besat Fredericia, spærret Bæltet og var ved at sende tropper op i Jylland.

Med hine alvorstunge dage i mente vil vi have nogenlunde betingelser for at kunne forstå »slavekrigen«, der i marts 1848 optog vores bedsteforældre fuldt så sterk, som verdenskrigen os i august 1914.

III

OM RENLIGHED I GAMLE DAGE

Om renlighed i gamle dage

En Sribent, Christelig Læser, som skrifffver om naturlige Ting, maa oc neffne en Ting som den er. Ingen fordi leggis sligt til onde!

(Ny Huuszholdings Calender 1664)

Forord ypper ingen trætte. Når jeg nu vil fortælle om renlighedsbegreberne i ældre tid, da kommer jeg til at nævne en del træk, som man med et mildt udtryk kunne kalde mindre pæne. Det er dog ingenlunde for at være uartig, at jeg fortæller sådanne småtræk, og det er heller ikke for at latterliggøre de gamle bønder, fra hvilke eksemplerne især er taget. Men jeg har villet give nogle billeder af en side af vor kulturelle udvikling, der også kan have krav på vor opmærksomhed, idet århundreders skik og levemåde afspejler sig i meget af det, vi nu vil kalde uskik.

Skulle der så være en og anden, meget fintfølende, blandt mine ærede læsere, der ikke godt kan tåle disse historier, da må jeg trøste vedkommende med, at jeg kender nogle, der er meget værre, og så må jeg i øvrigt henvise til: For den rene er alting rent! Jeg kunne også sige, som mor sagde, når vi som børn ikke holdt af at røre ved noget, der var snavset. Hun sagde: Der er ingen fare ved det skidt, man kan vaske af sig!

Stoffet til nærværende bog har jeg, på få undtagelser nær, indsamlet fra folkemunde i Midt- og Vestjylland; men man bør dog ikke opfatte de meddelte træk som særegnende for Vestjylland, thi lignende vil eller ville man i ældre tid let kunne indsamle i andre egne af landet. Navne som gåsebænk og bænkevælling, der er velkendt på Øerne, giver os straks et fingerpeg om, at man også i landets fede egne har levet nærmere sammen med dyrene og haft andre begreber om renligheden, end vi har nu.

Om renlighed i gamle dage udkom i 1928 hos Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.

HJEMMET

I gamle dage var folk mere optaget af det daglige slid og slæb og af at skaffe føde og klæder til sig og sine, end man er nu. Man var henvist til at skulle sørge for sig selv og måtte derfor lære at sætte tæring efter nærig. Og for det andet, så havde folk den gang en så udpræget æresfølelse, at de betragtede det som en personlig skam ikke at kunne sørge for sig selv. Men netop fordi arbejdet med at skaffe det daglige brød lagde så megen beslag på folks tid og tanker, så tog man det i almindelighed ikke så nøje med renligheden. Thi finhed kunne man ikke leve af, og al den renlighed og hygiejne, vi nu har, ville man den gang nærmest betragte som »stuerhier o skidt«.

Tilstanden i de mest primitive hedehjem, der undertiden var opført af jord eller hedetørv (sojhuse), skal vi ikke komme nærmere ind på her, da det er en selvfølge, at man ikke i et sådant hjem kunne stille krav i retning af renlighed og hygiejne. Dog skal det nævnes, at man også i adskillige, forholdsvis solide bønderhjem kunne træffe loft, såkaldt laj, der var lavet af rafter med lyngtørv over. Det kunne naturligvis ikke undgås, at sand og smuds ville drysse ned i stuen, i sovekammeret eller i køkkenet, når nogen gik på sådan et lad, og det kunne da også hænde, at kattens eller ilderens våde efterladenskaber kunne bane sig vej ned på højst upassende steder i stuen. Skete det, medens folkene sad bænkede omkring skiven, tog konen naturligvis og tørrede bordet af med sit forklæde, idet hun kom med en undskyldende bemærkning om, at - »de ver en da, hwa æ!« medens manden måske brummede og svarede: »De sku li' ha wan en å'n jæn - så sku en ha hør en tæjn!«

Ikke alene er et arbejde som hovedrenghøringen, der nu er ved at endevede hjemmet mindst et par gange om året, en ny opfindelse; men også den daglige rengøring er nu vidt forskellig fra, hvad den var i lergulvenes tid. Når en rask pige i min barndom i 1880erne fik fat på en »röwlingliem« af Søren Hampens bekendte fabrikat til femogtyve øre, da var stuens lergulv fejet over i løbet af få minutter, og når hun så havde fået strøet et par nævefulde hvidt sand på gulvet, så måtte præsten gerne træde ind i stuen, uden at kvinderne behøvede at skamme sig over mangelfuld rengøring! At støvet pulse-

de rundt derinde, det var der ingen, der tog forargelse af, thi det var jo netop et bevis for, at man havde gjort rent!

Før man fik grundmurede huse, skulle væggene ses efter, klines, »livies« og kalkes hvert forår. Og såvel ved denne lejlighed som indtil de store højtider fik hjemmet en nok så grundig rengøring som ellers; men, som en 80-årig kone udtrykte sig: »De mot et ta ræt lång ti!« Nej, for man skulle have fat på bindehosene! Det var, ejdommeligt nok, kvindearbejde at kline husene, og således havde det vel været fra oldtiden.

Lørdag var fra gammel tid en rentselsesdag, og navnet udledes af »laug«, der betyder vask eller bad. I vor tid har kvinderne jo også travlt med at bringe hjemmet i orden til søndagen på denne dag; men går vi et slægtled eller to tilbage i tiden, da var reglen i de midtjyske hedeegne den, at man skulle slide med det nødvendigste arbejde de seks dage og gøre huset rent søndag formiddag. Men der til kom, at man mange steder kogte kål om søndagen til flere dages forbrug, kærnede smør og udførte lignende arbejde, og jeg kender kun et fåtal eksempler på, at kvinderne i ældre tid har bragt hjemmet i orden lørdag eftermiddag: skuret borde og tremmer, stripper, træsko osv.

I de mest propre hjem blev bordene, navnlig i køkkenet og i dagligstuen, for så vidt sidste da ikke var malet, skuret med en skurevisk, af halm, og sand en gang imellem; men man kendte ikke til at gå og vifte med et viskestykke, og edderkoppen fik ofte lov til at leve i idyllisk ro i sin krog. De få møbler, man havde, blev ikke tørret af eller kun sjælden. Der fortælles om en kone, der gerne ville have et skab malet, fordi det var blevet for snavset, og hun så var fri for at vaske det. Da hun ville have sat et vers på skabsdøren, så satte maleren følgende inskription:

Manden, den Flab,
lod male sit Skab,
fordi Konen, den So,
hun ej gad det to.

Folkene, der ikke kunne læse, syntes, det så svært godt ud med verset.

Medens man havde skrøbelige, blyindfattede vinduer, da var der naturligvis aldrig tale om, at disse blev pudsede eller vaskede. Bilæg-

geren kunne man friske op ved at gnide den over med et stykke flæskesvær - senere fik man isenkage og kakkelovnspulver til samme brug. Lysestagerne, kobbertøjet og tintallerknerne blev i de nære hjem skuret imed aske eller fint sand en gang imellem, gerne en søndag formiddag. I Hjørnholm i Gjellerup, hvor man havde en del tintallerkner og fade, nøjedes man for 60 år siden med at skure disse en gang om året, betegnende nok blev dette arbejde udført kort før Lund marked!

I Peder Palladius' visitatsbog fra o. 1543 hedder det om kirken: Disse Stole skal staa rene, og om Sommeren skal I føre Maj hid ind og bekende, at I haver saadanne Guds Gaver i Skov og Mark. Og gode Dannekvinder, og gode Piger venne dem til at bære deres Forklæder fulde af Urter og Græs om Sommeren til Kirke med dem, at strø det paa Gulve udi deres Husbonds og deres egen Stol - - -.

Denne ældgammle skik med at hilse den kommende sommer ved at smykke hjemmet med grønt, har man også kendt hist og her i Midtjylland nær op imod nutiden, og i de sidste årtier er det som bekendt atter blevet skik at smykke kirkerne med grønt til pinse især.

Hos Palli Krænsen i Kollund, Rind sogn, brugte man til først i 1880erne at pynte stuen med grønne grene og blomster, fra krattet, pinsemorgen. Der kaldte man det »pindsmæj«, men andre steder sagde man: »Vi ska te o maj« - »no maj'er vi«, og en gammel kone sagde: »- de wa o maj's.« Hos Hans Chr. Christensen i Povlsgaard, Tjørring sogn, brugte man for 60-70 år siden at smykke stuen med pilekviste, »kavelotter« eller »kavelotljæger«, som de også kaldtes, pinsemorgen. Kvistene stak man ind langs loftsbjælkerne, og så bandt man »kavelotter«, tre og tre, sammen om pilekviste og hængte disse op overalt, hvor der var et sørn. Og gamle Johanne Just, der boede i Albæk, Snebjerg sogn, brugte ligeledes at smykke stuen pinsemorgen med grønne grene og »kavelotljæger«. Det var i 1860erne. Ofte pyntede man dog stuen om aftenen forud, det var f. eks. tilfældet i en gård i Barde, Vorgod sogn.

Hvor man havde enebarris i nærheden, har man vel også brugt at strø grønne kviste af disse på gulvene, men her har jeg kun fundet et eksempel. Snedker Gravers Christensen i Borris, der er født 1865, fortalte mig, at hans fader, der var født o. 1827 i Aadum ved Tarm, kunne mindes, at man til jul slog kors på alle døre og luger (hvad

der har været almindelig skik før), og at man samtidig strøede »Jæn-bærris« i forgangen og storstuen. Sct. Hansaften var det nok almindelig skik, at man hængte Sct. Hanskål, såkaldte kærestekål, parvis op i stuen - dog ikke som pynt, men for at man af planternes vækst kunne tage varsel af, om et par formentlige gode venner ville få hinanden. Fulgtes planterne ikke ad, så blev der ikke noget af dette parti - mente man.

Der var dog mange hjem, hvor man ikke spildte tiden med at gå og feje hver dag - det var nok så vigtigt, at man passede bindehosene. I Gjellerup var der en mand, der hed Aaste. Da han en sen nat gik hjem fra byen med en »hommel i æ ø'r«, mærkede han pludselig, at der var noget, der greb fat i hans ene ben, uden at han dog kunne se noget som helst. Ligbleg nåede han endelig hjem til sin kone, hvor han efterhånden forvandt skrækken. Han tvivlede dog ikke om, at der var noget djævelskab, der havde været efter ham hin nat. Imidlertid fandt man på en uventet måde løsningen. Det var en fjorten dages tid efter, at konen var ved at gøre rent i sovekammeret, da fandt hun en haresnøre, der var trådt ned i skidtet. Det var denne indretning, manden havde fået om benet, efter hvad Evald Tang Kristensen fortæller i Jydske Almueliv, III, 74.

Da Johan(ne) Meldgaard i Albæk i Snebjerg i 80erne solgte sin ejendom til Søren Chr. Uhre, var lejligheden forfærdelig snavset. Den unge kone fortalte mig, at hun måtte tage »en gref o grøwl æ skidt åp i æ frams« for at komme ned til den oprindelige gulvflade, og sådant træk er ikke enestående.

I en gård i Sunds var der i ældre tid meget svineri. En julemorgen kom min gamle hjemmelmands fader derom, og da så han, at mannen sad på en stol og var svirende, medens en ældre son, bogstavelig talt, var ved at muge i stuen. Han gravede skidtet op med en tørvespade og kastede det ud i forstuen, hvor der efterhånden blev en hel lille mødding! Høns og ænder trippede om i stuerne, og når konen satte en gryde fra sig på gulvet, stak disse fugle straks næbet ned i grøden, eller hvad der nu var i gryden, og hakkede løs af indholdet, indtil hun atter tog gryden op. I samme hjem hændte det, at der en nat kom en ilder ind til hønsene, der også havde deres soveplads i stuehuset. Manden og konen, der efter den tids skik lå »støwsnågen«, sprang op, fik fat på en lygte og fik røveren dræbt. De blev da enige

om, at det var et stykke arbejde, der var sin belønning værd, hvorfor de gik ind i spisekammeret og fik fat på »æ gromand«, og så tog de dem en god slurk af indholdet. Men karlen, der lå i en af alkovesengene i stuen, blev vågen ved al den hurlumhej, og det kan nok være, at han blev »å' tawn«, da han så de to nøgne skikkeler komme gennem stuen med en tændt lygte. Manden bemærkede da også til konen, at hun gerne kunne have taget en sæk over sig.

Lergulvet fik undertiden, dels af slid og dels af væde, mindre og større huller. Havde man nu høns og ænder gående i en sådan stue, da kunne en praktisk kone bruge et af de største huller til vanddam for ænderne. Et steds i Hodssager, hvor gulvene var så medtaget, så man næsten kunne gå og brække benene i hullerne, tog manden en dag og jævnede de største huller med nogle friske græstørv. Det var i anledning af, at man skulle have jordemoder, at denne grundforbedring blev udført.

I Tulstrup boede der i ældre tid en mand, som man kaldte Pol Honnerøw, et navn han havde fået, fordi han tog honning fra bier. Denne mand havde sine høns gående inde hos sig i stuen. Der var strøet et godt lag tørvesmuld på gulvet, og deri skrabte hønsene, så det pulste. En anden mand, Kræn Povlsen i Karup, havde en so med sine grise gående inde ved kakkelovnen i en bøvl, når det var koldt, og Anders Feldbakke i Kølkjær havde sin griseso stående i forstuen.

Da E. Tang Kristensen besøgte gamle Mette Johanne i Moselund, havde hun en bøvl indrettet omkring bilæggeren, og deri havde hun sin gris. Hønsene gik inde i stuen og lagde deres æg i konens seng. Lignende primitive forhold har jeg i øvrigt selv set for få år siden hos en gammel kone i Tulstrup. Den ene af hendes to hunde lå i sengen ogsov med dynen op til hagen, hønsene gik husvant omkring derinde, og katten sprang op på bordet og tog af de småkager, der var sat frem til mig. Konen var en stor dyreven. Hun sagde: »Hår en nowe dyr, så ska en åsse væ gue ve dem!«

For en del år siden besøgte jeg gamle Johannes Madsen og Amalie i Karlsmose i Sinding. Konen havde bagt en stor og lækker kaffekringle, som hun havde lagt på stuebordet, og oven på kringlen lå der to dejlige katte, da jeg trådte ind i stuen. Kattene sov vel til middag, de blev i hvert fald liggende og nød øjensynlig det varme leje. Amalie syntes, det var et smukt syn; men jeg var knapt så begej-

stret, thi jeg måtte tænke på, at jeg rimeligvis skulle have min part af kringlen til eftermiddagskaffen. Det er for resten utrolig, så frit spil katte og hunde undertiden kan have i hjemmene. Jeg kan godt lide disse husdyr, men det er ikke just appetitvækrende at se en kat sidde og slikke sig selv i enden for et øjeblik efter at springe op på bordet og stikke næsen i den fløde, der er tiltænkt gæsten!

Meget almindeligt var det, at man tog fårene med deres nyfodte lam ind til sig i stuen, når vejret var koldt, ligesom man har en del eksempler på, at folk har delt deres beskedne lejlighed med en ko eller en trækstud.

I sin interessante lille afhandling: *Iagttagelser fra Midtjyllands Hedeegne 1890-1904*, Kbh. 1906, fortæller afdøde distriktslæge Rambusch i Sjørup, at han i 1890 så et lille jordhus i Haderup, hvor et svin, nogle høns og en arrig køter delte rummet med familien, og således har forholdet været mange steder i endnu ældre tid.

Blandt de få møbler, bønderne havde i gamle dage, indtog sengen en fremragende plads. Her begyndte livet, her tilbragte de fleste en trediedel af deres liv, og her endte man normalt livet. Alligevel stod hyggen slet ikke i forhold til den nytte og brug, man havde af sengen. Vel kunne en alkoveseng virke malerisk i bondestuens baggrund, men den var i højeste grad uhygiejnisk.

Her var næsten ingen mulighed for luftfornyelse, thi sengen var jo nærmest en mægtig kasse med en åbning i siden, der blev dækket med døre eller et forhæng, når den ikke var beboet, og den tunge, lumre luft fra folkene og fra stuen, den mugne sengehalm, gennemsvedte dyner og klamme vægge holdt sig i alkoven fra dag til dag. Mest hygiejnisk, men nederdrægtig kolde om vinteren, var udskuds-sengene, der var anbragt i en slags halvtag uden loft ved en ydermur, thi her blev luften dog fornyet.

For nogle år siden besøgte jeg en gammel kone i Lind, der med en vis stolthed viste mig sin seng. Nu var det en moderne, fritstående og veludluftet seng, som hun godt kunne være bekendt at vise frem. Det, den fremmede skulle se, var, at konen havde sin egen brudedyne, som hun selv havde vævet for snart et par menneskealdre siden, øverst, og da hun lettede denne og lagnerne, lå hendes moders brudedyne, som denne havde vævet i sin tid, dør som underdyne. Men derunder lå hendes oldmoders brudedyne - alle svære, stribede

ulddyner, der syntes at måtte kunne holde til flere generationer endnu. Dynerne var naturligvis luftede ud mange gange; men jeg måtte tænke på de gamle senge, hvori dynerne før havde haft deres plads. Jeg mindes så godt sådanne fra min barndom i 1880erne. En »god« seng i et hедехjem var lavet på følgende måde: Et endestykke og et sidestykke var stillet op i en krog i stuen eller kammeret, således, at væggene udgjorde sengens andet side- og endestykke. Nederst i bunden var der sat en del lyngknipper på enden, og derover var der lagt en eller to »halmbråjer«, der svarede til madrasserne i vore dage. Så var der bredt »en bræsel« over, en underdyne med fjer eller undertiden med avner eller »fön« i, to uldne »hylsklæder«, svarende til vore lagener, to lange hovedpuder og en tung overdyne. Overtræk til puderne og dynerne eller sengetæpper kendte man ikke, og hylsklæderne blev ikke uden tvingende grund vaskede.

Så skal vi høre lidt om sengens beboere - det var nemlig ikke enspændersenge, man havde den gang. Det var slet ikke så sjældent, at der kom snoge eller hugorme med hjem i sengen sammen med lyngknipperne, der jo blev fornyede med visse længere mellemrum. Jeg mindes således fra Lille Albæk, at pige fandt en snog liggende i sengen, da hun en aften slog dynen op og ville i seng, og det hændte andre steder. Men når lyngen og halmen ellers fik lov til at henligge i ro længere tid, så kunne sengen blive samlingsplads for et helt lille menageri. Musene ville gerne holde til i alkovesengens halm, og det kunne også hænde, at en ilder slog sig ned i sengens dyb for at drive jagt på museynglen, indtil folkene ryddede sengen for både muse- og ilderbo, for at man etter kunne få nattero. Men der var andre skabninger, der optrådte i menageriet, nemlig lopper og lus, og disse kunne undertiden, da alkovesengens skygge ikke tillod nogen intensiv jagt på disse dyr, blive generende nok.

Fra Hjøllund Søgaard fortælles, at der i ældre tid stod to senge i stuen. I den enesov pigerne, medens den anden blev brugt til kalvebås. Ved hjælp af strøelse, dels også ved selv at hjælpe til, kom kalven efterhånden til at ligge lige så højt som pigerne.

Det hed sig, at væggetøj ikke skulle kunne lide lugten af fårene, og Peder Chr. Jensen, der fødtes i Kølvraa 1849, mindes, at man engang i hans hjem havde et par får stående i den ene alkoveseng. Det var for at fordrive nævnte utøj.

Om dagen, når folkene ikke brugte sengen, da hændte det ofte, at en høne slog sig ned ved fodenden og gjorde sine æg der, og helt sjældent var det ikke, at katte og hunde fandt behag i at tage sig en lur i den varme seng. Endelig kan nævnes, at der i almindelighed lå mindst to mennesker i hver seng, undertiden flere.

For at beskytte sengetøjet og for at lune, var der ofte slæt en fletet halmmåtte op mod muren. I ægteparrets seng tjente denne måtte undertiden som spyttebakke. Konen skulle som regel først op og sidst i seng, derfor lå hun ved »æ sængståk«, og manden inde ved væggen. Nu var det på den anden side mindre praktisk, thi en mand, der skrædede meget, skulle undertiden spytte, og det er ikke så nemt at ligge i en bred seng og spytte over konen. Derfor var der adskillige, der simpelt hen spyttede på væggen over sengen og lod halmmåtten møde - hvis man ikke havde et spyttebræt slæt op. Det var vel ikke almindeligt, men jeg kender dog en del tilfælde, hvor forholdene var, som jeg her har skildret.

Når man havde bagt rugbrød, blev brødene, så snart de var taget ud af ovnen, lagt hen på en seng med undersiden op, for »o sog' es«. I vintertiden var det med et vist velvære, at beboerne krøb ned under en dyne, der var gennemvarmet af rugbrød. Og endelig var det almindeligt, at man brugte fodenden af sengen som en slags høkkasse, idet man satte den store gryde med »su'rgrød« til folkenes »næter« ned i sengehalmens indtil sengetid.

I førstningen, man kom til at dyrke kartofler her, var det almindeligt, at man gemte disse vinteren over i bunden af sengen, for at de ikke skulle fryse; men der kunne undertiden være visse ulæmper ved at have dem der. Således fortæller Søren Alkjærsg følgende efter en gammel mand i Vorbasse: »No ku et wal træf, te æ baen ku p... i æ sænge, å nowwen ku væ sleem te et; de wa sku et få de de gjohr æ katofler nowwed sådden te o ehd, men di bløw da så møj wolds te o spihr«. (Dansk Udsyn, 1927).

Man vil heraf skønne, at sengen var et både alsidigt og nyttigt boscab, men hygiejniske var de gamle senge ikke.

Om karlekammere og sengene deri er der tidligere skrevet og talt meget. Kritikken var såmænd berettiget nok; men skal vi bedømme forholdene retfærdigt, da må vi sige, at det hverken var af lige品格 eller ringeagt for tyendet, når disse kamre var så slette. Vi

må nemlig huske på, at også bondens egne sønner lå i disse slette hummere, når de blev voksne. Tilstanden må forklares og forstås ud fra, at sådan var gammel skik, indtil der kom en en hel omvæltning i bondens materielle og åndelige liv hen i slutningen af århundredet med andelsbevægelsen, højskolerne, litteraturen o. s. v.

Jeg mindes så godt de højst uhyggelige og uhygiejniske staldkamre. Da jeg i 90erne tjente hos Jens Søe i Lillelund, havde vi et ret godt staldkammer der; men til en daglejer var der ikke plads, og derfor blev der slæt en primitiv seng op i et hjørne i stalden lige bag et par heste, og der lå »Kresten Dawlejer«. Den gang tænkte vi vel ikke over, hvor uhyggeligt og usundt det måtte være at ligge der, både sengetøjet og karlens klæder var jo stadig klamme af dampen fra hestene. Men hvad, Kresten levede endnu i bedste velgående, mange år efter at hans husband, der lå i en edderdunsseng i et lyst og luftigt sovekammer, var død og begravet.

Den gang, man havde åben arne, må opholdsrummet jo have været godt ventileret; men da man fik murede ovne, potteovne eller de så-kaldte bilæggere, da blev stuens udluftning yderst mangefuld. Vin-duerne kunne ikke lukkes op, og om vinteren skulle man nok passe på at holde dørene lukkede, såvidt muligt. Når så alle gårdens folk spiste i samme stue og arbejdede ved deres husflid: kartning, spinning, binding, simesnoning, kurvemagerarbejde o. s. v. i deres mer eller mindre snavsesede klæder, og dersov tre-fire folk i stuen om natten, så skulle luften nok blive dårlig. Og dertil kom, at føden, især surt rugbrød og »su'rgrød« altfor ofte gav en dårlig atmosfære.

I de højere kredse, hvor luften heller ikke altid var særlig god, der rådede man bod på den slags ubehagelighed ved at brænde vellugtende træ i kaminen eller røgelse i en skål. Slig luksus kunne bønderne naturligvis ikke tillade sig, men så klarede man sig med billigere hjælpemidler. Nogle steder brændte man enebærkviste på gløder; men, hvor man ikke havde enebærvis voksende i nærheden, der kunne man lægge lavendler eller »maløw't« på gløder i et fyrfad, eller man kunne bruge kirsebærblade, der også gav en god »ryg«, og endelig havde man hist og her en muskat, eller, som den mere populær blev kaldt, en fisblomst, og denne udsendte en fornem duft i rummet, så snart man slog til dens blade.

Ude ved Vestkysten, hvor man let kunne få fat på rav, har man

brugt at brænde småstumper deraf, såkaldt »røg'raw«, på et glødfad, når der kom fremmede. Således var det f. eks. skik i Vestergaard i Ulfborg endnu i 1860erne, efter hvad Kr. Lassen Vestergaard har fortalt mig.

Skrås over for apoteket i Herning boede i gamle dage en mand, som man kaldte Anders Murmester. Når provisoren, der hed Gundorph, havde lidt at bestille, og han følte trang til selskab, så gik han over til Anders Murmesters. Men så såre konen fik øje på gæsten, sagde hun: »Slå te æ muskå't, ba'n, no kom'er Gundorph!« Der var mange børn i dette hjem, og luften var derfor knap så god som i apoteket.

Medens man ugenert kunne spytte hvorsomhelst på gulvene, hvor man havde lergulve, så gik det som regel ikke an at blive i traditionen, da man henimod slutningen af forrige århundrede fik brædgulve de fleste steder. Men for de gamle mænd, der var vant til at skrå og spytte til den store guldmedalje, var det naturligvis en hård overgangstid, og man kunne den gang opleve mange morsomme scener, der viste, hvor uforstående folk stod over for det nye begreb, der under navnet hygiejne, rykkede ind i hjemmene.

For at imødekommne mændenes trang til at gå og spytte i stuerne, så anskaffede man spyttebakker af træ eller støbt af jern - enkelte flottede sig endog med spyttebakker af messing. Men mange gammel knark spyttede vedblivende på gulvet, og blev han gjort opmærksom på, at der dog fandtes en spyttebakke i stuen, så kunne han godt komme med en ondskabsfuld bemærkning om, at han ikke var så fin på det - han kunne såmænd spytte på gulvet - eller, at han ikke nænnede at grise deres fine spyttebakke til. Mange anså vistnok også spyttebakken med det fynseklippede papir og hvide sand som en ren og skær dekorationsgenstand, der nu engang hørte med til et moderne hjem.

Det var galt i en gård i Gullestrup, da den nymodens skik med, at man ikke længere kunne spytte på gulvet, blev indført. Men mannen klarede sig endda. De havde en stor puddelhund med et fyldigt hårlag, og deri spyttede han, når han trængte til at få munden tømt ud.

Iøvrigt er det forbavsende, hvorlænge gammel uskik kan holde sig. I adskillige af vores mindre hyggelige tredieklasses venteværelser

betruger folk det som en hævdvunden rettighed, at man der må gå og spytte på gulvet - ja selv i kupeerne kniber det med at få griseriet afskaffet. Og det er kun en generation godt og vel tilbage, at man fandt det nødvendigt at have plakater hængende i adskillige kirker med forbud mod spytning.

I 1888 henstillede værten i Håndværkerforeningen i Herning til bestyrelsen, at man anskaffede nogle spyttebakker i lokalerne; men dette urimelige forlangende blev naturligvis, som redaktør Stampe skriver i jubilæumsskriftet, afslættet!

Men hensyn til skråtobakken da kunne der i gamle dage råde en økonomisk sans, der er ukendt i vor tid. Jeg kender flere eksempler på, at en gammel oldefar har tørret sine aftyggede skråtobaksklumper - den gang brugte man løs tobak, på bilæggeren eller i vindueskarmen, hvorefter tobakken blev røget i en pibe, enten af den gamle selv eller måske af en håbefuld sønnesøn, der ikke på anden måde havde adgang til at få sig en pibe tobak. Men når tobakken så var røget op, da samlede den gamle omhyggeligt udrydningen sammen, hældte »æ u'es« på, og så brugte han det som en lækker »udrøjnings-skro«. Jo, »spink' o spå'r, de ka læng wår!«

Nogle havde en skråtobaksdåse, men der var andre, der gik med tobakken løs i lommen, og det var almindeligt, at mændene puttede deres halv eller hel aftyggede skråtobaksklumper ned i en vestelomme - hvad »drættet« også bar synlige mærker af! - så kunne de senere tage skråen frem til fornyet behandling!

Medførte tobaksskråningen undertiden meget griseri, da var rygningen på en måde værre, thi enhver velkendt gæst kunne ugenert gå hen og sutte på en af værtens gamle, sure piber, og dette griseri har man kunnet se helt op til vore dage!

Var luften slem i det daglige opholdsrum, så var den endnu værre i dansestuen ved julegilder og lignende lejligheder. Støv og snavs, iblandet tobaksrøg, pibeudkrasning og indtørret spyt, blev da ustændelig hvirvlet op af de dansende et halvt døgn igennem, og deltagerne blev efterhånden helt grå i ansigtet og på tøjet af sved, støv og snavs. Men for deltagerne selv var snavset næste morgen et kært tegn på, at de havde været godt med, ligesom den Gjellerup degn, gamle Lund, der om morgenen efter et større gilde tog varsel af, hvor godt han havde været med. Når han stak hovedet ud ad vinduet og så, at

konen havde hængt hans bukser ud på en ribsbusk, da vidste han, at han havde moret sig godt.

Anton Berntsen har i digtet »Wo gammel dejn« beskrevet den gamle skolestue således:

Æ Kakkelown wa rø a Rost,
de lowt a sweede Huesse,
å dæ wa Fjettebrø å Wost
i ålld æ Melldmadspusse.

Om vinteren tørrede børnene både deres træskovisker og våde strømper på bilæggeren i skolestuen, og så kunne de bag efter stå og stege deres meldmadder på ovnen. Men billedet er dog ikke fuldstændigt. I fritiden tumlede børnene rundt mellem bænke og borde, undertiden også over disse, så der stod en tyk sky af støv og snavs ud i rummet, når undervisningen atter skulle begynde. Var vejret godt, så kom børnene naturligvis ud i fritiden. Enten var der lergulv eller også var der strøet et godt lag sand på fjælgulvet, en skik, der var overført fra lergulvstiden. Men når børnene sprang om i stuen med deres tunge, jernbeslæede træsko, så skulle sandet og støvet nok blive flyttet. At de mange snottede næser blev tømt ud på skolegulvet, er en selvfølge - man gik dog ikke ud, fordi man skulle snyde næsen, og lommetørklæder flottede man sig ikke med på den tid.

MADEN

Vandet hører som bekendt med til vores vigtigste livsbetingelser, og derfor slog folk sig i ældre tid ned ved fjorde, vige, sører, damme, kilder eller langs vandløb. Senere fandt man på at grave brønde, og endnu senere at lægge vandledninger.

Flere af mine gamle fortællere kunne mindes gårde, hvor man ingen brønd havde. Kreaturerne vandede man ved åen eller bækken, der løb tæt neden for gården, og der hentede man i spande det vand, man skulle bruge i hjemmet. Vaskningen, og især skyldningen af tøjet, blev mange steder op til vor tid udført ved et sådant vandløb.

Når gårdene blev flyttet op i landet, måtte man jo grave brønde, men man var ofte to eller flere gårde om samme brønd. Andre klarede sig med vandet fra et vandhul. Vandet fra et vandløb var forholdsvis rent, selv om det naturligvis langtfra var fri for organiske bestanddele; men det vand, som man tog i damme og vandhuller,

hvortil der hverken fandtes til- eller afløb, var naturligvis ikke altid godt; men folk var nøjsomme, og hygiejne var et ukendt begreb den gang.

Afdøde Jens P. Mikkelsen i Snebjerg fortalte mig, at kogekonerne fra markedsteltene i Snebjerg tog vandet, de skulle lave kaffe og kaffepunche af, fra en grøft ved siden af. Men da kreaturerne drak af samme grøft, kunne det naturligvis ikke undgås, at en stud en gang imellem tabte noget i vandet. Just forbedre smagen kunne det vel ikke, men det kunne derimod nok hjælpe til at give kaffen kuler.

Fra min barndom mindes jeg en gammel kone, der ingen brønd havde, og som derfor hentede vand fra et lerhul på marken. Jeg husker også at naboens store puddelhund i de varme sommerdage gik ned og badede sig i samme hul.

Mere hygiejniske var det dog i almindelighed, hvor man havde en brønd. Men som regel fandtes denne inde i gården, hvor man også havde møddingen, og det var mindre heldigt, thi der opstod ikke så sjældent et altfor intimt venskab mellem mødding- og brøndvandet. Således husker jeg fra min ungdom, at vor nabo en søndag sendte bud øm til os efter vand til kaffe. Man havde fået fine fremmede, og da møddingvandet under tøbrudet var løbet ned i brønden, så måtte man låne hos os. Hjemme havde vi også haft møddingen liggende inde i gården, men den var flyttet ud en del år før.

Allerførst må vi huske på, at man i gamle dage havde få og små vinduer, mange steder havde man kun en halv karm vinduer i køkkenet, og at belysningen var yderst svag, hvad enten man så brugte en lyspind, en prås, et tællelys eller en trænlampe at se ved om aftenen. Ofte måtte kvindfolkene klare sig med en lyspind, flækket ud af fyrretræ fra mosen, når de syslede med »æ næter fram« i Køkkenet. Husmoderen arbejdede derfor i halvmørke, enten det var dag eller aften. Og dernæst kunne det ikke undgås, at der stadig raslede sod ned i maden fra den åbne skorsten, hvori gryden hang i en »twe'g« eller i en jernkæde under sodstangen, eller den stod på en trefod på arnen. Man kunne derfor ikke bebrejde konen, om der var lidt sod i maden, og man gjorde det da heller ikke. Et velkendt mundheld lød endog: »Suer i ko'l æ et skidt, men hø'måg i ko'l de æ skidt!« Sagen var, at hønsene mange steder gik frit om i stuen og køkkenet, og når de satte sig på kålgryden, da kunne det ske, at

de kunne tage noget i gryden; men den slags uheld burde dog undgås.

I et tilfælde, der vel sagtens har haft ældre forbillede, og som derfor næppe var enestående, ved jeg, at en kone har kommet sod i maden. Det var omkring 1875, at Karen Kjær fra Olling tjente hos gamle Maren Agersig i Assing. En dag, da Maren var ved at brygge, og hun havde gryden hængende på sodstangen i den åbne skorsten, tog hun og fejede lidt sod ned i øllet for at sætte kulør på det tynde bryg. »Føj a wa så lie ve de!« føjede fortælleren til.

På Albæk hede ved den gamle vase boede i ældre tid en kone, man kaldte Else Randris, i en lille hytte, hvor hun drev smugkro for trængende vejfarende. Anders Peder i Lille Albæk fortalte, at hendes kålpotte havde sin plads under en bænkeende i stuen, og der satte hønsene sig og forsynede sig og gjorde det, der var værre. På Helstrup, der døde i Arnborg i 90erne, fortalte, at man et steds i Snebjerg havde hønsene siddende på stænger inde i stuen over bilæggeren. Pladsen var jo lille, og en dag, en fremmed rejste sig op fra sit sæde, stødte han sit hoved mod nævnte stænger, og så flagrede hønsene rundt om i stuen.

Kål var i gamle dage en stående ret i mange hjem. Chr. Boelsgaard, der er født i Nøvling 1853, har fortalt mig følgende om levemåden i Østergaard i Skibild, hvor fortælleren tjente i 1860erne - det var et velhavende hjem og et udmærket sted at tjene: Hver søndag blev der kogt »lawet mar«, der vil sige, da kogte man kål til hele ugen. De sidste dage fik man dog kartofler med flæsk eller fisk til sovn formad og kål til eftermad. Men det var kun om vinteren, thi om sommeren blev kålen sur i løbet af få dage. »Vi wa mier hang at'er de end at'er ram ho o skår'r hæjer hask telmer.« Dog var Chr. Boelsgaard ikke ked af harsk kød. En gang, de havde fået deres »ondnen«, sagde en ny karl: »Hæ blywer a et læng!« »Hvorfor ikke?« spurgte Chr. Boelsgaard. »Ka du't småg', x ko'l wa lawe o hask kjør?« spurgte karlen. »Jåw,« svarede Christen, »hæksen do't de da't.« Men siden snakkede karlen ikke om, at kødet var harsk.

Kålen blev kogt på grønkålsblade, og havde man ikke disse, så kunne man også klare sig med blade af »nylliker« eller lignende. Så kom der store byggryn i, en af grundene til, at hønsene, som vi har hørt, gerne ville stå og fiske i kålgryden, kartofler, undertiden også

gulerødder, timian og »spænd« i. Og kålen skulle gerne koges på noget kød, »en skank« eller gammelt, sejgt flæskesvær, som man havde gemt hen til dette brug. Meget sparsommelige eller fattige folk lavede dog kål uden »tilmad«, men så havde de undertiden en slant fløde at komme i. Man lavede også en ret, som man kaldte »kas«. Oprindelig havde man vel brugt karse dertil i stedet for kål, men gamle folk har fortalt mig, at man lavede »kas« af kartofler og byggryn. Derfra stammer udtrykket om noget, der ingen ting ligner: »De æ hwærken ko'l hæjer kas.« Kål var vel nok en sund ret, når den var veltillavet; men når den blev seks-syv dage gammel, fik den unægtelig adskillige uddyder.

I almindelighed var der i ældre tid kun liden variation i kosten. Gamle Jørgen Sandfeld i Ronnum fortalte mig følgende, der belyser dette forhold: Medens jeg omkring 1870 tjente hos Laust Vestergaard i Flø, Brandede sogn, fik vi næsten ølogbrød til hvert måltid. Der stod en stor gryde på »æ a' nsti'en« til ølogbrød, og det, vi levnede, blev smidt i gryden og brugt igen næste gang. Vi fik ølogbrød både om morgenens og om middagen, og når vi havde fået vor grød om aftenen, så fik vi atter ølogbrød. Kun når vi en enkelt gang fik suppe, slap vi. Gryden blev aldrig gjort ren, thi det var ikke noget propert sted den gang. Maddikerne kunne overalt være slemme nok, men når husmoderen var proper, så kunne hun dog som regel holde disse i ave. Men i Vestergaard tog disse væmmelige skabninger helt magten fra konen. Når vi fik stegt flæk, så lå der stegte maddiker ved siden af, og når vi fik »a't« eller kål, så sejlede disse dyr rundt deri. Det anfægtede dog ikke beboerne, thi det var man så vant til.

Medens Jens Chr. Dinesen i 1855 var på rekrutskolen i København, fik de ofte ærter, der var kogt på flæk, hvori der var maddiker. Flæsket var af den allertarveligste kvalitet, vistnok af en gammel »wånni«, thi sværen var så tyk, og derunder var der kun et tyndt lag flæk og noget sejgt kød. En dag, flæsket var smaskfuld af maddiker, viste man den vagthavende løjtnant en portion af maden. Sagkundskabens kendelse gik ud på, at flæsket var cassabelt - men ærterne, hvori flæsket var kogt, fejlede derimod intet! Fortælleren overlod dog gerne sin portion til en kammerat, der var nok så fortrøstlig med den slags ærter fra Østjyllands store gårde.

Kirsten Marie Uhre har fortalt mig, at man i hendes hjem, Fonager

i Vinding, havde fårekød, der var tre år gammelt. Det var naturligvis meget harsk; men det skulle bruges alligevel. I Haunstrup var det dog værre, thi der kunne kålen have et rødligt lag fedt på sig af det harske kød, så det var en stram kost.

Fra den tid, man havde årgammelt, hengemt kød, stammer et mundheld, jeg har hørt i Nees: »De wa endda skjön, de gammel kjör ka no de nøj åp - så hun æ kuen, da den føst lam blöw föj!«

Inden vi forlader kålen, må vi have følgende træk: Der var en præst, der roste en kone for hendes udmærkede kål, og han ville gerne have at vide, hvorledes hun bar sig ad med at tilberede denne. Svaret lød: »De ska a sæj Dæm. A tår såmænd en go'sraj o kommer i æ gryd, o här a et de, så skider a sku i æ ko'l, hr. pastor!« Så havde han opskriften. Nå, konens svar skal naturligvis ikke tages alt for bogstavelig, meningen var, at hun ikke brød sig om kålen, når hun ikke havde en god gáserad at komme i. Men sådanne talemåder brugte man nu i ældre tid. »Hwa fæk I?« spurgte en kone sin mand, der havde været med til et gilde. »Ja hwa fæ kwi? Wi fæk go'sstieg, stæjt o'l og stuerhied o skidt, de fæk wi!« lød svaret.

Med hensyn til maddikerne da var det ikke alene kødet, disse kunne være slemme ved, thi fluerne ville også gerne lægge deres æg i ost, især i de fede, og det var ikke sjældent, at det i sommertiden vrimlede med fede maddiker i en revnet ost. For nogle var det et ækelt syn, men der var andre, der betragtede en sådan maddikefyldt ost som en ren lækkerbidsken, og som med stor begærlighed ådosten, især når der blev hældt brændevin eller rom ned på dyrene. Selvfølgelig var der ingen, der pillede dyrene af, når de var konserverede med spiritus!

I et hjem i Trælund åd manden altid sin nætter af gryden, og det var der mange, der gjorde; men folkene fik grøden hældt op i et lerfad. Han tog sin kabuds af hovedet, lagde den for ved sig på bordet og satte gryden ovenpå, og når det var i orden, stillede drengen, vist nok en plejesøn, sig ved bænkeenden, hvor manden sad. Så satte husbonden en skål mælk ned til fyren, og derefter tog han og klaskede en stor skefuld grød ned på bænken ved siden af skålen - så kunne drengen forsyne sig.

Blev der spildt mælk på bordet, tog husmoderen straks og strøg det ned i fadet eller skålen med sin hånd, og så var mælken natur-

ligvis lige så god som før. Et sted i Snejbjerg bemærkede konen, idet hun strøg mælken, barnet havde spildt, ned i fadet, at »skidden smør æ gue nåk te syg' hund!«

For hundrede år siden var det ikke ualmindeligt at træffe kvinder, der gik i læderskørt. Da almissemel Anne Langfrom i Ørre var død 1806, og hendes sager blev solgt ved en auktion, var der blandt disse en læderpude og en læderskørt, og da Jens Steffensen og hustrus efterladenskaber blev solgt ved en auktion i Snejbjerg i 1814, blev et læderskørt solgt for 10 skilling. Disse skørter var meget praktiske, de var både stærke og varme, og de kunne også på anden måde gøre nytte i en snæver vending, som vi nu skal høre. Stod husmoderen og skulle røre en »pannikåk« sammen, da var det så nemt at samle skørten op med den ene hånd, slå æggene i folden, piske disse med den anden hånd og så hviste massen op i panden på arnen. At man virkelig har båret sig således ad, det gives der flere eksempler på. Niels Holm i Stauning har fortalt mig, at Thomas Glavinds kone piskede æggene i sit læderforklæde, når hun lavede æggekage. Engang ville Mikkels kone i Fyrkilde beværte et par fremmede mænd. Hun tog da nogle æg, knækkede dem på bordkanten og gav sig så til at piske dem i sit læderskørt med hendes hånd - der ikke havde været vasket i mange Herrens tider (Tb. III., 245).

Vedrørende brødbagningen kan der også fortællles en del træk, der viser, at man havde en anden skik i ældre tid, end man har nu. Der var folk, der lagde dejgen i sengen, for at den skulle »løws«. Således havde en kone i Ikast også båret sig ad, og bag efter kravlede hun i samme seng for at få sig en lille middagssøvn. Men nu kan en sådan dej jo »skåf sæ hæsle, nær de tår te o løws«, som fortællerne udtrykte sig, og da konen vågnede, lå hun og spjattede i sådan noget underligt, blødt noget. Hun blev meget forskrækket, rigtig vågen var hun jo heller ikke, og så kaldte hun på et af børnene, der skulle komme og se efter, hvad der var i vejen. Men aldrig så såre havde barnet lettet dynen, før det skrækslagen sprang ud i gården og råbte: »Fåer, fåer, skønd dæ o kom - muer har sköt a lyw u'er!«

I almindelighed blev dejtruget skrabet af og ikke vasket, men i Ywers hus i Kistebæk' trak konen, efter hvad Jeppe Aakjær har fortalt mig, sin ko ind i stuen og lod den slikke truget af, når hun havde »å' dæjnt«. Det var nok så nemt, syntes hun.

Ofte lå bageovnen i et ovnhus lidt fra gården, og brødene, der blev lavet inde i stuehuset, skulle da bæres ud. Nogle brugte en fjæl eller en skammel, andre en dør, og efter andre havde en brødbåre, men jeg har også hørt om en mand, der kørte brødene ud på sin »mog-støw't«. Og i et fattigt hjem i Trælund brugte man en spade til at sætte brødrene ind i ovnen med. Samme spade blev også brugt til at muge i stalden med og til at grave tørv med. At man lagde de varme brød, men lige havde taget ud af ovnen, ind på en seng, er allerede omtalt. Var brødene ikke godt gennembagte, så blev de dækkede til med et gammelt underskørts, for at de kunne blive godt »gjæmmelsog'e«.

Maden, og særlig da brødet, viste man i ældre tid en ærbødighed, der er ukendt i vor tid. Det skyldtes dels, at fødemidlerne blev betragtede som Guds gaver, og dels, at man selv, eller dog gennem overleveringen, kendte til, hvad det var at savne det daglige brød eller godt brød. Gamle folk viste en rørende respekt og omhu for brødet, og de gav lydelig deres taknemmelighed til kende, når de tog hul på en ny bægt og de så, at brødet var godt. Smuttede en skive brød fra en kone, der stod og skar brød, da mumlede hun brødebetyget: »Å Gud forlåd mæ de!« Tabte et barn et stykke brød ned på det snavsede lergulv eller på jorden, blev det øjeblikkelig samlet op, og det var langtfra uspiseligt af den grund. Ja det var endog, som kunne det sone lidt af ens brøde, når man åd det snavsede stykke. Men blev maden alt for snavset ved at trimle hen på jorden, så kunne hundene eller svinene jo få det. Det hed sig, at man skulle passe særlig godt på ikke at spilde salt og peber, for det ville hverken høns, hunde eller svin æde.

En bægt brød kunne være længe.

Da Peder Hansen flyttede til Ravnholts, det var en majdag, havde de endnu syv julebrød i behold, og Ane Bjerg har fortalt mig, at de brød, man i Østergaard i Ravnholts bagte til jul, skulle gerne være til påske - og sådan var det også skik andre steder. Når der kun var tre brød tilbage af »en bæjt«, så skulle man bage igen, da man ikke straks måtte tage hul på de nye brød, der var alt for udrøje.

De sidste brød kunne blive temmelig »mu'le«. I så tilfælde tørrede husmoderen brødene af med en kareklud, men en del mug blev dog siddende i revnerne. De ældre klagede aldrig over, om deres meld-

mader var lidt gulgrønne i skorpen; men det kunne jo ske, at et »kak'en bå'en« kunne murke over, at det ikke smagte godt. De blev barnet trøstet med, at man blev knagende stærk af at æde »mu'le brø«, og så gnaskede ungen løs igen i brødet, så det støvede. Under tiden svarede moderen kort og godt: »De dør du't aw!« Var det alt for medtaget af mug, så blev det undertiden varmet op på kakkelovnen, og så smagte det efter helt godt. Derfra stammer udtrykket, man bruger om en, der er ved at komme sig efter en sygdom: »Han kommer sæ lisom mu'le brø i war'm.« At der havde været mus i brødene, og det hændte ofte, kunne være beklageligt nok, eftersom brødet var alt for gævt til sligt utøj, men ubrugeligt blev det naturligvis ikke af den grund. I min barndom har jeg ofte hørt sige: »Dem dæ et vel ha de, æ mus bied, di mo ta de, di sjæl sk« Det var et noget smagløst udtryk for, at det var dog var gødningen, der gav en god rugavl. Nævnte mundheld lød nok så moderat i Salling, hvor man sagde: »Den, der ikke vil æde det, musen bed, må æde det, katten sk« Sagen var den, at kattene gerne ville løbe og fange mus på kornloftet; men når mis skulle besørge et eller andet ærinde, så gjorde den det uheldigvis i korndyngerne, hvorefter den skrabte stedet til med korn, thi den var på en måde »ræjnfær« nok.

En dag da Tronhjem i Albæk var til mølle med brødkorn i Snebjerg, gjorde mølleren ham opmærksom på, at kattene havde grisetrugen slemt til, men proprietæren ytrede sin taknemmelighed over oplysningen ved at bande på, at mølleren selv kunne samle klumperne fra - ham var det lige meget. Og så blev kagerne naturligvis malede sammen med kornet. Var musene slemme, så blev der jo lagt mange »visitkort« i kornet, og det kunne hænde, at konen måtte stå »o dröwt« bygget for at få »æ mu'slot« fra, inden det blev sendt til møllen for at blive lavet til gryn eller mel.

Engang havde en bondekone i Torsted lånt et rugbrød hos lærer Trøstrup. Nogen tid efter bragte man et andet om til Trøstrups med tak for lån. Men da det viste sig, at brødet var lidt muggent, fik pige, der bragte brødet, det med sig tilbage igen. Men det kan nok være, at konen blev vred, og hun udnød harmfuldt: »Ka den sölle dæjnkuen et ed mule brø, så ska a (som hun kunne bande) et ønk hind!«

Skønt man i almindelighed var meget nænsom over for kornet, så

kunne man dog ofte se manden eller karlen gå lige fra stalden og ind i loen med mægbeskidte træsko og give sig til at tærsker rug til brød. Rugen var i sig selv ikke nær så ren som den, vi får nu, og det kunne hænde, at der var temmelig meget sand i brødet, men så trøstede man sig med, at sandet i hvert fald måtte være udmærket »te o ræn's æ tærmer«.

Professor Olufsen tog i 1802 en prøve af brødrug, der skulle udføres til Norge. Det viste sig, at prøven kun indeholdt 32 pct. rug, svang med meldrøje, men derimod 38 pct. hejre, 17 1/2 pct. fejeskarn og sand - resten var ukrudtsfrø. I trange tider var der forøvrigt mange, der måtte blande ukrudtsfrø, især gjær, nyllingfrø og lyngbrom mellem rugen, man lod male til brød. Det siger sig selv, at man ikke kunne få godt brød af sådant »korn«, og i våde somre kneb det ligeledes med at få ordentlig brødrug.

Et år, kornet var bjerget usselt, måtte Mads Kræmmers kone i Bjæstrup kassere et par bægter »kåg«, der var »gon i jænne klas« for hende. Da en nabokone spurgte til, hvorledes det var gået med bagningen, svarede konen: »De føst blöw skidt - de andt de blöw da ræjn nåt hundånw - men hwa, æ ba'n kun jo da ed et!«

Evald Tang Kristensen har fortalt mig, hvorledes han en dag på sin vandring kom ind hos en gårdeemand i Ørre, hvor der var temmelig griset. Der var en del børn, og disse gik ugenert og pladrede på sovekammerets lergulv. Men henne i en krog stod hjemmets beholdning af rugbrød, sat på enden på det bare gulv og dækket med et gammelt, snavset kvindeskört, og fru Tang Kristensen har fortalt mig, at man også i Gjellerup har brugt at sætte brødene på det bare lergulv, op i en krog, uden spor af underlag, og sådan synes det mange steder at have været skik i ældre tid. I min tid satte man gerne brødrene i det kar, man brugte til at ælte dejen i. Men det brød, man skar af, havde ofte sin plads i en bænkekrog i stuen, på en hylde under bordet eller på selve bordet.

Kom der tilfældige fremmede, så havde man i disse tider ikke småbrød at varte op med; men det kunne jo ske, at man nylig havde bagt, og at man havde rugkringler. Det var nogle velvoksne skabninger, som der var fyld i, og derfor tog gæsten også og brød en sådan kringle over og lagde den anden halvdel tilbage på fadet igen - så kunne en anden få dette stykke. En dag kom der en mand ind til

Kjæn Hywler i Tjørring. Konen satte nogle kringler og en dram på bordet til sin gæst. Idet manden nu tog og brød en kingle itu, sagde han: »De æ endda nowe gue kringler, du hår - dem ka a ed manne aw!« Men da kan det nok være, at Kjæn Hywler blev »støngs« over mandens grådighed, og hun svarede: »De æ misyw et sårn te lyw-fold' - de æ te o væ hi'es mæj!«

Sønden for Torup i Sunds lå der i ældre tid fire småhuse. I det vesterste af disse boede An Hus. Hun havde en potteovn, og oven på denne ovn bagte hun sine pandekager. På Thorup mindes fra sin barndom i 50'erne, at An's pandekager var meget sorte, men drenge-ne ville alligevel gerne have disse. Hos Lars Jokumsen i Holling-holdt, og mange andre steder, bagte man også pandekager på bilæggeren. Konen gned overpladen godt af med et stykke flæskesvær forinden, og så gik det udmarket. Og enkefru Christensen i Viborg, der var født i Tvis 1833, havde i sin barndom set en gammel kone, Stuer Mæt, i Tvis fattighus støde kartofler og bage disse i boller på bilæggeren.

Som ung havde Niels Nybo i Snebjerg fået maskpandekager, det vil sige, de var bagt af affaldet fra ølbrygningen. Samme mand fortalte mig følgende træk: Hos en mand, der hed Villads, sad man en dag og åd boggrød, der var kogt på »jænne so«. En fremmed dreng, der kom ind i stuen, udbredt forbavset: »Å tøwes, jæ grør æ så swå't!« Det kan nok være, at Maren Villeste »blöw støngs«, og hun svarede nok så rap: »De ka misæl væ dæ de sam', din støk snat'e knæjt - få du ska ingen ha a dæm!«

Når folk lavede boggryn, det kunne de selv gøre på en håndkværn, så blev der en del mel og fine skaldele, som man kaldte »bog'myjl«, og deraf lavede man dels grød, og dels »bog'mylspandkager«; men såvel grøden som pandekagerne, der iøvrigt var meget tørre, fik en gråsort farve.

Det havde også været almindelig skik, at fattigfolk, især, bagte små brød på en rist eller en ildklov over emmerne forved ovnen eller på arnen. Sådanne brød, der var flade, blev bagt på begge sider, og man kaldte dem »æmmerdrågier«. Der var andre, der bagte »skoldkager«, enten i en lerskål eller bare i asken. E. Tang Kristensen har en historie om en mand, der en nat kom sent hjem, og som tog fejl, da han ragte i asken efter skoldkagen. Ved siden af arnen stod en ko,

og denne må have tabt noget i asken, thi næste morgen fandt konen den kage, hun havde tiltænkt manden, i god behold!

Nu er der vel næppe mange læsere, der aner, hvilke kunstgreb der skjuler sig i udtrykket: »o glå's« eller »o smob Æk«, men i gamle dage var disse gloser velkendte blandt erfarne husmødre. Når æggene blev kogte og pillede til »skidden æk«, da blev de naturligvis mer eller mindre snavsede under arbejdet, thi selv for den mest propre kone kunne det være vanskeligt at holde fingrene rene, når hun skulle stå og fyre med hedetørv på en åben skorsten. Men var et af pillet æg altfor dekoreret af snavsede fingre, så tog konen og puttede det i munden, hvor hun drejede det en omgang ved hjælp af tungen, og så lod hun det falde i en skål uden at berøre det oftere med fingrene. Det var denne renselsesproces, man kaldte »o smob æk« (efter lyden!). »O glå's æk« var det samme som at slikke æggen af med tungen.

P. Lykke har fortalt mig følgende træk: Der boede i sin tid en kone i Kloster i Børling, der var så uproper, så folk ikke holdt af at nyde andet der end som brændevin og kogte æg. Men en dag var der dog en mand, der blev snydt, da han skulle have et æg. Konen pillede det nemlig selv, og da det var blevet meget snavset af hendes fingre, så puttede hun det en omgang i munden, inden hun lagde det for sin gæst. Manden stod selv og så på, hvorledes hun behandlede ægget.

I overført betydning kunne et menneske jo godt have en beskidt mund, men i praksis betragtede man munden som ren, og derfor vakte den slags kunster i almindelighed ingen forargelse. Afdøde gartner Østergaard i Herning, der var en søn af pastor Østergaard i Sdr. Felding, fortalte mig følgende oplevelse fra sin barndom: Drengegen var gerne med sine forældre til alle større familiefester i sognet, men i stedet for at gå med til kirke, så foretrak han at løbe om i gildesgården og gå og se på kogekonen. En dag, han sad bænket mellem sin fader og moder, og præstemadammen, som skik var, skulle øse suppe op, spurgte han, om hun vidste, hvorledes bollerne var lavede, for det vidste han. Og nu fortalte han, at kogekonen med fire fingre havde taget en passende kødmasse, som hun først rullede lidt i hånden, hvorefter hun puttede bollen ind i munden for at få den glat, og så spyttede hun den ud i suppen, der stod over ilden, og tog

fat på den næste. Men drengen lagde med forundring mærke til, at moderen undgik kogekonens fine boller.

Det er slet ikke noget isoleret tilfælde med omtalte kogekone, thi en af mine gamle fortællere mindes godt, at et par koner i Nees bar sig ad på samme måde, og det er der naturligvis mange andre, der har gjort i ældre tid.

Til kaffen brugte man før i dage kandis eller brunt sukker. Nu er kandis jo en ret hård materie, der ikke så let lader sig bryde itu med fingrene. Somme steder havde man en særlig sukkertang til at knække det med, men andre steder måtte konen bryde det i passende småstykker ved hjælp af tænderne, og det vakte ingen forargelse den gang, thi således bar de fleste sig ad, og husmoderen behøvede da heller ikke atstå og bide sukkeret itu i gæsternes påsyn.

Der fortælles, at en smed, der barberede den Ribe bisp, spyttede på sæben og gned rundt i Håns Højvelrværdigheds åsyn dermed. Efter at bispen havde siddet og sundet sig lidt, spurgte han til, om smeden nu også behandlede alle kunder på samme måde. »Ok nej«, svarede smeden, »når der kommer en almindelig bondemand og vil barberes, så spytter jeg ham i ansigtet og gnider rundt med sæben!« Lignende forskel kunne en kone også gøre med hensyn til sukkeret. Jeg har således hørt fortælle om en, der ville give sin præst kaffe, at hun lagde et klæde om sukkeret, inden hun bed det itu til pastoren.

Engang etatsråd Tang i Nørre Vosborg var inde hos en af sine fæstere, An Le i Brunsled i Nees, blev han budt kaffe. Konen lagde da en stor klump kandis ind for gæsten. »Det er altfor stort et stykke«, sagde etatsråden. Men dertil svarede An Le: »A ka re'lefo hværken bej hæjer bry' de - han ka wal sjæl bej å et!«

Værre var det, når ældre, sparsommelige folk havde for skik at tage sukkerlevningerne ud af munden og lægge disse ned i skålen igen, når de havde fået for stort et stykke til kaffen, og således var der mange, der bar sig ad. Var man meget fintfølende, og man ikke hyldede den gamle teori, at den enes mund kunne være lige så ren som den andens, så var der ikke andet for, end man flygtigt måtte undersøge sukkerskålens indhold og undgå de stykker, hvis afrundede hjørner forrådte, at de allerede havde været brugt en gang før!

Når tænderne ellers var i orden, så kunne de være nyttige i husholdningen på flere måder. Et sted roste gæsterne en kones udmær-

kede plukfisk; men hun svarede beskeden, at det slet ikke var noget imod den gang, da hun havde alle sine tænder! Hun havde med andre ord, ligesom grønlænderne, tygget fisken til sine gæster. Det kunne forresten tids knibe med at få en gammel, sejg klipfisk blødt op. Således var der også en kone, der havde vanskelighed i den retning. Da hun klagede sin nød til præsten, rådede han hende til at lægge fisken i askelud, så skulle den nok blive blødt op. I de skovfattige hedeegne kender folk imidlertid ikke til brugen af askelud, sådan som i skovegnene, og navnlig da på øerne, hvor lud af bøgeaske har været brugt meget til linnedvask, rengøring i huset osv. Næste gang konen traf præsten, spurgte denne til, hvorledes det så var gået med hendes klipfisk. »Jåw«, svarede hun, »vi fæk den da bløt op - men den wa næsten et te o e'r, o a brojt endda rejte gammel lud o kam å'sk i!«

Til bryllup fik man klipfisk i ældre tid. Finest, men også dyrest, var »Bergfisk«. Ane Bjerg i Bording har fortalt mig, at man lagde fisken i blød i vand, hvori man kom en skefuld kalk, i tre dage, og bag efter lå den i rent vand en dag, inden den blev kogt.

Der boede et par »tø'buer« i Vestergård i Rojen, Vildbjerg sogn. En dag havde de en kone og en mand til hjælp ved høstarbejdet. Om middagen hjalp daglejerens kone til med opvartningen, og idet hun bar klipfisk ind, hviskede hun til sin mand: »De æ bløt åp i æ pes-påt'!« Så kunne manden jo spare på fisken, hvad han sikkert også gjorde. Det er muligt, at nævnte møbel slet ikke blev brugt efter sin oprindelige bestemmelse, men mistænkeligt var det.

Man fortalte om Harboøreboerne, at disse i gamle dage blødte deres tørfisk op i pis; men en gammel fisker hævdede dog, at det havde man ikke brugt i hans tid. Derimod havde man blødt fisken op i lagen, der blev ved nedsalted fisk, og en sådan lage havde man kaldt »pes«. Evald Tang Kristensen har fortalt mig følgende om, hvorledes Harboøreboerne behandlede deres fisk: Kvindfolkene stod uden for huset, og skar torsken op, og når de havde rodet indvoldene ud, så satte de en træsko der på og rev disse fra, og det gik rask. Men, når en af kvinderne trængte til at besørge et ærinde, så satte hun sig ved hussiden, som skik var den gang. Det kunne naturligvis ikke undgås, at hun kom til at træde i gamle »bindehunde«; men det ænsede hun

ikke, og så snart hun var færdig, trådte hun indvolde fra igen med sine snavsede træsko.

I vore gamle almanaker kaldes november for slagtemåned, og med rette, thi da slagtede man kreaturer, får, svin osv., så man kunne have kød nok til næste efterår. Men det havde jo sine vanskeligheder med opbevaringen af kødet og flæsket, selvom man anvendte saltning og rygning i stor udstrækning. Det kunne derfor ikke undgås, at en del tog skade, og der var mange steder, hvor man om sommeren fik harsk flæsk, ligesom de henkogte madvarer let kunne få en tanke.

Efter fåreslagtningen om efteråret havde man »swåt' pølser« til lange tider. Når der så var gået en tid, blev de gamle pølser både gulgrønne og lådne af mug; men, når pølsen blev tørret af og stegt på en rist, eller i mangel deraf på en ildklov, på arnen, så smagte den godt nok.

For mange Herrens år siden boede der en mand, man kaldte Pæ Vejby, i et lille hus nord for Isenvad. Konen hed Povline. Når man slagtede et hoved et sted, da købte Pæ Vejby gerne indmaden, som de så lavede i finkar. Men folkene var fattige, og da de ikke havde »kårwon te åld di fenk'er«, så murede manden en bøvl i et hjørne i stuen som beholder. Det kunne nok gå, så længe finkerne var noglunde friske, men når disse blev gamle, eller de om sommeren begyndte at kravle over bøvlen, da var de sandelig ikke videre appetitlige, sagde min gamle meddeler.

I Nørre Grene boede der i ældre tid en mærkelig mand, der hed Laust Peder. Undertiden købte han ben op af folk, og når han kom hjem, så blev der kogt kål på disse gamle knogler. Møllerens ben gav han en lidt højere pris for, thi disse var ikke gnavede så godt af, som de han fik andre steder fra. Når man om morgenen havde fået stegt flæsk, dyppelse og brød til, og man var nær færdig, så hev Laust panden til sig og slikkede den så ren med tungen, så den godt kunne bruges igen uden yderlig rengøring. Men særlig appetitlig så det ikke ud, når Laust Peders lange, snavsede skæg slæbte hen i panden.

Opvartingen var naturligvis lige så enkel som tillavningen af retterne. Når folkene sad bænkede ved det lange bord (kvinderne stod dog op) og skulle have »djæ ondnen«, og konen kom ind med en grydefuld kartofler, så sagde hun: »Mød no!« og så rakte folkene

deres arme ud langs bordranden, medens kartoflerne trillede ud på bordet, hvorefter enhver fik travlt med at pille så mange af disse, som han eller hun nu mente kunne være passende, til eget brug. »Æ dowels« blev sat ind på bordet i panden, som den var lavet i, hvormod det stegte flæsk enten kom ind i en lertallerken - i meget fattige hjem kunne man endog bruge bunden af en jydepotte eller en gammel træsko - eller konen lagde et stykke eller to ovenpå hver kartofeldynge. Tallerkner, som man nu bruger, kom ikke ind på bordet til daglig, og man havde slet ikke sådanne; men ofte brugte man runde træbrikker, hvorpå man kunne sidde med flæsket. Enkelte steder havde man lange, smalle fjæl, hvorved en tre-fire mand kunne sidde med deres »tilmer«, og der var andre, der kunne klare sig med kasserede karte-blokke eller brikker, der var bundne af »løb«. Fik man sørøg, så langede alle, eller så mange som muligt, til samme fad, lige som alle drak af samme krus, ølpotte eller glas.

Forfatterinden fra Marie Bregendahl fortæller i en kronik, »Kunsten at være huslig«, i Nordsjll. Venstrebl. 28. juni 1916 følgende historie om en husmandskone, der kaldtes Karen Husar:

»Den af hendes Egenskaber, der havde vakt størst Opmærksomhed, var en, der angik hendes Kageform. Hun brugte nemlig en vis lille Tingest med Hank paa, som andre enten gemmer i Natbordet eller stiller ind under Sengen, at bage sine Søsterkager i.

Det hændte, Undertegnede en Gang havde et Ærinde at besørge hos Karen Husar. Hun bød mig ved denne Lejlighed af sin Søsterkage, der var saa lækker og æggekul at se paa, og saa blinkende fuld af Rosiner som Himlen af Stjerner i August.

Naa - jeg gjorde Karen et aabent Spørgsmål: Var det sandt, at hun brugte den her mærkelige Tingest til Kageform? Hun benægtede det ikke. - Jamen, hvorfor gør du det, Karen? Folk ler af dig og forarges. Og her skinner jo ellers af Properhed hos dig som ingen andre Steder.

Da snoede hun sig om imod mig i et glubende hidsigt Kropvrid: - Hvorfor Dælen skuld En brug tow Ting, hvor En kan nywes med jæn? svarede hun. Saa snappede hun sin Søsterkage og gik i Vrede sin Vej.«.

Der var andre, der var lige så praktiske som Karen Husar. I Skarild kro var der i gamle dage yderst primitivt. Således kom der en

gang et par rejsende der ind og bestilte smør og brød. Men kromanden bad undskyldte - smør, det havde de ikke - men de havde »någ knægende godt fjæt!« Porcelæn og stentøj havde man kun lidt af der som andre steder. Således fortalte Gravers Kjær i Kibæk mig, at han som ung arbejdede der nogle dage, og da satte man kål ind på bordet i et fad, som Gravers bestemt vidste, at kromanden om natten benyttede til andet brug. Selvom fortælleren måtte gå ud fra, at fadet var vasket godt af, »så smajt de et swå godt - men hwa, a wa jo sulten!« sagde han.

Et steds lagde den fremmede mærke til, at der under hans seng stod en potte med Napoleons billede i bunden. Næste morgen blev han betænkelig ved at se, at konen bar suppe ind i en lignende potte. Nu var der nogen mulighed for, at disse potter kunne være strandsgods, da det var på vestkysten. For en sikkerheds skyld spurgte han dog til, om de havde mange af den slags. Svaret lød: »Nej vi här misäl et andt end den sam'!«

En gammel kone kom hvert år med smør, såkaldt nannest, i en natpotte til provsten i Lønborg. Det er meget muligt, at potten aldrig havde været brugt efter sin oprindelige bestemmelse, men provsten kasserede dog smørret, når konen var gået.

I Hodsager var der en kone, der havde skræddere. Konen var ikke meget proper, og da skrædderne om aftenen skulle have grød, ville de ingen ting have. Konen blev harmet og sagde: »Di fåbandede kak'en skräj'er - di vel et e'r mi grør - a här endda et lødde i æ gry'r mier end tow gång!« Skrædderne må jo have vidst, at konen brugte samme gryde til at farve i, og den gang brugte man jo lud, så det var ikke så sært, at de ingen appetit havde til konens grød.

Der døde en gammel kone i Haderup i 1864. Man kaldte hende Dort Hå'l. Da Chr. Søgaards fader en dag var inde at besøge hende, blev han opvartet med kaffe. Nu var der langtfra rent inde hos Dorte, thi hun havde sine høns gående inde i stuen hos sig, og de satte sig, hvor det passede dem. Da gæsten var nået ned i nærheden af bunden på koppen, fandt han noget, der var tabt af en høne! »Men hwa gjor I da?« spurgte svigerdatteren, hvem han ved hjemkomsten fortalte om sin mærkelige oplevelse. »Å«, svarede den gamle, »a skød æ kop te si' o så tak for kaffe!«

Pz Egebjerg og kone i Skarrild var et par gamle, brave folk, men

der var gantmeldags inde hos dem med hensyn til renlighedsbegreberne. En dag havde de »li mikkstere«. Bedst som folkene sad ved »æ skyw« og fik deres middagsmad, der bestod af sødsuppe til efterret, fik en af folkene en lille skruptusse på sin ske. Han lod den forsigtig glide ned i sødsuppens dyb igen; men et øjeblik efter fiskede Pæ Egebjerg selv dyret op. Da standsede spisningen. Pæ Egebjerg så hen til sin viv og sagde i en bebrejdende tone: »De hær de æ sku næsten få gråw, Maren!« Så greb han kalurius ved et bagben, keg lidt på den, hvorefter han med en foragtelig mine kylte kadaveret hen på gulvet, greb sin ske og åd videre. De andre var imidlertid færdige.

Tilfældet hørte dog til de hændelige uheld, selvom sligt burde undgås. Dyret var kommet ned i brønden og var kommet op i vandspanden, uden at konen havde opdaget gavtyven, og så var denne blevet kogt sammen med sødsuppen.

Jeg mindes et lignende træk fra min skoletid i Gullestrup skole. De mange tørstende småsjæle kunne gå hen og drikke af en vandpotte, der var sat på et lille bord i skolestuen, og denne beværtning blev flittig brugt, thi som degnen sagde: Når et får løber til vand, så løber de allesammen! Men en dag var der kommen en lille, gul frø i potten, og da en dreng, der skulle have sig en læskende tår midt i en tør time, opdagede dyret, kan det nok være, der blev stor opstandelse, thi han skreg øjeblikkelig: »Dæ æ komen en hæsle stuer skrop'tus i æ wandpåt!« Og nu stimlede hele klassen naturligvis til for at se amphibiet, så læreren, der var en bitte morris, næsten ikke selv kunne komme til at få dyret hevet ud af skolestuen.

Om opvarnningen kan der fortælles mange morsomme træk. En dag ville den kluge kone, Benned i Flyndergårde, give præsten en kop kaffe. Idet hun nu satte koppen på bordet, sagde præsten: »Det er næsten for meget!« Han mente naturligvis, at det var altfor galt med ulejligheden; men Benned, der misforstod ham, svarede: »Æ et få møj, Får, så ka a lig' tå en mondfuld føst!« Og så tog hun, efter hvad Chr. Gade har fortalt mig, en slurk af koppen.

I Letbæk mølle fik E. Tang Kristensen i sin tid følgende optegnelse (J. A. III. 280): En dreng fra København, der var i besøg hos vor nabo, fortalte os om, hvordan han blev tagen imod der. Konen gav ham en meldmad med noget spegekød på, og det skar hun af et

lår, der hængte oppe ved loftet over en seng, hvori der stod to får, som lige havde læmmet, og oppe på en hylde over sengen stod et fad mælk, som hun blæste fløden til side af, og så bad hun ham sæbe noget deraf. Skeen tørrede hun af med hendes underskjørt efter at have løftet det yderste.

Læreren i Kølkjær kom en dag i 80erne ind til en bondekone, der ville hædre gæsten med en kop kaffe. Hun fik i den anledning nogle gamle træskovisker og sure sokker, der var lagt til tørring på bilæggeren, fjernede. Så strøg hun ovnpladen af med sit trøjeærme og tog fat på at knuse nogle kaffebønner ved hjælp af »æ såldtsti'en« - og sådan var der mange, der bar sig ad, når de ingen kaffekværn havde.

En anden kone, der var ude i Vovlund, ville en dag give Rind præst kaffe. Idet hun nu ville række ham flødekanden, opdagede hun, at der sad lidt fløde uden på kanden; men hun slikkede resolut og ugenert denne fløde af, og så rakte hun flødekanden hen til pastoren. Nå, præsten var i dette tilfælde ikke ukendt med denne praktiske og økonomiske fremgangsmåde, thi når landposten fik grød til middag i præstegården, så tog han og slikkede flaskehalsen omhyggeligt af, efter at have hældt sirup i sin grød. Andre steder har jeg set, at børnene var nær ved at komme op at slås om, hvem der efter tur måtte slikke sirupsflasken udvendig, når moderen havde hældt sirup i grøden.

Man havde et steds i Vinding besøg af præsten, og han skulle have sig en tår kaffe. Idet datteren nu bar kaffen ind, sagde moderen: »No æ den dawl warm nåk?« »Jåw«, svarede pigen, »den ku da snæ'r at'er æ feng'er.«

Opvarningen og anretningen var jo noget anderledes den gang, end som den er nu. Det er ikke ret mange år siden, at en ældre kone i Humlum fik besøg af en fin mand fra København. Da han sad ved det iøvrigt veldækkede kaffebord, manglede han nok en serviet, men en sådan ejede konen ikke, og han klarede sig da også foruden. Men siden, da konen fortalte om det fine besøg, sagde hun: »A so nåk, han sawnt nåt, men a hår sku ingen salvet!« Jo, hun vidste nok, hvad der skulle til, selvom hun ikke kunne klare navnet¹⁾. Og fejtagelsen var da heller ikke værre, end som den gang en gammel kone gik rundt og fortalte, at Knud Pedersens i Brændgaard til deres bryllup havde

¹⁾ i ældre tid sagde man salvet.

fået et mærkeligt møbel med et spejl i - hun syntes, man kaldte det »en profet«. Det var nok en buffet.

Da E. Tang Kristensen besøgte Jesper Skrædder i Sammelstedby, tog man gæstfri imod ham. Men det var meget fattigt der. Til middag fik de »kas«, uden tilmad. Konen havde naturligvis ingen dug; men manden ejede to skjorter. Den ene var han i, og den anden bredte hun ud på bordet som dug for gæsten!

Det er, efter hvad Marie Bjerregaard har fortalt mig, kun o. 15 år siden, at et par piger fra Herning besøgte en familie i Sønder Lyngvig. Folk på den kant er, som bekendt, yderst gæstfrie, og pigerne skulle have suppe sammen med dem selv. Nu gjorde konen imidlertid den forskel i opvarvningen, at gæsterne fik en tallerkenfuld suppe hver, medens de selv langede til samme lerfad. Men da pigerne var færdige og skulle have en ny portion, så øste konen ganske roligt op af det fad, folkene sad og spiste af! For hende var det endnu ikke gået op, at det nye - eller fine - netop lå i, at man fik en portion mad, som andre ikke havde sidset og spist af!

En dag ville en ældre kone i Arnborg være god ved Mads Chr. Post og give ham en kop kaffe. Men koppen, hun tog ned fra en hylde i stuen, havde i længere tid stået og samlet støv og snavs, og derfor spyttede hun i koppen og gned den af med sit uldne forklæde, hvorefter hun hældte kaffen op til sin gæst. Mads lod naturligvis som ingen ting for ikke at støde konen.

Når pige i Lundgård besøgte sin »åldefår«, Kræ Brågord i Tjørning, tog husholdersken et par kopper ned fra et hængeskab og skænkede kaffen i, og når pige var færdig, blev kopperne sat på plads igen uden at blive vasket af. Det var i 1860erne.

Ved større gilder fik gæsterne »en dej brø o en dram«. Mændene fik et glas brænevin, medens kvindfolkene fik »en mjödram« eller et glas kirsebærvin, hvis de ikke også fik et glas brænevin. Men alle drak af samme glas. Og hændte det, at der blev sendt syltetøj rundt ved gildesbordet - i mange hjem havde man dog ikke den slags lækerier -, så tog hver gæst og spiste en lille skefuld med den ske, der lå i syltetøjet!

Den dag, Pæ Sandfeld i Fasterholt solgte sin gård til gehejme-konferensråd Deuntzer, gik konen, Trine Sandfeld, hen og lavede det bedste, som hun syntes, hun kunne opvarte med, nemlig risengrød.

Grøden var sikkert også meget god, men da hun satte den ind på bordet i et stort rødt fad, med mælk i et andet, så alle skulle lange til samme grødfad, så ville manden, der ordnede handelen på Deuntzers vegne, ikke holde lav med dem. Han var ikke vant til en så primitiv opvartering, og han sagde bestemt »nej tak!« Bag efter spekulerede de gamle jo over, hvad grunden kunne være til, at manden ikke kunne spise deres dejlige grød. Da gik der pludselig et lys op for Trine, og hun udbød: »De wa a skam kyw å - de ka væ'r, han hæld'er vild ha høj boggrød!«

Da Erik Amstrup i Snejbjerg blev gift med en pige fra østeregnen, blev skikken med, at hver mand skulle have sine tallerkner, indført der i gården. Men folk i sognet snakkede om, at den mand snart skulle gå fra hus og hjem, når de tog fat på den måde. »Han so da fåræsten åsse å hølk'e i et i manne o'r«, bemærkede min gamle fortæller.

I 1923 hørte jeg en gammel kone i Herningsegnen komme med følgende hjertesuk med hensyn til opvartingen: »No ka vi et sårn e'r a jæn far, som fa'r, no ska dæ en tråw te hwær - de æ en få'le væsen!«

Ligesom man slap nemt om ved rengøringen i stuen, således varrensningen af husholdningskar og de daglige brugsgenstande meget mangelfuld. Og herpå skal vi nu høre nogle eksempler:

Medens katten dog havde sit eget trug, en gammel træsko, et lille stentrug eller lignende, så havde man i almindelighed ikke et sådant til hunden, menneskets nærmeste ven blandt dyrne, thi denne fik lov til at slikke panden, gryden og fadet efter måltiderne, og skulle den have en slant mælk, da hældte man denne i davregryden eller et fad, lige som det kunne træffe sig, og således havde man sikkert gjort helt fra oldtiden. Derfor var der heller ingen, der tænkte på, at dette forhold måske dog burde være anderledes. Hunden besørgede for en væsentlig del opvaskningen, og derfor forstår vi så udmarket konen, der sagde til sin pige, da denne stod og skulle flytte: »Du bu'er o gi æ hund en par skjælling, fåde den hår tue æ fær o lærkner få dæ!« Men pige var ikke forknyt over den reprimande, hun fik, thi hun svarede: »Ja sårn kan et go te hå'nd, en ska fløt fræ jen sla't o te en å'n!«

En ældre kone fra Tjørring har fortalt mig, at kaffekopperne ikke

blev vasket af ved julegilderne, når der kom et nyt hold til bordet; det var nok, når de var rene til det første hold.

Efter nutidens begreber da var gammel Johan Meldgor i Snebjerg vel nærmest en stor so. Samtidens dom ville dog falde noget mildere, og man ville vel have sagt, at hun var noget gammeldags i sin husførelse. Da hun blev for simpels til at have ejendommen, så solgte hun den til et par unge folk, men hun fik lov at bo der foreløbig. Blandt de moderne indretninger, der rykkede ind i dette primitive hjem sammen med den nye kone, var også en karskruppe. Den gamle spurgte noget forbavset til, hvad det var for en tingest, og da hun fik det at vide, sagde hun: »Sårn jæn hår a ålte hat!« »Hvad bruger du da, når du skulle rense din pande eller gryde for skovre?« spurgte konen. Svaret lød: »A brojt mi næjl!« En kone i Kølkær, der ikke ejede nogen »skrå'fskie« til at skrabe sine gryder med, brugte dørklinken. Selvfølgelig, man hjalp sig, som man bedst kunne den gang. Når en gammel kone i Skarrild ville give katten lidt mælk, så tog hun ikke en kop, men hun stak bare munden ned i mælkefadet og sugede en mundfuld eller to op til mis og spyttede det ud i kattetruget. Ved denne simple fremgangsmåde undgik hun også at få fløde med, idet hun stak munden ned gennem flødelaget. Et lignende træk har forfatteren C. Klitgaard fortalt mig. Der kom en dag en bondekone ind til farver Nielsen i Blokhus med en flaske fløde. Farveren takkede og sagde, at det dog var altfor galt. Nej, svarede konen, det er det ikke - »men a ha sånt døw mæ e, for a ha e'en trajt, å så mot a kom fløern i muj føst for å foe i flasken«.

Evald Tang Kristensen fortæller (J. A. III, 257) om en kone i Handest, at hun målte mælken af i visse mundfuld, når hun skulle røre dejgen sammen til pandekager, så det er øjensynlig gammel skik, der ligger bag ved disse eksempler.

I denne forbindelse kan også nævnes, at husmoderen stak en pegefinger gennem flødelaget og kørte rundt en omgang langs randen for at løsne fløden fra fadet, inden hun skummrede mælken. Fingeren blev naturligvis ikke vasket af forud, men derimod slikket af i munnen bag efter.

Medens gryder, pander, fade og lignende dog som regel blev vasket af efter brugen, så nøjedes man med at slikke skeen, man havde brugt, af og tørre den af i hånden eller på sit trøjeærme eller sin vest,

som det nu kunne falde, og så stak man den op i en stroppe ved en bjælke eller i vindueskarmen, eller man smed den ned i en bordskuffe, hvor man så kunne tage den, når man næste gang havde brug for en ske. Vaskning var der aldrig tale om! Mange steder holdt denne skik sig til omkring 1900.

Det var ret naturligt de unge kvinder, der oprådte som reformatorer i renlighedsspørgsmålet. Når de havde været ude og enten tjent i byen, hos præsten eller et andet pænere sted, så fik de øjet op for, at ikke alt i deres gamle hjem var, som det burde være. Men det var ikke altid, at moderen eller de andre var begejstrede for reformerne. En ældre kone har fortalt mig, at hun i 1868 tjente i Gjerrild præstegård, og da tørrede mandfolkene endnu deres skeer af på ærmet, og satte dem ind ved vindueskarmen. Så fik de en ung pige fra Randers, og hun vaskede skeerne af; men det gik her som andre steder, man var ikke oplagt til at bryde med ældgammel skik, blot fordi en ung tøs havde været henne at lære finhed - for andet kunne der i deres øjne ikke godt være tale om!

Christiane Christensdatter i Fjederholt, der var født i Fasterholt 1802, fortalte, at der i hendes barndom boede en gammel, fattig kone, som gik under navnet Gammel An Mari, i et hus nord for Søby i Rind. Denne kone fik de kalve, der blev født i Søby, og som man ikke ville lægge til, thi den gang var der ingen, der ville spise kalvekød der. Når An Mari kom for at hente en kalv, så stak hun fingrene i kalvens mund og lod den patte, og så varede det ikke længe, inden dyret fulgte villigt efter hende. Men det gav anledning til, at der var mange, der fuldt og fast troede, hun var en heks, da man ikke fandt, det kunne være naturligt, at en spæd kalv kunne følge hende.

Fra den tid, man ikke godt kunne spise kalvekød, har jeg hørt følgende historie: Engang opvartede sadelmager Schmidt i Høgild, Rind sogn, et par kammerater, Laust Nielsen og Mads M. med kød. De forsyne sig godt, thi de var sultne, og det smagte dem godt. Da den værste sult var stillet, siger den ene: »De æ da't kalkjör!« »Nej«, svarede sadelmageren beroligende - »det er af en hund!« Schmidt, der var østerriger, rømningsmand fra 1864, fortærede mange hunde, og ham generede det ikke; Mads kunne også godt stille det i sig, selv om det kneb, men Laust kastede op, så det stod efter.

I vore tipoldeforældres tid var der mange ordentlige mennesker, der ikke ville spise kalvekød, og endnu i vore bedsteforældres tid kunne de allerfleste ikke spise hestekød. Nedarvet fordom forbød det.

Elisabeth Tellesen, der var født i 1852, fortalte mig efter sin moders, der var fra Tvis, at man i hendes ungdom kun brugte lårerne af kalvene. Disse blev stegt, og så kunne børnene gå og æde af kødet. Da man efterhånden kom så vidt, at man mente, man uden risiko kunne spise kalvekød, smed man dog altid hovederne væk. Karen Degnebol i Lem, der var født i 1833, fortalte, at man i hendes ungdom spiste kalvekød, stegt; men på Holmsland brugte man derimod ikke kødet af kalvene på den tid. Og vedrørende fordommene mod nydelsen af hestekød fortalte hun mig følgende:

Det år, Grundtvig døde, mistede vi en ung, fed hest af tarmslyng. Den havde ingen mericin fået, og kødet så svært godt ud, men på den tid mente man jo ikke, at man kunne æde hestekød, og derfor kogte man kødet af til svinene. Men ved afkogningen blev der 10 store fad fulde af det dejligste fedt. Dette blev sat op i stuen. Så kom Laura fra Holmegård, hende der blev gift med Skrumsager i Kjøbenhoved, og hun sagde, at det var synd at smide det dejlige fedt væk - hun ville da gerne have det ene fadfuld med sig hjem. Det fik hun, og så blev vi enige om, at vi vel også kunne bruge fedtet i Gåsdal, når de kunne i Holmegård. Det gik også godt nok; men det kan ikke nægtes, at folkene tog sparsomt af fedtet, trods der ellers var nok at tage af.

I 1868 sad Kjælle Casper i Herning arrest. Arrestforvareren havde ondt ved at styre den urolige kjæltring og måtte et par gange klage over arrestanten til herredsfogden. Men så tog Casper hævn over arrestforvareren ved at klage til herredsfogden over, at man gav fangerne hestekød! Det viste sig dog, at klagen var ugrundet, og man kunne vel næppe på den tid købe hestekød i Herning. Først omkring århundredeskiftet blev det mere almindeligt, at folk kunne spise en veltillavet hestebøf; men der lever sikkert mange gamle folk endnu, der ikke har smagt og ikke vil have hestekød, så dybt kan gamle fordomme sidde i os.

Meget fattige folk, såvelsom halve eller hele særlinge, brugte undertiden kødet af selvdøde dyr, hvad jeg har givet flere eksempler

på i mine bøger om Natmændsfolk og Kjæltringer i Vestjylland og i Låjlæ Fålk.

Kræ Lasen i Sunds holdt meget af selvdøde fisk, som han undertiden kunne finde ved bredden af Sunds sø. Fandt han en, der var vindtørret, »så den ku skrå's«, så mente han, at denne var særlig god. Og kunne han få fat på en selvdød gris af passende størrelse, så blev han meget glad. Kadaveret blev saltet ned i en gammel kiste, han havde, med hud, hår og indvolde, og så skar han et stykke af den ene eller anden ende, når han ønskede sig lidt af grisen.

Og et par kjæltringe, der boede i »Bjå'nmus« i Dejbjerg, havde næsten altid et stort lager af sulevarer, der stammede fra selvdøde dyr. De drev det endog så vidt, at de engang gravede en selvdød ko op, der havde ligget i jorden i nogen tid. Den slags folk tog det ikke så nøje; men almindelige bønder kunne ikke bruge den slags sul. Der fortælles dog om et sted, hvor man brugte alle selvdøde kalve. Så døde »gammelmuer«, og da man samtidig sendte tjenestedrenge hen efter en skæppe salt, så løb knægten bort - han var straks klar over, hvortil saltet skulle bruges!

Om renlighed, eller rettere: Manglen på renlighed, i de gamle købmandsbutikker kunne der fortælles en del - mange steder er forholdene gammeldags nok endnu. Og hos bagerne kunne kunderne tidligere stå og håndtere de femøreskager, de mulig var køber til. Når man havde klemt på og lugtet til brødet først, så havde man dog nogen garanti for, at brødet ikke var altfor gammelt. Men netop fordi man var vant til slige forhold, vakte det en del misfornøjelse, da moderne konditorer fandt på at hænge plakater op i butikkerne, hvorpå var trykt, at kunderne ikke måtte berøre brødet.

Jeg mindes et andet betegnende træk fra min barndom. På strøget lå der en viktualiekælder. Som reklame lagde købmanden nogle gamle vellugtende ost op ved den ene side af nedgangen og et bundt sejge klipfish ved den anden. Med små mellemrum kom en og anden køter og lettede ben op ad varerne, som hundenes skik nu engang er. Det var særlig klipfisken, det gik ud over. Men selv inde i butikkerne kunne hundene være uopdragne nok til at besudle de sække og varer, der var opstillet på gulvet.

Der var vel næppe noget område, hvor der i gamle dage blev udvist større griseri, for at sige det rent ud, end ved smørlavningen.

Kostaldene var snævre, mørke og snavsede, og man foretog malkningen med urene hænder og uden at aftørre køernes yver. Følgen var, at der stadig dryssede hår og snavs ned i mælken. Siningen, der ikke altid blev udført, var mangelfuld, og så blev mælken (om vinteren) sat op i sorte fade, såkaldte »sæt'er«, på en hylde ved en bjælke i en dagligstue, der både blev brugt som opholdsrum og arbejdsrum om dagen og som soverum om natten.

Enkelte steder, det var f. eks. tilfældet hos en skomager henne i Stadil for o. 40 år siden, havde man mælcefadene stående på hylder inde i en lukket alkoveseng. Var dagligstuen et uheldigt opbevaringssted for mælken, så var en lukket seng dog endnu ringere.

Hos et par fattige folk i Kølkjær havde de kun én spand, og denne blev brugt til at hente vand i, til at malke i og som kalkspand. Det kunne endda gå; men samme spand blev, efter hvad nu afdøde lærer Jens Larsen fortalte mig, lejlighedsvis også brugt som natpotte. Konen var ellers ingen gris, men folkene var så fattige, at de måtte hjælpe sig med, hvad de havde. Da Jens Larsens moder engang var derhenne under en barselsaffære, og hun ville si mælken op for manden, der lige havde malket, savnede hun en siklud. En sådan havde man ikke; men manden løste sit halsklæde af - dette plejede man at si igennem!

Kjæn Holt fortalte Tang Kristensen om et lignende tilfælde. Det var en gårdmandskone i Skarrild, der brugte sin mands uldne mundklæde som siklud. (Tb. III, 1747).

Når fløden blev skummet af, var den grågrumset af støv og snavs og lugterne af dunsterne fra rummet. Havde man lidt mælk, måtte man i længere tid samle på fløde til en kærning, og følgen blev, at fløden stod og blev sur og endnu grimmere, end den var i forvejen. Det er indlysende, at smørret måtte blive slet under slige forhold, og dog kan de, der ikke selv har levet i tiden, før vi fik mejerier, næppe forestille sig, hvor slemt det var. Mangen, ellers dygtig bondekone, måtte stå og hægle smørret med en kniv på kryds og tværs for at få kohårene af, og når de færdige smørklumper blev afleverede til købmanden, da kunne de have alle mulige og umulige farver fra hvidt, gult, grønt til skidden sortagtig, og det havde ofte en meget ilde lugt.

Afdøde P. Svendsen, der var født i Hollingholt 1838, fortalte mig, at Niels Twærmus en dag var ved at køre møg, og da han blev

tørstig, gik han ind til konen for at få sig en tår at drikke. Konen havde lige kærnet, og da han nu ville tage kærnemælk fra kærnen, så fiskede han en gammel vante op. Han blev ikke så lidt vred og sagde: »Nå, vel Du kjan smör a mi loffer - a ska (som han ku læg te o band) gi dæ smör, din sow!«

Havde vi haft en beskrivelse over, hvorledes man lavede smør i oldtiden, da ville en sådan vistnok falde ret nøje sammen med den, jeg har givet ovenfor. Det har vi imidlertid ikke; men i en beskrivelse over Island af Joh. Anderson, trykt i Kjøbenhavn 1748, hedder det: »Smørret samler de fleste efter haanden saa haarrigt som det falder af usiet Melk, i et sammensyet Faare-Skind, og forvarer det saaledes. Hvorfore en fremmed kand ikke letteligen faae det igjennem Halsen. Ja efterdi de har intet Salt at komme deri, saa bli ver det snart saa grønt, sort, hask, stinkende og væmmeligt, at man ikkun, og end neppe, med Omsmelten og deslige, kand giøre det ædeligt for de Danske Matroser.«

Gamle Mæt Bjærgmus i Aulum var godt inde i den mystik, der knyttede sig til mælkens behandling, men hendes begreber om hygiejne og renlighed var yderst primitiv. Køkkenbordet blev aldrig skuret, thi træt kunne godt »rødne« alligevel, mente Mette. Vaskeopvandet blev ikke smidt væk eller skiftet, når man havde vasket op efter middag. Nej, det skulle bruges flere gange - des bedre blev vandet til svinene. Endelig kan nævnes, at en skål, der blev brugt til harsk fedt til meldmaderne, ikke nogensinde blev vasket i de tre år, min meddeler, Christiane Olesen, tjente der som lille pige. Man vil forstå, at Mettes smør ikke gik i første klasse. En sommermorgen ret tidligt blev Christiane vækket, hun skulle skynde sig og komme op, for hun skulle løbe over til købmand Chr. Sandgård i Ørre og sælge to pund smør, inden solen blev for bagende. Men Chr. Sandgård kunne ikke bruge Mettes smør, der havde alle mulige udyder og var aldeles ubrugeligt. Mette murkede selvfølgelig, da pige kom tilbage, og hun gjorde følgende bemærkning: »No trower a misæl et værden stor ret læng - vel han et ha mi gue smör!« Næste morgen blev pige sendt ud på smørhandelen igen. Hun skulle nu løbe over til købmanden i Aulum; men resultatet blev imidlertid det samme, og Mette var yderst harmfuld, da Christiane kom tilbage med den snart vidt-berejste smørklump. Den tredie morgen skulle pige over og prøve

lykken hos Chr. Nargar i Varhede. Men købmanden rystede på hovedet - smørret var låddent, havde en skidden farve og en modbydelig lugt - »nej, de ka a et ta, de æ ringer end vognsmørels!« erklærede manden. »De æ a kyw å, så blywer Mæt vre«, sagde Christiane med grådkvalt stemme. Købmanden var en god mand, han sagde da: »De æ sønd få dæ, lille båen. No tår a di tåw pund te trøje ører - men så ska du sæj, a vel et ha mier!«

Tilfældet, vi nu har hørt om, er dog ikke enestående. Jeg har kendt en gammel kone i Skarrild, der engang som ung kone gik to mil med otte pund smør, som hun ville sælge til en købmand i Herning. Men konen havde den skuffelse, at manden ikke ville købe hendes produkt. Smørret var alt for snavset; men det sagde han dog ikke, og konen grundede meget på, hvad der kunne være i vejen med det, da hun traskede hjem ad igen. Til sidst slog hun sig til ro med, at det nok måtte være køernes skyld!

Som regel var købmanden dog nødt til at købe smørret. Det blev så æltet om og tilsat salt og farve; men det allersimpleste blev smidt ned i en tønde og solgt som vognsmørelse.

Medens afdøde Jens Albæk som ung tjente hos købmand Christoffer Eyde i Herning, kom bønderne der med deres smør, der naturligvis var af højst forskellig udseende og kvalitet. En dag kom der også en kone fra Kølkjær med en klump smør i et klæde. Eyde så til smørret, der var temmelig sortstribet, og gjorde en bemærkning om, at det ikke så videre godt ud. Men konen afværgede straks kritikken med, at det netop var særlig godt smør, hun kom med denne gang. Nu tog købmanden en prøve og smagte på det, men han spyttede det straks langt ud i butikken med en drøj ed. Nu var konen jo klar over, at der ikke kunne være tale om nogen prisstigning, og så skyndte hun sig at sige: »Skidt, læ de så go te æ gammel pris!«

Nu får man daglig i ethvert hjem en del papir ind ad døren i form af aviser, indpakningspapir, breve og tryksager; men i gamle dage da var papir, når undtages karduspapiret, hvori manden fik sin tobak, en stor sjældenhed hos almindelige folk. Så klarede man sig på anden måde. Smørklumpen, man ville sælge til købmanden, blev lagt på en tallerken, eller pakket ind i kålblade - således bar man sig ad i Bording for 60 år siden, og båret i et bomuldsklæde; og i samme klæde kunne man fragte kandis og få andre kolonialvarer, man købte,

hjem. Det lød ofte fra købmanden: »Hår du en kle' o tå't i?« Meldmaden blev enten pakket i et klæde, i en »trøster« eller lagt ned i en halmkurv (løb), når man skulle have mad med på rejse; men hyrde-drenge havde gerne sin meldmad i et gammelt støvleskaft, foden var skæret af, og hvori der var sat en træbund og en lang snor, så tasken kunne bæres om halsen.

Da Jens Kjær i Gullestrup i 1860 kom til at tjene hos Niels Hol-tum i Arnborg, lavede den gamle kone, Maren Pøjeste, en »hjo'rtåsk« til ham af en lille pigetrøje, som hun syede sammen for neden og satte en klap og en snor i for oven, så havde fyren en udmærket taske der.

Som en morsom illustration til, hvor småt man på den tid, her er tale om, havde det med papir, kan nævnes, at læreren i Bodholt måtte bruge sit gamle karduspapir til sin meldmad, når han skulle over til Christianshede skole.

Ostelavningen var knap så malproper som smørlavningen, idet det værste snavs jo blev skummet af mælken med fløden. Ganske vist blev der et lille lag som bundfald i mælcefadet, men dette snavs kunne dog kastes i en kalve- eller svinespand. Kun hvor man brugte fåremælk at blande i komælken var forholdene undertiden mindre hyggelige. Chr. Haursnap, der døde i Holstebro 1926, 85 år gammel, fortalte mig, at fårene i Meldgård i Vinding blev malkede, da han en sommer tjente der o. 1850. Fårene skulle hjem hver middag, og så malkede den gamle kone dem, medens drengen skulle holde om dyrets hoved så længe. Konen satte sig på sine knæ og malkede dyret bagud. Men det hændte ofte, at fåret både p. og sk. i spanden. Konen stak bare en næve ned i spanden »o samlt æ knævrer fræ - de hår a sjæt manne gång - men æ wand, de ku hun jo et saml fræ, o de wa tit nåt stærk mjælk å drek'«, sagde min gamle fortæller.

Nævnte træk er langt fra noget isoleret tilfælde, thi lignende historier har jeg fået fra flere sider.

Den, der ikke har levet i Vestjylland i den gamle tid, vil slet ikke kunne forestille sig, hvor dårligt øllet i almindelighed var. Som regel var det meget tyndt, og om sådant øl havde man det mundheld: »Fanden hår lævn omkap om æ tap'stång, da de blöw brøge«. Det vil sige, at F. har taget kraften af det. Ofte var det hvisurt, og derfor forstår man så udmærket drengen, der kvad:

De æ su'r som lu'r,
a trowr, de rywer mi tærmer u'r!

En anden lige så hyppig skavank var, at øllet om sommeren blev »down«. Det vil sige, det havde ved at stå i en åben ølpotte, en utilproppt flaske eller i en utæt øltønde, mistet den smule kraft, det havde, eller burde have haft. Maltet, som man selv lavede, blev undertiden fremstillet af »at'erkåst ku'en« eller af »spændfrø«, men i almindelighed dog af byg. Humlen måtte man købe, og derfor blev der sparet det mest mulige på denne post, ja fattige folk klarede sig endog med »pås« eller »gja'rbrøg'er«.

I hjemmet drak alle, som nævnt, af samme potte eller kande - var der intet låg over, så flød der gerne en mængde døde fluer i øllet om sommeren; og i marken drak man af en dunk eller »læj'l«.

Var øllet blevet altfor surt, så »bedrede« man smagen ved at hælde en slant mælk i ølpotten. Særlig appetitlig blev dette fluidum dog ikke, thi det løb i »hjank'er« og blev langt. Hvor man fik ølogbrød til davre, der kom konen også tit lidt mælk eller fløde i.

Men folk var jo ikke kræsne den gang, og man drak både surt og dovent øl med anstand, - især da på frammede steder. Peder Øvig i Arnborg har fortalt mig følgende historie: En varm sommerdag fulgtes Pæ Krågsig og Pæ Elkjær, begge fra Skarrild, ad ind over heden. Da mændene blev tørstige, gik de ind til en kone og bad hende om noget at drikke. Konen kom så med ølpotten, og da Pæ Krågsig havde drukket, sagde han, idet han satte potten fra sig: »De æ da så møj nåj velsignet øl, du hår - de æ de da få mi mond o tøk!« Men Pæ Elkjær blev narret. Han tog sig en god slurk, men det smagte følt af sod, og det var både surt og dovent. Da mændene kom udenfor, sagde Pæ Elkjær: »Hurn ku du sæj', de wa gåt øl, sårn som de smaj't?« »Å,« svarede Pæ Krågsig »a ku sandle lisse gåt rues hinde øl - så blöw æ kuen da glå!«

I Troels-Lunds værk, *Dagligt Liv i Norden*, V., S. 72, læser man: »- en samtidig Forfatter (samtidig med Chr. II.) fortæller om Nordmændene, at de smurte Smørret fingertykt paa Fladbrødet, uden Anvendelse af Kniv med Haanden alene -«. Det samme havde afdøde Jens Hansen i Skibild set, da han for en del år siden gik med uldtøj i Norge. Sammen med en kammerat var han en dag kommen ind i en

bondegård, og da de var sultne, havde de bedt om at få noget mad. Medens konen nu skar mad, gik karlene med manden ud i stalden. Men idet Jens Hansen gik forbi et vindue, så han, at kæringen blødte en finger i munden, strøg lidt smør af en krukke og smurte det på et stykke brød, uden at bruge kniv. Da Jens Hansens glubende appetit forsvandt ved synet, og da han ikke ville have noget at spise, da han kom ind, sagde konen, at det måske var fordi, hun havde smurt maden med sin tommelfinger. Manden bemærkede da i en bebrejdende tone: Ja, men kæring - vi har dog kniv i huset du!

Men også her fra landet har jeg kunnet optegne eksempler på, at man har smurt meldmad med en tommelfinger. Afdøde Hans Brink i Tarm fortalte mig for nogle år siden, at en gammel kone i Tarmegnen havde båret sig ad på nævnte måde, og dyrлege Wigh i Herning har i Klithuse i V. Hanherred set en gammel kone stå og smøre meldmad til sine børn uden at bruge kniv, idet hun smurte smørret på med sin tommelfinger. Afdøde smed Hans Stensgaard i Hoven tjente som dreng i en gård i Foersom, hvor konen en dag stak sin næve ned i kærnen og hev lidt smør op, som hun jævnede ud med fingrene, da hun ville give sin mand en »kja'nbryggi«, og Esper Andersen (Jebjerg) har fortalt mig, at hans moder bar sig ad på samme måde. Hun tog en klat smør op af kærnen og »gav en stråg med en finger« over brødet, når børnene kom og bad hende om »en kja'nmældmad«. Forresten var der flere koner i hans fødeby, Vester Lyby, der i hans barndom smurte mad på den måde - sådan i en snæver vending.

Knive, eller dog en enkelt kniv, havde man selvfølgelig selv i de fattigste hjem, men gafler og skeer kunne det være småt nok med, og ved gilderne medbragte folk selv nævnte spiseredskaber, hvis disse ikke blev hentede til gildesgården i forvejen.

I Fasterholt var man i gamle dage så velhavende, så de fremmede kunne få en gaffel at spise med, men gamle Pæ Fasterholt og karlene brugte deres lommekniv både som gaffel og kniv, og således var det skik og brug mange steder.

I Herningegegnen har man en »sæj«: »Vel i mæj, så heng o - så' han Sunds præst, han od villing med en sy'l«. Så kunne det dog bedre gå, at man i et fattigt hjem i Kølkjær brugte en strikkepind som gaffel, når man fik kartofler. Snedker Ole Nielsen, der døde i Herning i år, 80 år gammel, fortalte, at han som dreng tjente et sted i Sunds, hvor

de ingen gafler havde - de brugte deres hosepinde i stedet. Forresten kunne man i ældre tid ofte se folk bruge fingrene, når de dyppede en kartoffel i »æ dowelspand«, og mangen en husmoder parterede lettere en kogt høne med sine fingre end med en kniv. Når det hos Peder Syv hedder: »Fem fingre er vissere end knivsod«, da stammer dette mundheld sikkert fra en tid, hvor gaflen var ukendt, og hvor man ofte klarede sig med fingrene. I løbet af 1700 tallet blev det nok så almindeligt, at folk brugte gafler, navnlig efter at kartofler var blevet kendt, men endnu i 1794 skriver Niels Blicher dog i sin bog om Vium, at »fingrene gør gaflers brug overflødig«, og samme primitive måde at behandle maden på har man kunnet træffe nær op imod vor tid. I optegnelser af pastor Otto Møller, om Gylling, trykt i Jyske Samlinger 1926, fortælles, at skafferens ved et gilde i 1846 sagde til gæsterne, efter at der var læst til bords: »Drag jer Kniv og smør jer en Smørrebrød, saa skal I siden faa noget at blæse paa«, og det hedder videre i beretningen: »Hønen, der laa i hvert Suppefad, blev løftet op ved et af Benene, og den blev delt mere ved at rykke end ved at skære«.

Den 96-årige Jens Chr. Dinesen fra Rind kan godt mindes, at folk ingen gafler havde, og Hans Barslund i Hoven klarede sig endnu i 70erne med en spids kniv - der brugte de ikke gafler, efter hvad Th. Kr. Hansen har meddelt mig.

Skeer kunne man naturligvis dårligere undvære, men ofte havde man ikke flere, end man skulle bruge til daglig, og i en snæver vending kunne man, som vi nu skal høre, klare sig uden en rigtig ske. Lindboerne havde i ældre tid eng i Kølkjær. Der var en milsvej ud til engen, og derfor blev folkene gerne derude i flere dage, medens de bjergede hø. En dag kom der en vogn kørende fra Lind med boggrød og mælk til folkene. Det var »djæ ondnen«. Men da man skulle i lag med grøden, viste det sig, at man havde glemt at sende skeer med. Da var der en af karlene, der hulede en rugbrødsskorpe ud, og denne brugte man nu som ske, idet skeen gik på omgang, og så drak man mælk til. Gamle Ole Madsen i Rimmershus har fortalt mig, at man hos Jacob Jonassen i Faster kun havde to skeer, fik de brug for flere, så hulede manden en brødkorpe ud, og så brugte man denne som ske, og på samme måde klarede man sig hos Anders Byrhols i Sulsted. Tb. III, 256.

For mange år siden boede der et par ældre folk i et sted i Brejning ved Ringkøbing. Folkene var ikke just fattige, men de var meget gærrige. I dette hjem ejede de kun én ske; men da manden gerne var ude på arbejde for andre, så klarede de dem ret godt med den ene ske. Men en skønne dag kom der en skekræmmer til gården, hvor vor mand arbejdede, og det lykkedes virkelig kræmmeren at narre en ske i daglejeren, dog tog manden det løfte af kræmmeren, at denne ikke måtte gå ind og handle med daglejerens kone. Imidlertid var det netop det første sted, handelsmanden tog ind, og det lykkedes ham også at sælge en ske til konen. Om aftenen kom manden glædestrålende hjem til sin viv med den nye ske, men da hun halede den frem, som hun havde købt, da kan det nok være, at glæden blev forvandlet til vrede. Nu stod de der med tre skeer, og han udbrød fortvivlet: »Hwa ska vi mæ åld' di skie?«

Tilfældet med den ene ske er slet ikke enestående, thi for en del år siden boede der et par folk i en ret god ejendom i Rindum, og de havde ligeledes kun en ske. Fik de grød en dag, så åd manden først det, han havde lyst til, og så snart han var færdig, så fik konen skeen. Kunne hun ikke æde op, tog manden fat igen, og så åd han resten.

PERSONLIG RENLIGHED

Renlighed er en god ting, sagde kællingen - hun vendte sin sæk nytårsaften. I vore øren lyder dette mundheld nærmest som en vittighed, møntet på grisede folk, og som sådan bliver det da også brugt; men man skal nu ikke gå ret langt tilbage i tiden, før det ikke var skik, at folk skiftede linned med bestemte kortere mellemrum, som man gør nu. Linned var i ældre tid både sjeldent og kostbart, og derfor gik bønderne i Vestjylland i uldkjorter. De, der havde linned, havde kun et enkelt eller få stykker.

Det er sikkert ret karakteristisk, når det i en auktionsfortegnelse fra Ørre over almissemel Anna Langfroms efterladenskaber, 1806, hedder: 1 sæk med uldne ærmer - liget blev i den. Selvfølgelig, Anne havde kun den samme. Chr. Lind i Herning har, efter gammel overlevering, fortalt mig, at der i gamle dage boede syv mænd i Feldborg, der var fælles om så meget. Blandt andet var de også fælles

om en skjorte. Skulle en af mændene i by, så brugte han naturligvis skjorten, og så snart han kom hjem, blev den hængt op i et træ, for at kragerne kunne pille lusene af. Så var skjorten ren, når en af de andre mænd fik brug for den.

Som vi tidligere har hørt, så lå folk nøgne i sengen i ældre tid. Det var dels for ikke at slide på undertøjet, og dels for, at utøjet, der havde taget ophold i undertøjet, ikke skulle forstyrre folkenes nattero. Så »hør« var man den gang over linnedet, at man, for ikke at slide for meget på det ved vaskningen, puttede det i en bagerovn, når man havde bagt. Ganske vist blev tøjet ikke rent, hvad snavset angår, men utøjet kom man til livs! Således bar man sig ad omkring midten af forrige århundrede i Østergård i Skibild, for at nævne et eksempel fra et velhavende hjem. Og et sted i Trælund jog konen både manden og børnene i seng, når hun havde bagt, for at deres linned kunne få en omgang, thi de havde ikke noget at skifte med. Det var i 80erne. På samme måde fik Skagens byhyrde sit tøj renset, efter hvad Aug. F. Schmidt fortæller i sin bog om byhyrder.

I de mere renlige hjem blev tøjet naturligvis vasket engang imellem; men før man fik sæbe og soda, var vaskningen, set med vores øjne, yderst primitiv. Den blev nemlig ikke foretaget i vand, men i gammel, gæret lud. Man kom lidt varmt vand i urinen, og det tog udmærket snavset, men det var »nåt gremme nåt o tu'e i«, sagde An Elmholdt, der var født 1838. En ældre kone fra Lem fortalte mig, at man i hendes barndom skulle samle på urin i tre uger for at få nok til en vask, og samme kone fortalte mig, at man i Ringkøbingegnen havde brugt at vaske vinduerne af med urin - det blev de så klare af!

Bindtøjet, hylsklæder osv. blev altid toet i lud eller fiskevand, dvs. vand, hvori der var kogt fisk. Det var også udmærket til at tage fedt og snavs, når man skyllede tøjet godt af bag efter i sæbevand, men det gjorde man bare ikke altid. Af nogle regnskabsbøger fra den gamle købmandsgård Vesterholm ved Herning fremgår det tydeligt nok, at der kun var få bønder, der ofrede penge på den slags luksus, som soda og sæbe var, og at det nærmest var en utiladelig flothed, når en mand en sjælden gang købte et halvt pund af hver slags til jul omkring midten af forrige århundrede. Hen i 80erne kunne det hænde, at bindtøjet, der blev leveret på Vesterholm, var temmelig urent. Når Søren Truelsen da murkede over det, kunne konen, der

kom med bindtøjet, forsikre, at hun »sandele hår brojt møj se'f«. Men købmanden, der let kunne skønne, at det ikke passede, brummede: »Du hår brojt nåt pes, hår du!«

Med hensyn til de daglige gangklæder herskede der også et utroligt griseri i ældre tid. Mandfolkene kunne gå og muge i svinestien eller stå og fylde møgvognen i møddingen og derefter sætte sig ind til middagsbordet i deres snavsede og ildelugtende klæder. Kvinderne gik i huset ved madlavningen og deres øvrige arbejde i de samme klæder, som de sad og malkede ⁱ¹⁾). Nu er der de fleste steder sket store forandringer i den retning, idet mandfolkene bruger overtræksstøj og kvinderne har en særlig malkedragt.

Der er vel nok en og anden, der tænker ved sig selv: Mon folk da virkelig var så snavsede og fulde af utøj i ældre tid, som man her vil give det udseende af. Dertil må jeg svare: Ja såmænd var de så, og det lå næsten i sagens natur. Men, der fandtes naturligvis mangen proper bondekone, der med held tog kampen op både mod snavset og utøjet.

Vitterlig er det, at mange af børnene, for ikke at sige mere, var fnattede i skolen, og lus var vel nok det insekt, der var bedst kendt i skolerne på den tid, her er tale om.

En dag var der en kone i Rind, der sagde: »Åld folk, om de så α vå præst, α lu'se«, og det var en opfattelse, der blev delt af mange, ja der var endog adskillige, der mente, at lusene nærmest var et symbol på sundhed. Gamle Jens Chr. Dinesen, der en dag fortalte mig om livet i hans barndom i 30erne, sagde: »Jåw, skave o lu'se de wa di flæjst«, og da han gik i skole, var der mange børn, hvis hænder var så medtagne af fnat, så de var i »jæn bål«. Men det er forøvrigt en udtalelse, som jeg ofte har hørt af ældre folk. Jens Chr. Dinesen fortalte mig også, at der var folk, der toede deres børns hoveder med »rotkrudwand«, når de havde vasket deres kreaturer for lus. Der skal jo, som bekendt, skrap lud til skurvede hoveder. Det skulle nok slå utøjet ned, og så kunne der gå et fjerdingår, inden » α bassier« blev alt for nærgående igen.

Når de om efteråret slagtede ænder i en gårds i Ørre, så sendte de undertiden en and hen til lærer Holmgård, men han skulle, efter

¹⁾) Det var dog almindeligt, at man vaskede de snavsede klæder og hylsklæderne i vandet, hvori man lige havde vasket fårene — så skulle klæderne jo skyldes godt af bag efter.

hvad han selv har fortalt E. Tang Kristensen, passe på at se efter, thi det kunne godt hænde, at der var utøj på klædet, anden var svøbt ind i.

Man fortalte, at der somme steder i Vestjylland stod en pæl, en såkaldt kløpind, inde midt i stuen, og at det var skik, at man bød den fremmede velkommen ved at sige: »Væ så gue o kom hæn o klø dæ!« Lidt sandhed er der i historien. For det første var der enkelte steder i de gamle åshuse, hvor der stod en sule frit i stuen, og for det andet er det meget muligt, at folk virkelig har gået og gnubbet sig imod pælen, når »dæ wa klø i æ bælle«; men »kløpinden« var dog ikke sat der til dette bestemte brug.

Jørgen Sandfeld i Ronnum har fortalt mig følgende træk: Når manden i Vestergård i Flø, Brande sogn, blev færdig med »si onden« før vi andre, så trak han sin strikkede »low« af og pillede »bassier« der af, og så »fæk di en knosk o æ bu'er«. Det var næsten hver middag, at han drev denne ejendommelige jagt.

Man har i Vestjylland et skæmtende mundheld, der lyder: »De ka et betål sæ o wask sæ så tit, få om fjowten daw' æ en li' beskit«. Det er slet ikke så længe siden, at folk levede i god overensstemmelse med denne tankegang. Blev næverne alt for beskidte, så toede mandfolkene disseude ved vandrugen, hvorefter de tørrede sig på bagsiden af deres vest eller på et ærme. Engang imellem gned de sig vel også en omgang i ansigtet, men tit gik det ikke på.

Da en lærer en dag spurgte en dreng om, hvad man gjorde, før man satte sig til bords - han ville høre, om man læste en bordbøn i hjemmet -, så svarede drengen: »Muer sæjer a ska ru' mi nies, o fær tar æ måg a hans hinder o hans bowser!« fortæller E. Tang Kristensen i Kuriøse Overhøringer.

Der var i sin tid en mand, man kaldte Jens Gris, og han bar da heller ikke sit navn med urette. Når han kørte mægvognen, gik han undertiden og åd af sin meldmad samtidig. Tabte en af studene en klat, så satte Jens sin meldmad op på mægvognen, samlede det tabte op på vognen, og så åd han videre. Var hans hænder altfor belagte med snavs, så kunne han godt gå hen og to disse i møddingvandet, hvorefter han tørrede dem af på sine beskidte bukser. Jens var naturligvis ikke noget gennemsnitsmenneske hvad renlighedsbegreberne angår, og det var derfor, han fik sit udmarkede kendingsnavn.

I Midtjylland havde man i ældre tid fire store højtider: jul, påske, pinse og - Lund marked. Sidstnævnte, der varede i flere dage, var for mange den største af de fire. En dag stod en ældre hedebonde i Tjørring og var færdig til at drage til Lund marked, da en datter standsede ham og spurgte: »Men få'r, vel du't ha dæ tu'e, du æ da så beskidt?« »Skidt!« svarede manden, og så greb han et gammelt møgbeskidt sokkeskaft, spyttede på det og gned sig en omgang dermed i ansigtet, hvorefter han stak af til marked. En dag Pæjer i Uhr i Haderup skulle i by, tog han en karklud, der lå på bordet, spyttede på den og gned sig lidt i ansigtet med kluden. Konen udbrød da: »Men Pæjer, vel du't ha dæ tu'e?« og dertil svarede manden: »Nej, de hær æ gue nåk!« og så gik han, efter hvad den 82-årige Johanne Bendtsen har fortalt mig.

Bager Chr. Thomsen i Herning tjente som dreng i Arnborg. Det var i 50erne. En pinsamorgen sagde karlen, der hed Jens Gottenborg: »A trower, a vel ha mæ tu'e i daw - no hår a et fåt mæ tu'e sin' po'sk, lille Kresten!«

Til »jawnshied« spildte fornævnte Johan(ne) Meldgård i Albæk heller ikke tiden med at stå og gøre toilette. Men skete det en sjælden gang, at hun ville jævne snavset lidt i ansigtet, så sagde hun: »A ska ha mæ bol'tue«, og det betød vistnok, at ansigtet, efter hendes opfattelse, skulle have en god omgang.

Det hed sig, at sæbe var hård ved huden og skadelig for ansigtet. Men var hænderne altfor snavsede, så skurede man dem med sand, og det skulle nok hjælpe.

Jens Chr. Dinesen fortalte mig, at han skulle vaske sig om morgen, før han gik til skole, men der var mange, der kun vaskede sig med måneders mellemrum. Vor nabos dreng, der var konfirmeret, vogtede både naboen og vore stude, medens jeg (J. Chr. D.) til gengæld passede førene fra begge gårde, men ellers gik vi jo sammen. En dag, da vejret var strålende, kom drengen i tanker om, at han ville »pröw o ha sæ tu'e« - var da flere måneder siden, at han sidst havde haft vand i ansigtet. Og så tvættede han sig i en dam i heden.

En gang Laust Møller i Lind, den bekendte politiker J. K. Lauridsens fader, skulle have barnedåb, havde konen megen møje med at få manden til at vaske sig i denne dog ret højtidelige anledning. Da gildet var vel overstået, og Laust var ved at kravle i seng, sagde han

triumferende til konen: »Ka du sie, a holdt mæ!« Han havde alligevel ikke fået sig vasket, efter hvad P. Fejerskov fortalte mig.

Afdøde Chr. Haursnap i Holstebro var en gammel proper mand. Engang fik han besøg af sin broder, der boede langt ude på heden i Timring. Næste morgen syntes Chr. Haursnap, at broderen, der så temmelig grumset ud, kunne trænge til at få sig vasket godt, og derfor tilbød han »o vild løj lidt wand te ham«, men broderen vinkede straks af, idet han sagde: »Nej, de ska du såmænd et, bror, få a tu'er mæ ålder!«

Ved visse lejligheder kunne det jo blive nødvendigt at rense sig for det værste snavs. En læge fra Herning blev en dag hentet ud til Rind til en pige, der havde et sølle ben. Da lægen nu havde undersøgt benet, ville han gerne se det andet ben også. Men da udbrød pige forfærdet: »De æ a söwrnmæ kyw å, få den hår a et waske!«

Når folk i den grad synes at have lidt af »vandskræk«, som her er nævnt, så kan det næsten være overflødig at spørge til, om man kendte til at tage bad. Og dog var det almindeligt nok, at børn og unge mennesker i sommertiden badede i åer og bække, hvor sådanne fandtes i nærheden af hjemmet. Karbade blev derimod kun taget af unge mænd, der skulle på session, når der ikke var lejlighed til at tage naturbad - andre fik næppe karbad i ældre tid. Hvis ikke karlene sørgede for at være rene, når de mødte på sessionen, så kunne de let risikere at blive jagede hjem igen uden at blive behandlede.

Selvfølgelig var både negleborste og tandborste ukendt i ældre tid, ja, der lever såmænd mange folk endnu, der aldrig har haft en tandborste i munden. Måske var der heller ikke så megen trang for en sådan indretning i en tid, hvor man fik tommetykt, hårdt rugbrød og man iøvrigt brugte tænderne meget mere, end man gør nu omstunder.

Ovenfor er nævnt et par eksempler på, at folk har toet sig ved hjælp af spyt og sparet vandet, og denne metode har sikkert været meget mere brugt, end man skulle tænke. E. Tang Kristensen fortæller, at da pastor Ortmann på Langeland engang spurgte en dreng om, hvormed Johannes døbte Jesus i Jordans flod, kørte knægten fast, og for nu at hjælpe ham på gled, siger præsten: »Hvormed vasker din moder dig da om morgenen?« Og nu klarede det op. Drennen svarede omgående: »Med spyt!« Forresten har jeg i min barndom set mangen en moder løfte nederste kant af sit underskørt op, spytte

på det og derefter gnedet småbørnene dermed, når disse var alt for »gri mede« i ansigtet, især når der kom uventede fremmede. Det synes jeg også nok kan gå an - man må hjælpe sig, som man bedst kan, som kællingen sagde, da hun tørrede bordet af med sin kattekilling. Værre var det, når en gammel kone tørrede kaffekopperne af med sit underskørt, før hun trakterede sine gæster.

I min skoletid var spyt et universalmiddel, forresten det eneste, man kendte, til at rense tavlen med. Man spyttede bare på tavlen, gned rundt med hånden, for at udviske skriften, og så tørrede man efter med sit trøjeærme. Det faldt slet ikke læreren, og endnu mindre børnene, ind, at det var noget fælt griseri, thi det var jo en gammel tradition, man fulgte, og det var først omkring århundredskiftet, at det blev påbudt, at børnene skulle rense deres tavler med vand og en klud. (1905).

Skønt et træk fra Svend Estridsens historie synes at vise, at håndklædet ikke var ukendt i oldtiden, så har dette stykke endog helt op imod slutningen af forrige århundrede, hvis det fandtes i bønderhjemmene, mere været til luksus en »praksus«, som en mand udtrykte sig. Feilberg skriver i Dansk Bondeliv, 1889: »Udenpaa Panilet, der indeslutter Sengene, findes af og til ophængt et pynteligt Håndklæde med Fryndser for neden, og over det et Par brogede Fjer, hvilket dog altsammen kun var til Stads«. Og Evald Tang Kristensen har optegnet et træk fra et bryllup på en stor gård i Nordjylland, der slående viser, at man ikke havde håndklæder der i gården. Nogle af gæsterne lå om natten i storstuen. Næste morgen satte folkene en kalvespand med vand i op til gæsterne, der så kunne tørre dem på deres egen vest. E. Tang Kristensen fortæller ligeledes, at da manden i Strandbygård kom hjem fra Treårskrigen, bad han sin moders lave et par håndklæder - tidligere havde man ingen haft der i gården. Hos bønderne i Midt- og Vestjylland var det meget sent, at man kom til at bruge håndklæder, selvom »en ta'rstøk« undertiden var velkendt i køkkenet, og jeg tror, der er mange, der i ældre tid har klaret sig som en gammel kone gjorde i et af de midtjyske hedesogne. Hun hed Stine. En nat var hun oppe for at hjælpe en ko, der skulle kælve. Da dette arbejde var vel overstået, og hun havde fået kalven slæbt hen i en bøvl, gav hun sig til at malke. Det var i dagningen, hun kom ind. Davren var ikke færdig, og folkene skulle i

marken. Da gjorde Stine et par raske »stråg« over sit skørt med sine blakkede fingre, anden tvætning fik hænderne ikke, og så greb hun brødkniven og gav sig til at skære meldmad til folkene. Det kunne også hænde, at hun stak en snavset finger ned i kaffen og rørte rundt, når hun ingen ske havde ved hånden. Men dygtig var Stine nu alligevel. Hun kunne svinge leen og pløje som nogen mand, og hun var en knag til at skære grise, ja selv i en »klåk'handl« og i en »kuhandl« var hun sikker nok. Men det huslige lå ikke ret for hende.

De første år, Chr. Boelsgaard kan mindes fra sit hjem i Nøvling, havde de intet håndklæde - man tørrede sig på et stykke snavset linned eller på bagsiden af en vest. Men omkring 1860 kom en broder, der tjente i Merrild mølle, en dag hjem med affald fra et möllesejl, og deraf fik de deres første håndklæde. Om sommeren vaskede man hovedet engang imellem, vel nærmest for at få håret kåmt; men om vinteren vaskede mandfolkene sig så godt som aldrig.

Da Th. Kr. Hansen omkring 1875 gik til skole hos gamle Hans Båslund i Hoven, købte Hans et drejelsvævet håndklæde af en bissekrammer. Det var sådan en storhed, og stykket blev hængt op til stads, men det blev sikkert aldrig brugt af de gamle.

En dag kom der en lille pige ind på Rosenborg-samlingen og bad om at måtte se Gorm den Gamles lommetørklæde. »Ja, sådan ser det ud«, sagde opsynsmanden, idet han snød sin næse med fingrene, som man gør, når ingen ser det. Da pige imidlertid syntes at være dybt skuffet, spurgte den snilde mand, om det ikke var Christian den Fjerdes lommetørklæde, hun ville se, og det var det naturligvis.

I min ældste skoletid var lommetørklæder på landet vistnok lige så sjældne, som »møddinger« på drengenes trøjeærmer var almindelige. Man kunne jo »ru' si nies« med fingrene som Gorm havde gjort, men der blev dog gerne lidt, der skulle tørres af, og det gjorde man så på trøjeærmet, der efterhånden kom til at glinse af snot.

Pigerne fik vel lommetørklæder før drengene, skønt de dog var bedre stillede, idet de havde deres forklæder til at tørre næsen på. Jeg spurte en 80årig kone fra Snebjerg, om hun fik et lommetørklæde til sin konfirmation. Hun svarede: »De trower a't - a fæk vesnåk et jæn, fa'r a sku gywt'es«, og det var i 1875. Og en gammel mand fra Haderup fortalte mig, at han først fik et lommetørklæde, da han skulle være soldat i 1870.

Jens Chr. Dinesen (Fjederholt) fik allerede sit første lommetørklæde, da han i 1855 skulle i tjenesten. Det skulle naturligvis ikke bruges til at snyde næsen i, men til at pakke hans meldmad ind i, når han skulle ud og stå vagt. Imidlertid havde han det uheld, at klædet blev stjålet første gang, han brugte det. I 1864 fik Jens Chr. Jensen (Sunds) sit første lommetørklæde, og da var han 22 år. Poul Madsen (Tjørring) fik et hvidt lommetørklæde med røde prikker, da han skulle konfirmeres i 1868; men folk snakkede om, at det var sørgeligt med al den vigtighed. Endnu værre blev snakken, da Poul senere fik sig et, der var »jænne hwi'r« - nu var toppunktet af ungdommens demoralisation vel nået, mente man.

Omkring 1870 fik man en ny købmand fra østeregnen til Karup. Da manden var ugift, så snakkede man med ham, om der ikke var en pige der i sognet, han kunne få til kone. Nej, svarede han, den villeste af jeres piger står og snyder næsen med fingrene i butikken - det er jeg dog ikke vant til, hvor jeg kommer fra.

Da E. Tang Kristensen blev konfirmeret i 1857 havde han et lille lommetørklæde, og han havde, som en stor sjældenhed, hvid krave med flip på - men han var jo også degnens søn og stod øverst, så han skulle gerne tage sig godt ud. Bønderne gik altid med en sort krave, det var nok så praktisk, da en sådan aldrig »behøvede« at blive vasket.

Gamle lærer Olsen i Arnborg var, efter hvad Chr. Kjær har fortalt mig, udmærket til at tage sig af børnenes opdragelse, både på den ene og den anden måde, og han lærte dem blandt andet også, hvorledes de på den mest økonomiske måde skulle snyde næsen. En dag stod han ud på gulvet og snød sin næse med fingrene, så snoret flej langt hen, hvorefter han tørrede sig med sit lommetørklæde, og så gjorde han børnene begribelig, at et lommetørklæde kunne holdes rent meget længere, når det blev brugt på den måde.

Nu vil det forekomme de fleste latterligt, at man for en menneskealder siden fik lommetørklæder, der ikke skulle bruges; men det er i virkeligheden en ældgammel tradition, der stammer fra de højere samfundslag, og som er fortsat til vor tid. Endnu fremstiller kvinderne fine, kniplingsbræmmede lommetørklæder, der ikke egner sig til at snyde næsen i, og en ung mand, der vil flotte sig, skal gerne

have et ekstra, broget silkelommetørklæde stikkende frem af en lomme, som et synligt tegn på, at han er klædt efter tidens krav.

RENOVATIONEN

Om renovationsforholdene for tre-fire hundrede år siden får man et godt begreb gennem forskellige kilder. Her skal kun fremdrages et par eksempler, så har læserne vist nok: Henrik Smidt skriver i sin bog om *Pestilentzis Aarsager*, der blev trykt første gang 1535: »Luc-ten forgiffvis oc aff fulle Rendestene, aff døde Hunde, Katte, Høns, Røtter, aff Svinemøg, aff Menniskens Møg, som paa Gaderne oc udi Stræderne ligger - - - Det var Israels Børn bødet at de skulle giøre et Hul udi Jorden, naar som de vilde giøre deres Mag, oc siden skulle de skrabe Jord der paa - - -«.

Og i en Ordinans af 30. april 1647 hedder det: »Befindes nogen udi Bøtter, Ballier, Spande eller anden Maade Menneskeskarn at udbære eller at udbære lade og det i eller ved Stranden, paa Torvene, ved Volden eller paa andres Fortov at henkaste, bør saavel den, der lader det bestille, som den, der overtager sig det, første Gang paa det højeste straffes. Skeer det oftere, skal de agtes for Folk, som Natmanden falde i Bestillingen og længer ei lides i Menigheden.«.

På landet var renovationsforholdene næsten så primitive, som de kunne være til henimod slutningen af forrige århundrede. Vandhusene var en luksus, som kun få kendte. Ved taksationen af Snebjerg præstegård i 1811 nævnes både hakkelseshus, gæstestald, rullestue osv., men et vandhus fandtes ikke der, hvorimod et sådant dog nævnes både ved Herningholm og ved Højris i Ikast på samme tid. Heller ikke ved taksationen af Rind præstegård i 1816 nævnes noget lokum; det kan derfor heller ikke overraske nogen, at degnen i Gjellerup, forligelseskommisær Søren Lund, og substitutten, Christopher Fredericksen, for ikke at tale om skolebørnene, har måttet klare sig som almindelige bønder. I Hardsyssels Aarbog 1922 fortæller lærer Madsen-Vorgod følgende om sin barndomsskole: »Intet Lokum. Det var ubegribeligt for alle, at det kunde være nødvendigt at bygge et saadant »Skidhus« ved en Skole. Det havde man jo heller ingen Ste-

der ved private Hjem. Vore hjemlige Nødvendigheder kunde vi fortætte ude ved Lille Pæ Christians Dige.«

Da den gamle omgangslærer i Vindum blev aflægs og ikke længere kunne klare sig selv, så blev han udliciteret til en mand, der skulle give ham kost og logi. Læreren lå i en endestue, og i et hjørne i samme rum stod en sandbing, hvori man gemte det sand, der blev brugt til at strø på gulvene. Da den gamle nu var så simpel, at han ikke godt kunne gå ud om natten, og der ingen potte fandtes, så lod han sit vand forsvinde i sandet, efter hvad E. Tang Kristensen har fortalt mig.

I sine minder og oplevelser, II, s. 6, fortæller Tang Kristensen følgende om renovationsforholdene ved Busk skole i Gjellerup 1866: »Selve Skolens Omgivelser var frygtelige. - - Nord for Huset var et lille bitte Lokum til Lærerens Brug, men intet til Børnene, og det, der var, var aldeles ubrugeligt, da der intet Tag fandtes, og Muren gik ikke længere end til midt paa Brystet, det var jo aldrig blevet bygget færdigt. For Øjeblikket var det da fuldt af Sne.«

Folk satte sig den gang ved et dige eller langs hussiderne, og siden ryddede løsgående svin og høns op. Den 82årige Mads Chr. Post i Arnborg har fortalt mig, at han i 1864 tjente hos Anders Larsen i Holing. Den gang var der naturligvis ingen almindelige bønder, der havde et vandhus. Og Mads fortalte i sit malende sprog: »Da a kam te Holing, wa de dæleme et te o sæ sæ ve en hus o las bow' ser, fa'r en hå'r en par stuer gåldt' - di læft o wa sulten, o en mot sei o verre få sæ mæ en pend!«

Skulle mændene ud et lille ærinde om aftenen eller om natten, da gik de ikke længere end højst nødvendigt, og ofte nøjedes de med at stå i gangdøren, men slig dovenskab kunne undertiden have uheldige følger, som vi nu skal høre. En nat, manden i Fruergård i Sdr. Felding havde siddet og spillet kort og fået sig en del dramme, trængte han hårdt til at komme udenfor; men da havde han det uheld at åbne en dør ind til et stort klædeskab, der stod i forgangen. Da han kom ind, og de medspillende spurgte til vejret, lød svaret: »- peg-mørk - dæ æ et en stjā n o æ himl!« Og en anden gang samme mand ligeledes troede, at han var kommen udenfor, stod han i forstuen, hvor der uheldigvis var sat en sæk mel, og da han atter kom ind, forsikrede han, at der ikke var »en mo' nstro'l o æ himl«, og han mente,

at »de wa en himlendes knåg«. Det gjorde hans bukser også nærmest indtryk af, thi de var overstænkede med - mel.

Om vinteren især blev grebningen bag kørne brugt som vandhus. Kvinderne og børnene følte vel ikke savnet af et vandhus i særlig grad, thi urinen blev jo samlet op i »æ slem' gryd« (lødgryden) til brug ved vaskning og farvning, og børnene gjorde deres behovude i askegraven i bryggerset.

Om en »hammel kwind«, der i sin tid levede i Vildbjerg, har man fortalt mig følgende historie: En dag stod hun med et mindre barn, der havde det uheld at tage en lille klat på bordet. Lige i det samme kom der en fremmed kone ind i stuen, men Stine havde dog så meget åndsnærværelse, at hun kunne skjule klatten med et rødt fad. Medens de to koner stod og snakkede, gik det atter galt for barnet, og den fremmede udbrød da: »Næj da hår a åld'er sjæt må'gen!« Dertil svarede konen, idet hun løftede fadet: »Da ska a misæl vis dæ må'gen te!«

Fra tiden omkring 1890 trængte der nye og bedre skikke frem med hensyn til renovationen. Ved skolerne havde man på den tid overalt vandhuse, ofte med siddepladser til to-tre børn på samme kasse. Det var nokså »rowsom«, og der kunne man sidde og slå en knivhandel. Men endnu mange år efter var papir i disse huse en ukendt luksus.

EFTERSKRIFT

I sit værk om Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, V. Bd., 1808, skriver Gr. Begtrup, at renligheden var større, end man skulle formode, hos bønderne. Alt er jo relativt. Set med nutidens øjne stod det yderst småt til med renligheden i ældre tid. Man kunne naturligvis træffe folk i alle lejre, der var propre, men der var sikkert endnu flere, for hvem begreberne renlighed og storhed flød sammen, og som ignorerede begge.

Det er et mægtigt spring, om ikke just i tid så dog i udviklingen, fra, at den støvfylde luft hvirvedes rundt i stuen, når pige havde fejet lergulvet med en rævlingkost, og til den rene luft, der nu findes i et hjem, hvor husassistenten har støvsuget.

Der er også en iøjnefaldende forskel i behandlingen af maden i fortid og nutid. Tænk bare på en middagsscene, hvor alle søbede af samme fad med skeer, der aldrig blev vaskede - eller på mælkens behandling før og nu.

Den personlige renlighed har ligeledes, takket være toiletmidler, der tidligere var ukendt, og flittig brug af vand, haft en udvikling, så det ikke er hver dag, man render på »en gris«. Alligevel vil efter-slægten utvivlsom både hos os og vor tid finde meget, der ikke kanstå for kritikken, når talen falder på renlighedsforholdene.

IV

AF BRÆNDEVINENS SAGA

I ældre tid hørte brændevinen med til »det daglige brød«, og brænde-
vinsflasken var i alle hjem et nødvendigt inventar. Kom man ind et
sted, hvor man var velset, blev man gerne modtaget med et »Wal-
kommen — sæt dæ åm te æ skyww o fo dæ en dej brø o en dram!«

Husbonden fik daglig sin snaps til maden, eller dog til sin meld-
mad, og i høstens tid, om ikke ellers, fik karlene, somme steder piger-
ne med, deres dram*). Ved gilder, markeder og lignende lejligheder
flød brændevinen i strømme. Medens man kunne nøjes med et enkelt
eller et par pund kaffesager, så blev der gerne købt 8-10-12 eller
flere potter brændevin til højtiderne og større familiefester. Det var
ret almindeligt, at selv østimerede mænd kom hjem fra egnens større
markeder med »en pisk« eller »en lille gnist«, og det hørte den gang
med til skik og brug, at karlene, der var »te sessjon«, enten blev helt
»moogfuld« eller dog mer eller mindre »snaldere«, inden de vendte
hjem. Naturligvis fandtes der hæderlige undtagelser, men disse var
såre sjældne, og der var vistnok kun få, der ikke en enkelt gang
havde haft en lille »demmelem«.

Folks syn var, såvel i dette som i mange andre tilfælde, stærkt på-
virket af gammel vane. Familien var naturligvis ikke glad ved at se
manden komme hjem med »en letter« eller »en klarinet«, men andre
betragtede det i almindelighed ikke som nogen særlig skam, om også
en nabo eller bekendt havde fået »en gibbernak« i byen og kom hjem
i »løftet stemning«, og man morede sig nærmest over, at denne eller
hin mand havde fået »en hommel i æ øør«. Mindst opmærksomhed
vakte det naturligvis, når manden en gang imellem tog sig en lille
»perial« hjemme.

Brændevisbrændingen hørte i gamle dage med til de mange arbej-
der, der skulle gøres i hjemmet. Vel var det ulovligt at brænde, og
blev det opdaget, så vankede der føle bøder; men befolkningen fandt

*) Ane Cecilie Christensdatter tjente som ung hos Jens Lund i Vraa. Hver morgen, når hun stod op og skulle ud at malke, stod der en dram hældt op til hende — det var skik der, efter hvad hendes 75 årige søn, Lars Kristensen (Fastrup) fortalte mig.

Af brændevisens saga er første gang offentliggjort i »Fra gamle Dage. Kultur-
historiske Billeder fra Midt- og Vestjylland«, Herning 1921-27.

lige så lidt noget urigtigt deri, som man under verdenskrigen følte sig brødebetynget ved at tage en håndfuld rug af sin egen korndyng og brænde »kaffe« af. Og at narre de højst upopulære kontrollører blev den gang betragtet som en fortjenstfuld gerning*).

I en lille pjæce fra 1843 (Nogle bemærkninger angående smuglebrænderierne og deres udryddelse, navnlig i Jylland) hedder det blandt andet: »Det er den jydske Bondes Frihedsfølelse og hans medfødte Hang til at gaa i hans Fædres Fodspor, der har givet Anledning til, at den ulovlige Brændevinsbrænden har taget saadan Overhaand i Jylland fremfor i de andre Provindser. Jeg har Tilladelse til at bage mit Brød og brygge mit Øl, siger han, uden at deraf svares Skat eller Afgift; hvorfor må jeg da ikke også gøre med mit Korn, hvad jeg vil, ved selv at tilberede mit Brændevin — — —. Mit Brændevinstøj har jeg arvet fra min Fader og han igen fra sin Fader, og den, der fratager mig denne min Ejendom, betragter jeg som Fjende og Ransmand, især når han i denne Hensigt ved Nattetide kommer til mig og gennemsøger mit Hus og mine Gemmer — —.«

Snapsen var folkets kåledægge, og så sent som op i 1890erne kunne en folketingskandidat stå og tage stemmer ved i rørende vendinger at tale om »den fattige mands snaps«, når modkandidaten var afholdsmand. Det var måske begyndelsen til al den ølogbrødsbarmhjertighed, som samfundet efterhånden blev velsignet med, netop af vores rigsdagsmænd.

Nu synes brændevinen at have udspillet sin rolle, brændevinsflasken er blevet en museumsgenstand, og kun den forhutlede vagabond slæber endnu om med sin »lærke« i lommen som et symbol på den yderste elendighed, ellers er snapsen hos flertallet af ikke-afholds-mændene forlængst afløst af »bajeren«. Snapsen er med andre ord ved at gå over i historien, og derfor finder jeg, at man godt kan behandle dens saga uden risiko for, at det vil vække forargelse i den ene eller anden lejr. Her vil jeg dog særlig fortælle om hjemmebrændingen eller kontrollørerne contra befolkningen.

*) For henved 100 år siden kom en kontrollør på Lund marked i klammeri med en mand. Bønderne stimlede sammen om kontrolløren, der måtte kravle ind under en vogn. Men den ophidsede mængde halede manden frem, og under den voldsomme tumult blev kontrolløren dræbt. I den anledning blev der holdt en mængde forhør; men man kunne ikke påvise, at nogen bestemt person havde dræbt manden, og så døde sagen efterhånden bort.

Oprindelig lavede man brændevin af vin (jvnf. navnet), men senere fandt man på at fremstille den af korn. Allerede i begyndelsen af det 16. århundrede var brændevinen kendt her i landet; men det var dog først henimod slutningen af det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede, at den blev et almindeligt nydelsesmiddel. Navnet brændevin træffes i Sverige 1555, man skal under Ruslandskrigen have taget denne drik som preservativ mod »fältsjukan«. Man lærte brugen af russerne, om hvilke det i 1582 hedder, at disse drikker brændevin, som køer drikker vand, så de ej mere ligner mennesker. (Nils Keg-land: Svensk Almogekost II s. 86). I førstningen blev brændevinen kendt og skattet som et kosteligt lægemiddel, og som sådan har den, som bekendt, indtaget en fremragende plads op til vor tid. Nu gik det vel folk omtrænt, som det gik Holbergs Per Degr, der kun drak, når han havde en dårlig mave (hvor han gementlig havde!). Folk havde idelig bræk et eller andet sted, og da de endelig selv fik lært at fremstille den kostelige drik, så blev der heller ikke sparet på »medicinen«.

I denne forbindelse kan det have sin interesse at læse såvel den anvisning til at lave brændevin som lovprisningen over dennes vidunderlige egenskaber, der findes trykt i: »En artig oc meget nyttelig Kogebog« af Anna Weckerin, Kiøbenhavn 1648:

»Tag Berme eller Gierd, giff den i Panden, dog ikke for fuld. Giør dig en Træ, noget længere end Panden er høj, oc giør det bred paa Enden, hvor med du kand røre, naar det varmis, indtil det siuder. Giør en god Lueild aff tørre Træ under, oc rør saa lenge der i med Træet, indtil du fornemmer, at det siuder op, oc vil løbe ofver. Tag saa iligen Ild fra, oc leg for Munden eller Oenloget, oc slack den ud, saa at det gifver icke saa stor en Lue fra sig. Sæt saa Hatten eller Hielmen paa, saa at Røret paa Hatten gaar lige i Røret paa den Tønde, det kaalde Vand er udi. Klinet saa tet med Dey, eller veltilgiort Leer, som er dyppet i Bermen: Sæt saa dit receptaculum eller Glasz, Flaske, Krucke etc. for, det kand løbe udi. Lad saa løbe indtil den gode Spirituallske Materie er udløben, i Krucken eller Flasken, hvilket du kandst mercke her aff: Giff lidet i Ilden, slackis det oc gifver ingen blaa Lue fra sig, saa duer det intet mere. Tag saa Panden aff, slae i en Tønde, til Svin Bermen, oc giff saa paa ny udi igien, anden Berme eller Gierd. Giør alt som tilforn, saa mange Pander som du

vilt. Men hvad du haffver bekommer der aff, det deck svarlig tet til, at det icke evaporerer, bryder igienem med sin subtile Luckt, oc saa forsvinder i Lufften.

Naar du nu haffver brendt eller destilleret saa mange Pander, som du vilt, tag saa denne colligeret phlegma (det er, det som du haffver faaet for din Umag) oc lad i Panden paa ny igien, saa den kand være halff (dog Panden maa tilforn være vel reen skuret og toen inden til, saa vel som oc Hatten i begge Rørene, baade de som gaar fra Hielmen, oc de igienem Vandtønden, toes vel inden i med en Klud, bunden paa en lang Kiep, oc siden skyllis efter). Skær Ingefær i smaa stycker. Item Calmus, du maat vel tage Canelborck, Peber oc andre Urter, om du vilt, saa meget som et lempeligt Saltsircken, kast det i Panden med, sæt Hatten eller Hielmen paa, oc forlutere eller klin den ret tet til, oc holt altid kalt Vand i Tønden, giør saa en liden og sacte Ild under, sæt et receptaculum eller Flaske for, oc destilleer saa, indtil det beste er aff samme phlegmate eller ilagde Vædske uddraget, hvilcket du kand forfare, lige som tilforn, om du slaar lidet i Ilden, oc det luer.

Her maa mand nu synderligens giffve act paa tvende Stycker. I. At mand ret veed at regiere Ilden, saa den ey blifver forsterck eller forsvag. Blifver den forsterck, det kandst du mercke om Røret eller Piben for dig ryger. Er Ilden forsvag, saa drypper der intet. Mand bruger vel tørre Træ, naar mand først brender Bermen: Men naar lutris eller klaris skal da brugis Kul.«

»Hvad Dyder god Brendevin fører med sig, når det bruges til Mådelighed, oc icke til Offverflødighed:

1. Ict oc Verck, hvor den er, i Ryggen, Beenene etc. offverstrøgen for en sact Ild med sterck Brendevin, stiller Pinen.
2. Hvo hees er, hand bestryger sig om Halsen med Brendevin, oc dricke der aff fastendis tre morgen.
3. Hvo som hver Morgen dricker der aff en liden Skeefuld, besynderlig gamle Folck, da blifver hand neppelig siug. Thi det fortærer den slimactige Vædske, som foraarsager Siugdommen.
4. Om et menneske mister Maalet mod Døden, da giff hannem Brendevin i Munden, strax kommer hand til at tale.
5. Vil mand indgiffve Brendevin i et dødt Menniske, da forraad-

ner Legemet icke snart, enten offven eller under Jorden: Ey heller lucter.

6. Hvo som hafver Steen i Blæren, hand dricke om Morgenens lidet, da bryder det Steenen, at den gaar i tu oc fra hannem. .

7. Hvo idelig om Morgenens dricker lidet Brendevin, da dører, hvis Orme der ere om Hiertet, Lungen eller Leffveren.

8. Hvo idelig hafver ondt i Hofvedet, hannem tien oc samme Drick vel, at hand end oc toer Hoffvedet der med.

9. Hvo Hoste hafver, hand dricke Brendevin met andet Vin, saa hielper det.

10. Hvo som icke kand høre, hand lade en Draabe i Øret, saa kommer hand til at høre.

11. Hvo Vattersot hafver, dricke sig Brendevin, stryge Buggen der med mod en heed Ild.

12. Hvo Orm hafver i Øret, lad saa en Taar der i, så dør hand.

13. Hvo sin Hud, Hoffvet oc Ansict toer med Brendevin, da er det altid skønt, styrker Sindet og Hiernen.«

Til sammenligning med ovennævnte anvisning fra 1648 til at brænde brændevin kan tjene et par af mine optegnelser efter gamle folks betragtning:

Afdøde Peder Mortensen i Ølgod, der stammede fra Sdr. Omme, hvor han var født 1825, fortalte mig, at mærskningen blev lavet af byg, rug og malt — man kunne godt bruge simpelt korn. Rug og byg blev malet sammen og kom i et stort kar med vand for »o gjøres«. Det stod et par dage og blev rørt en gang imellem, hvorefter det kom i kedlen for at koges. Dækket var af ler, og det var fornuftigt at have alt brændevinstøjet af ler, da det så var nemt at ødelægge, hvis kontrollørerne skulle komme bag på én.

Det første, der kom ud af rørene, var ikke stærkt, og det kaldte man drank. Dranken blev atter hældt i kedelen, og det, der denne gang løb ud af rørene, kaldte man »fordrover« eller »kåverdrover«.

Gamle Pæ Egebjerg, der var født i Skarrild, kunne mindes, at hans moder brændte indtil ca. 1853. Hun brugte rug, byg, boghvede og gjærfrø, der blev malet sammen. For at prøve om produktet var godt, kom man en klat talg i et glas brændevin. Var det godt, skulle

talgen ligge på bunden; men flød talgen derimod, da var brændevinen »få slåg«.

Afdøde Ole Præstegaard fortalte mig, at de første dråber, der løb, var sorte som blæk og disse kaldte man kobberdråber. Når det begyndte at løbe, skulle børnene ud at hente karlene, de skulle ind og have »en klåårdram - de wa en re ræt«. Det var for resten så skrapt, at det brændte i munden. Medens brændingen stod på, var der hængt sække for vinduerne, og kvinderne, der stod for arbejdet, gik i sådan angst.

Af hver skæppe korn kunne der blive 3-4 potter brændevin; men da man gav sig til at brænde brændevin af kartofler på Brejninggaard, fortalte folk, at der kunne blive en dram af hver kartoffel.

Det var sjældent, at de gamle snakkede om, at der var uheld med brændevisbrændingen. Produktet blev ikke altid lige godt; men folk var jo ikke så kræsne den gang. Kun i ét tilfælde har jeg hørt tale om, at en brænding helt mislykkedes. Det var en dag, man brændte i Lægdsgaard i Vinding, da kom der en gammel kælling gennem gården, og efter at hun havde været henne at kigge ned i brønden, saa mislykkedes brændingen helt for dem. Den kone må jo have haft »onde øjne«.

Gennem forskellige plakater, forordninger og reskripter fra slutningen af det 17. og henimod midten af det 19. århundrede får man indtryk af, at almuen brændte brændevin overalt. I et reskript af 23. jan. 1697 blev der udstedt forbud for at brænde brændevin på landet, og forbudet blev gentaget i et nyt reskript af 11. decbr. 1739; og den 8. sept. 1759 kom der en bestemmelse om, at brændevis-redskaber ikke måtte laves og sælges på landet. Folk brændte naturligvis alligevel; men fra 1812 blev der taget hårdere fat. Der udkom nu det ene lovbud efter det andet vedrørende utiladelig brændevis-brænden, redskabernes tilintetgørelse, navnes fortidelse ved angivelse og så videre.

Tidligere hørte sager vedrørende brændevisbrænden på landet under Rentekammeret; men i følge en plakat af 9. febr. 1842 blev det bestemt, at sådanne sager fremtidig skulle høre under »General-Toldkammer- og Commerce-Collegium«. Året efter, den 23. febr.

udstede cancelliet en plakat i følge hvilken alle, der ejede ulovligt brændevinstøj, måtte afhænde samme inden den 1. maj s. å. uden at blive draget til ansvar for besidderen. Det hedder blandt andet i plakaten: »Det er Kongens Vilje, at der skal anvendes behørig Kraft paa at udrydde de ulovlige Brænderier, der saavel i moralsk Henseende som i Betragtning af de Tab, som de til Skade for alle skatteydende Borgere foraarsage de kongelige Intrader, og den Forurettelse, som derved udøves mod Kiøbstæderne og de lovlige Landbrænderier, ere saa fordærvelige.«

Endelig blev der, på grundlag af provindsialstændernes udkast, den 14. maj 1845 udstedt en omfattende forordning, der danner afslutningen på regeringens mangeårige kamp mod den ulovlige brændevisbrænding. Folk, der efter den tid enten brændte brændevin eller blot fandtes i besiddelse af ulovlige brændevisredskaber, ville nu blive idømt bøder fra 100-200 rdl., stigende i tilfælde af gentagelse. Embedsmænd, der overtrådte loven, skulle have deres stilling forbrudt o.s.v. På forlangende skulle politimesteren uopholdelig yde told- og consumtionsvæsenets embedsmænd deres bistand ved undersøgelser.

Toldvæsenets jagt efter brændevisredskaber og befolkningens optræden over for kontrollørerne indeholder mange interessante og morsomme enkeltheder, og derom vil vi nu lade de gamle politi- og fogedprotokoller samt overleveringen fortælle.

Den 22. jan. 1844 foretog kontrollør eller inkvisitionsbetjent Rheinländer, der var stationeret i Brændgaard ved Herning - han boede hos Anders Bødker, nu J. P. Thomsens gård - en undersøgelse hos Engelbrecht Christensen i Helstrup, Snebjerg sogn. Engelbrecht havde dog ikke brændt i flere år, og redskaberne havde han afleveret året før; men man fandt et dække og en svaletønde, der blev ødelagt.

Derfra kørte kontrolløren til Sinding, hvor han slog ned på Christen Poulsen på Sønderlund mark. Manden angav, at han havde brændt forrige forår og havde da lånt redskaberne af en anden - selv havde han ikke haft sådanne. Imidlertid fandt man rester af klining med dej på kedlen, og i kedlen var der en del »klarevand«. Tæt ved stod en svaletønde og et mærskekøkken, der næsten var fuld af spøl, og i et kammer ved siden af fandt man en sort brændevinshat, som dog var itu; men andre redskaber lykkedes det ikke at finde.

Christen Poulsen nægtede at have brændt siden forrige år. Kliningen - ja, det var blot lavet for at tætte mellem kedelen og murværket, da der ellers var en fæl røg, når de bryggede! Svaletønden brugte man til at vaske »kartofler« i, og det, der stod i karret, var mærskningen fra en brygning, der var iblandet kartofler og avner. I øvrigt var der en værre stank i bryggerset af brændevin, og vidnerne erklærede, at omtalte mærskning var brændevinsspøl, der ikke var surt og heller ikke gammelt.

Den 6. febr. s. å. kom Hans Nicolaisen ved Arnborg kirke ridende gennem Arnborg by. Vest for Gottenborg i Gl. Arnborg traf han Mads Chr. Pedersens kone, Maren Iversdatter. Han slog ud med hånden og råbte: »No for I fremmer!« Det kan nok være, at Maren fik travlt, for de var netop ved at brænde brændevin. Hun nåede lige at få dækselet smidt i åen, da Rheinlænder med følge suste ind i gården og beslaglagde brændevinshatten i bryggerset. Alligevel påstod Maren, at de ikke havde brændt brændevin der i gården i 10 år.

Nu gik det slag i slag. Snart dukkede kontrolløren op i et sogn og snart i et andet - ingen vidste sig længere sikker for ham. Den 16. febr. fandt han hos gårdejer Søren Jensen Rahbæk i Fruergaard, Sdr. Felding sogn, to gennemsavede brændevinspiber, der let kunne stikkes i hinanden og bruges. Man fandt også en brændevinshat, der var gjort ubrugelig på en måde, så den let kunne standes ved hjælp af en klat dej, idet der kun var lavet et mindre hul i hatten. Søren Jensen, hvis fader for resten var sognefoged, havde i stedet for at aflevere brændevinstøjet til toldvæsenet forrige år, ladet sogneforstanderskabet gøre redskaberne »ubrugelige«, hvorefter ejeren ifølge loven godt måtte beholde sådanne. De fundne redskaber blev naturligvis konfiskerede, og Søren Rahbæks søn, Marius R. i Maribo, fortalte, at faderen førte proces i 3 år, inden han fik sin ret.

En måned senere var »toldofficiant« Rheinlænder med prokurator Øllgaard, i herredsfogdens fravær, og et par vidner en tur i Fjelstervang, hvor de, dog uden resultat, eftersøgte brændevinsredskaber hos otte gårdmænd. Og dagen derefter, d. 8. marts, besøgte de husmand Poul Sørensens enke, Maren Graversdatter i Gjellerup. Hendes døre var stængte, så man ikke kunne komme ind, og det var jo meget mistænkeligt. Men kontrolløren var ikke rådvild. Ved hjælp af politimesteren, en cancelliskrivelse af 17. febr. 1786 og en knibtang fik

man stabelen, hvori låsen hang, trukket ud, og så slap man ind. Men anstrengelserne var forgæves, man fandt intet ulovligt der.

Så havde de bedre held, da de en dag besøgte gårdsmand Jens Pedersen på Trøstrup mark i Timring. Da de kom nær til gården, lagde fogden Øllgaard, i herredsoged Hunderups sted, mærke til, at der løb et par småpiger tværs over marken hjem til gården og at den ene løb forbi gården og længere sønder på. Og i det samme, man nåede gården, så man en, der løb med en dunk, og en anden, der stak af med et trædæksel og en svaletønde. Gruekedlen var halvfuld af spøl, der endnu var i kog, og ilden brændte lystigt under kedlen. I en »spølkule« i bryghuset fandtes en del spøl, der endnu var varmt, og så var der spildt rundt om i køkkenet, sovekammeret, dagligstuen, gangen ud til gården o.s.v. I det hele var der en syndig forvirring og brændevinslugt overalt. Ude i laden fandt man to svaletønder - den største med huller til to og den mindste med huller til en pibe. Den store svaletønde var halvfyldt med avner, den lille var derimod tom, men endnu våd og varm. Karen Barbare Jensdatter, mandens datter på 11-12 år, blev anholdt med et trædæksel, og en anden pige med en dunk, hvori var ca. 2 potter, som efter fogdens og vidernes skøn-nende var »Brændevin, og efter sidstnævnte endog Landsbybrænde-vin eller af den slags, som Bonden i Almindelighed brænder, hvilket Skjøn, de grundede paa, at det bar Smag af Frøe eller Fussel, som Kjøbstadbrændevin eller det fra Brænderierne sjælden eller aldrig har. Toldofficiantens Skjøn gik derimod ud på, at Indholdet af Dun-ken var Drank«. Så tog man og forseglede prøver af de våde varer og fortsatte derefter undersøgelsen. På et stykke havejord, der tilhørte naboen, Chr. Trøstrup, og som lå ca. 170 alen fra gården, og hvor-til førte friske fodspor, fandt man en ituslæt brændevinshat af ler. Skårene var ganske friske og lugtede af drank, og på et af de største stykker sad endnu et stykke af piben, der også var af ler. Svale-tønderne blev demolerede, medens man tog skåret med piben med.

Fogden bemærkede, at Jens Pedersen, navnlig i førstningen, viste studsighed. Da fogden forlangte, at karlen, Iver, skulle blive inde i stuen, medens undersøgelsen varede, sagde manden, at han gav karlen kost og løn, hvorefter han befalede karlen at gå ud i udhusene. Og da Rheinländer ville gå op på loftet, forlangte manden, at kontrol-løren først skulle trække sine støvler af, skønt disse var rene og det

var tørt vejr. Jo, Jens Pedersen havde en grim mund. Han spurgte også, om man nu ikke længere måtte blande føde sammen til svinene, og om svinene måske også var kontrabande, og endelig udtalte han sig med, »— at man ikke nøje nok kan tage sig i agt for disse karle!« Da fogden havde forseglet prøver af dranken m. m., kom Jens Pedersen stikkende med en trepæglsflaske, hvori han hældte resten af dranken, og bad påt om at få denne portion forsynet med rettens segl også; men det blev ham naturligvis nægtet.

En dag i maj måned samme år var toldvæsenet i Fonvad i Snejbjerg, senere hos Jens Madsen og Ole Nielsen i Skibbild, Nøvling sogn; men der fandt man intet mistænkeligt. Derefter blev der foretaget undersøgelse hos Jens Iversen i Nybo. Der var der kort i forvejen gjort udlæg, ved hvilken lejlighed man blev opmærksom på, at der i en gammel kiste fandtes et par brændevinspiber, og det var blevet meldt til kontrolløren. Eftersynet for jo straks løs på et par kister, der stod i fredstuen. Men kisterne var aflåsede, og manden erklarede, at han ikke kunne åbne disse, da de ikke var hans - den ene tilhørte karlen og den anden sønnen i gården. Så gik manden, trods fogdens forbud, sin vej. Kisterne blev derefter brudt op; men piberne var der ikke, og andet ulovligt fandt man heller ikke.

Det havde før været galt med Søren Christensen i Thoudal i Arnborg, idet man havde fundet lidt brændevinstøj, hvorfor manden også var tiltalt. Nu beærede kontrollørerne ham atter med et besøg den 1. juni 44. I en gråmand (dunk) fandt man en slant hjemmelavet brændevin eller drank, og i et kar i bryghuset noget spøl, der næppe var over 8 dage gammelt. Konen benægtede, at de havde brændt - manden var i marken. Senere fandt snushanerne et sæt brændevinstøj ude i en kartoffelkule i en bakkeside; men disse redskaber kendte konen naturligvis ikke noget til!

Juleaftensdag samme år var kontrollørerne rundt hos flere gårdmænd i Rødding i Vildbjærg, uden at de dog fandt noget ulovligt. Men da lagde de mærke til, at der løb bud fra en gård til Moust Vestergaard. Denne mand havde man for resten været hos før; men nu fandt man anledning til at gentage besøget. I bryggeriet fandt man to kar, hvoraf det ene indeholdt mærskning og det andet ligeledes mask, men fortyndet. Masken var varm, og den var øjensynlig lige kommen fra kedelen, hvorunder ilden flammede lystigt, og hvori

der endnu var mask. Da kontrollørerne kom til gården, lagde de mærke til, at der fra en luge eller lem til et rum i kohuset førte friske spor i rimen (rimfrost) tværs over marken som af en hjulbør. Fogden og kontrolløren fulgte sporet 300 alen og kom da til en risbusk, hvorunder de fandt en brændevinshat og to piber af kobber. Derfra førte sporet tilbage til en tørvestak vest for gården, og ved stakken stod hjulbøren.

Bagdøren til stuehuset var stängt, og den blev først lukket op, efter at toldvæsnet længe havde möwret på. Rheinländer havde tidligere lagt mærke til, at der i et rum ved enden af stalden stod en svaletønde; men da man kom tilbage fra risbusken, var tønden fjernet. Moust erklærede, at den tønde kendte han intet til, og han var i øvrigt nærmest uforskammet over for sine høje gæster, idet han blandt andet udtalte sig med, at han ikke kunne begribe, hvad sådan en karl som Rheinländer havde at gøre i hans gård, og at han ikke brød sig stort om toldtegnet, kontrolløren viste frem.

Ved forretningens slutning kom Moust med sin brændevinsflaske, som han gerne ville have forseglet - sådan som han havde set, de gjorde ved de prøver de tog ud!

Afdøde Ole Præstegaard fortalte mig i sin tid, at Anders Kr. Meldgaard og Moust Vestergaard, sidste var Niels Mouritsens fader, i Rødding var fælles om et sæt brændevinstøj. Den, der gemte redskaberne, skulle svare til disse; men blev de tagne, mistede den anden sin part uden erstatning. Man påstod for resten, at det var en af karlene, der havde angivet Moust.

Den 5. jan. 1845 fik Chr. Carstensen, smed på Harreskov mark i Assing sogn, beøg af kontrollørerne. Manden var ikke hjemme, og konen nægtede, at de havde brændevinsredskaber i huset. Alligevel fandt man både en brændevinshat, et dækSEL og et par piber af kobbor skjult under nogle hedetørv på loftet. Konen kendte intet til disse sager, der måtte stamme fra den forrige ejers, Chr. Øvigs tid, de havde kun boet der i kort tid. Hos Chr. Øvig fandt kontrollørerne også en svaletønde, der passede til piberne, ligesom manden vedgik, at redskaberne var hans. Han havde undladt at aflevere brændevinstøjet, fordi han ville have hatten lavet om til en kedel.

Nogen tid efter var kontrollørerne inde hos Jens Christensen i Kvartborg i Tjørring, hvor de fandt en lerhat på loftet og en gam-

mel svaletønde i sovekammeret; men manden påstod, at de ikke havde brændt, siden de for et par år siden havde afleveret kobberrørene til den embedsmand fra Holstebro, der på consumptionsvæsenets vegne tog imod brændevinstøjet mod betaling i Gjellerup kro.

Den 30. jan. 45 tog toldvæsenet et helt sæt: dæksel, hat med tud, begge af ler, samt et kobberør og en svaletønde, hos Jacob Nautrup på Ørre hede. Jacob blev i politiretten den 11. sept. 1846, stadsfæstet i Ringkøbing amts overpolitiret den 19. decbr. s. å, idømt en bøde på 30 rigsdaler, som han ikke kunne betale. I oktober næste år var bøden endnu ikke betalt, og da skulle synderen enten betale eller have vand og brød. Men dels var Jacob den gang under fattigvæsenets forsorgelse og dels var han en ældre og svag mand, så han slap vistnok med skrækken.

Da Pæ Kr. Gabs i 1840erne tjente i Store Ahle i Vorgod, brændte de brændevin der. På den tid tog kontrollørerne et sæt brændevinstøj af ler hos Svend Søndergaard, der måtte bøde 100 rigsdaler, men han var en rig mand, der kunne tåle det. Bag efter kørte de hen til sognefogden, Eskild Nørgaard, og der tog de et sæt af kobber. Sognefogden fik ligeledes en bøde på 100 rigsdaler, og så blev han naturligvis afsat.

Rygget spredte sig hurtigt, når kontrollørerne var ude. En dag løb Hans Abildtrup 1½ fjerdingvej over til Niels Ahle og sagde: »Hår du nåt tøw, ska du fo de fåwår - de æ misæl nåt helvedes skit!« Hans og Niels var ellers ikke gode venner; men når det gjaldt om at narre kontrollørerne, så ville den ene dog gerne hjælpe den anden.

Omkring 1844 tjente den 18 årlige Jens Wollesen, der døde i Rimmerhus for en del år siden, i Haunstrup. Pinselørdag skulle de brænde brændevin der, og Jens blev sendt ud i Østermarken for at harve med et par stude, og derfra skulle han holde øje med vejen fra Herning, hvorfra kontrollørerne kunne ventes, hvis de tog ud. Det varede heller ikke længe, inden Jens fik øje på en vogn, på hvilken han syntes, der sad tre rækker folk. I største hast fik han studene kørt ned og bundet i læ af bakken, og så løb han, alt hvad han kunne, hjem til gården. Manden fik brændevinstøjet gemt og Jens fik dranken skjult i en liimgrav. De havde lige fået ryddet til side, da vognen rullede ind i gården. Det var dog ikke kontrollørerne, men Hans Helstrup. Der var nok tre rækker folk; men det var en gammeldags

vogn, der kun var en fjæl bred i bunden, og derfor sad der kun en mand på hvert sæde. På den tid gik vejen gennem gården; men senere kom landevejen til at gå syd om Haunstrup. Nu blev dranken naturligvis hentet hjem og brændevinstøjet stillet op igen, og om natten klarede man brændevinen, der var færdig pinsemorgen.

Søren Pallesen, der en tid var Herning kredsens folketingsmand, brændte også brændevin. En dag sagde han til sin bror og nabo, Kræ Pallesen Fløe: »A ska te o brennd, men a æ slem ræj - ka dut hold yww mæ æ væj?« Ret længe varede det ikke, inden Kræ Pallesen så, at der kom en vogn kørende fra Herning med fire personer på, og han skønnede ikke rettere, end at det måtte være kontrollørerne, hvad det da også var. Nu fik Søren Pallesen travlt. Han fik en sækfuld avner blandet i mærskningen og piben til brændevinstøjet løb han ud og stak ind i en busk i krattet o.s.v. Faren drev imidlertid over, da kontrollørerne slet ikke tog til Kollund den dag. Men bag efter var det ikke Søren mulig at finde, hvor han havde skjult piben, og det var først mange år efter, da sønnen, Pæ Sørensen Fløe vogtede kreaturer ved krattet, at piben atter kom for dagen. Røret fik Søren med til Lund marked, hvor det blev solgt til en kedelfører.

En tid var der to kontrollører, Bjørnsen og Watt, der sad til leje i Østergaard i Ulfborg. Watt havde en dag fået at vide, at Lauge Høy i Stadil ville brænde dagen efter, og det var han uforsigtig nok til at fortælle Anders Ulfkjær. Anders sendte øjeblikkelig bud over til Lauge, at denne skulle passe på, og da kontrollørerne meget tidlig næste morgen mødte i Stadil, var det dem ikke muligt at finde noget ulovlig, thi brændevinstøjet lå godt gemtude i fjorden.

En anden morgen »fesenterede« samme kontrollør i Hoverdal. Manden, der var lidt urmager, sad just og syslede med sine klokker, da kontrollørerne sprang ind og sagde, at han var mistænkt for at brænde brændevin. »Brændvin,« sagde manden, idet han kiggede forbavset på sine gæster, »det er jo ulovligt.« Og så arbejdede mannen roligt videre, medens kontrollørerne snuste rundt om. Langt om længe fandt de også en dunk med drank i, som de triumferende bar ud på vognen; men det anfægtede slet ikke manden, han passede sit arbejde. Da kontrollørerne var færdige i gården og var komne på vognen, kunne hestene ikke trække køretøjet ud af flækken! Så måtte de, efter hvad Søren Østergaard i Ulfborg har fortalt mig, ind og

bede manden tage sin krukke igen, og først da det var sket, kunne de slippe ud af gården.

Det er morsomt at se, hvor opfindsomme folk kunne være, når det gjaldt om at narre de forhadte kontrollører. Et sted påstod konen hårdnakket, at den fundne svaletønde var en - tjæretønde! Under tiden var den ene pibe slæt af hatten, og det derved fremkomne hul skulle give indtryk af, at hatten var ødelagt; men hullet, der gerne var på størrelse med en enskilling, lod sig let kline til med en klat dej eller ler.

Da kontrollørerne den 23. novbr. 1848 visiterede hos husmand Mads Kragelund i Lundhuse i Gjellerup, fandt de i bryggerset et ovalt kar, knap en alen højt, der var forsynet med tre jernbånd. For neden var der et hul på 1 tommes diameter, hvori der sad en korkprop, og på modsatte side fandtes foroven et større hul med en træprop i. På bunden af karret var »et lidet quantum mask«. Manden forklarede, at han selv havde gjort karret. Det var slet ikke noget svalekar, hvad kontrolløren ellers havde begrundet mistanke om, nej, han brugte det om vinteren til svinetønde! Og så de mistænkelige huller? Jo, sagen var, at Mads om sommeren brugte samme kar til »en slags engvanding«! Toldvæsenet fandt stykket så interessant, at man forseglede det og tog det med til yderligere videnskabelig undersøgelse.

Om Mads »Wåldste«, der boede i et lille sted i Fjelstervang, har P. Sørensen Fløe fortalt mig, hvorledes kontrollørerne en gang »fesenterede« hos ham. Man var da så heldig at finde en gammel lerbrændevinshat ude i »æ kalgor«. Det var en hat, konen i mange år havde brugt til »ludkannd« (lødgryde)*). Finderen bragte hatten ind og satte den på bordet; men kontrolløren sagde: »Fy, hvor den lugter - sæt den udenfor!« Nu måtte man jo ikke alene ikke brænde brændevin, men man måtte heller ikke have redskaber, der kunne bruges ved destillationen, og Mads blev derfor idømt en bøde på 200 daler, eller lige så meget som hans lille ejendom var værd. Mads var »gue i æ mond«, og kontrolløren blev til sidst så irriteret af mandens drillerier, at han lagde sin hånd på mandens hoved. Da for Mads op og råbte: »A vel ráå dem te o håld djæ luusklemmer ve dem sjæl!« »Luse

* Kanden blev brugt til at gemme urinen i, dels til farvning i lødgryden og dels til vaskning af øj.

klemmer?« sagde herredsfogden, »hvad er det for nogle?« Dertil svarede Mads: »De æ dem, han knækker lus mæ!«

Da ludkanden eller brændevinshatten var sat udenfor, kom der nogle skolebørn forbi, og de sparkede til potten, så den gik i smadser. Nu var Mads fiffig nok til i retten at kræve erstatning for potten, som han mente, øvrigheden måtte være ansvarlig for, eftersom man havde lagt beslag på den. Det skændtes man så lidt om; men da siger herredsfogden: »Er De gal, mand - vil De have, at jeg skal betale Deres ludkande!« Men nu »vinder« Mads op og forlangte, at det skulle føres til protokols, at herredsfogden selv kaldte den omstridte genstand for en ludkande! Sagen gik til højesteret, hvor Mads blev frifundet.

Midt i marts 1844 foretog prokurator Øllgaard og toldofficierant Rheinlænder en undersøgelse på gården Fasterholt i Arnborg. Meddens undersøgelsen stod på, var karlen, Peder Pedersen, ved at trække en hest ud for at ride bort. Fogden kom ud og forbød karlen at fjerne sig; men det brød denne sig ikke om, han mente, at han havde lov til at ride, hvorhen han ville. Først efter gentaget påbud, og efter at Øllgaard havde grebet i tøjlen, satte karlen atter hesten ind. Det var i øvrigt en meget uartig karl, idet det fremgår af fogedprotokollen, at han endog gik inde i stuen med kasketten på, meddens eftersynet fandt sted! En aftægtsmand, Peder Thomsen, viste ligeledes en højst upassende optræden. Blandt andet påstod han, at ingen i gården havde noget at byde eller befale over folkene undtagen ejeren, Palle Pedersen selv. Endelig havde konen, Ane Pedersdatter, givet en dreng, der kom gennem gården, men hvis navn toldvæsenet ikke kunne få opgivet, ordre til at løbe over til Holtum. Kontrollørerne fandt dog intet ulovligt i gården; men da de spurgte manden rent ud, om han havde brændeinstøj, så sagde han ja, og så kom han med både flaske og glas!

Hvorvidt der var nogen, der den dag brændte i Holtum, ved jeg ikke; men den, nu afdøde, 97-årige Mette Sig har fortalt mig, at hendes broder, Poul Nielsen i Holtum, brændte meget, og han brændte også for andre folk. Og medens hun som ung pige tjente i Sjøby, »farres æ kontrollører så sær groww«. Man brændte også, hvor Mette tjente; men hun så det aldrig der, idet hun kun fik lov til at bære en del vand ind, der skulle bruges ved brændingen. Et andet sted i Kø-

kjær, hvor de nylig havde brændt, fandt kontrollørerne kun svale-tønden, som manden havde smidt en del rådne skaller i - disse blev ellers brugt til at fodre svinene med - og så følte kontrolløren ingen trang til at få sin næse alt for dybt ned i tønden.

»De wa spesset ud,« at de havde brændt brændevin et sted; men manden var forberedt på, at han ville få besøg i den anledning, og derfor havde han truffet sine forberedelser. Loftet over kørne var lavet af gamle rafter med soj (tørv) over, og der havde manden, på et meget svagt sted, dynget en del halm op. Det var lige over grebningen. Kontrollørerne kom og ledte lange forgæves rundt om. Endelig ville de også op på »æ laj«; men det sagde manden, at de ikke måtte, da dette var noget skrøbeligt. Naturligvis fik kontrollørerne derved stærk mistanke om, at der netop måtte være noget at finde der, og de for også straks hen mod halmdyngen - med det resultat, at de faldt gennem loftet og lige ned i grebningen bag kørne! Men manden havde dog sørget for, at hans fine gæster ikke skulle støde sig, thi han havde dynget en bunke møg sammen, hvor han ventede, at de ville falde ned! Manden morede sig naturligvis kosteligt over »uheldet«; men han lod, som han var vred, og han skældte ud over, at de nu havde »øj hans laj«, medens kontrollørerne bandede over, at de, bogstavelig talt, var blevet møjbekidte!

I Vigkjærhus i Sdr. Felding havde de gemt brændeinstøjet over staldloftet, men dækket det med et godt lag hønsemøg. Kontrolløren kom jo op på loftet, stak sin ene hånd i skidtet og råbte: »Føj for skam!« idet han slog med hånden, så møjet røg hen i hovedet på den anden, der stod bagved på stigen. Så forsvandt begge skyndsomst, efter hvad afdøde Knud Kr. Thomsen i sin tid har fortalt mig.

Jeg har hørt flere eksempler på, at folk, der brændte, er blevet så overraskede, at de har måttet gemme hatten under skørterne på en gammel oldemor, der sad i kakkelovnskrogen, og som naturligvis var så simpel, at hun ikke kunne tåle at flytte sig, når kontrollørerne ville have hende lidt til side. Et sted måtte konen, der stod i brygger-set, i skyndingen selv ruge over korpus delicti. Da kontrollørerne fik mistanke til hende og ville have hende flytter, sagde hun: »Hvad F. vel I - vel I føøl te mæ?« Så undgik kontrollørerne blufærdig den resolute kone.

Jens Larsen i Tvis har efter sin fader, der var vejmand i Maabjerg,

fortalt mig følgende: En dag kom der nogle pelsklædte kontrollører ind i en gård for at visitere. Konen lod til at være meget betyttet over det fornemme besøg. Kontrollørerne lagde deres protokoller på bordet og satte sig på bænken. »Da æ de skammelæ, hæ kommer så fiin fræmmer - o a hår et fåt æ buer tuel!« sagde konen, idet hun fattede en natpotte og hældte indholdet ud over bordet, som hun gav sig til at skure. Men nu kan det nok være, at kontrollørerne retirerede!

I E. T. Kristensens Jysk Almueliv fortælles blandt andre morsomme træk følgende: En dag, kontrollørerne kom ind i gårds, hvor man netop var ved at brænde brændevin, smed konen sig i sengen og skreg, medens manden løb ud i gården og råbte til karlen, at han skulle skynde sig at spænde for, da jordemoderen skulle hentes i største hast! Kontrollørerne havde manden slet ingen tid til at tage sig af, og disse var da også så hensynsfulde at forsvinde med det samme uden at foretage nogen undersøgelse.

Et andet sted reddede karlen den farlige situation ved at kaste sig på en hingst og ride kontrollørerne i møde. Da rytteren kom nær til kontrollørernes vogn, faldt han ved »et uheld« af vrinskeren, og denne for fluks på hestene, så der blev jo en farlig hurlumhej, da dyrene blev aldeles ustyrlige. Det sinkede imidlertid kontrollørerne så meget, at man fik ryddet pænt til side i gården i god tid.

Netop som de en dag var ved at brænde i Kjærgaard i Flønder, kom kontrollørerne jagende ind i gården. Konen tog mod gæsterne i stuen, og da man spurgte til, om de havde brændeinstøj, så bandede hun ja, idet hun hentede flaske og glas samt brød, og nu beværtede hun dem på bedste måde. Efter konene rolige opræden troede kontrollørerne slet ikke, der var noget i vejen, og så kørte de bort igen uden at se efter!

En nat Jens Veje i Flønder, fader til afdøde sognefoged Jens Veje i Holing, brændte brændevin, kom kontrollørerne ind i gården. »Men a hår skåje godt,« fortalte Jens siden, og kontrollørerne kom ikke ind, før han lukkede op om morgenens, og da var alle sporene af deres ulovlige arbejde udslettede. Under deres sovekammerbord havde de en skjult lem i gulvet til et hul, hvori de gemte brændeinstøjet, efter hvad gamle Jens Lauridsen i Herning har fortalt mig.

Kontrollørerne var gerne godt kørende; men når de skulle langt

ud og i den anledning måtte skifte befordring, kunne de blive narrede. Da afdøde Kr. Jørgensen, der var staldkarl hos Sander Hansen i Herning, i 1848 tjente hos Pæ Tuusholt i Tvis, kom der bud fra sognefogden, at Pæ Tuusholt næste morgen ved solens opgang skulle stille et bestemt sted og køre med kontrollørerne. Næste morgen mødte manden med en »hawvågn« med lyngknipper til sæde og med et forspand bestående af en sortgrimet stud og en hest! Det kan nok være, at kontrollørerne var gale og skældte ud; men det hjalp ikke, for Pæ Tuusholt påstod, at det var det bedste køretøj, han havde! Han brændte for resten selv brændevin dette år og havde naturligvis ikke meget tilovers for toldvæsenet.

I det foregående findes der flere eksempler på, at man lod sende bud til naboer og bekendte, når der var ulve i mosen. Min bedstemoder i Lille Albæk fortalte mig, at skolebørnene i Faster blev sendt hjem fra skolen med melding, når kontrollørerne var ude, og at hendes »åldefar« løb ned og gemte deres brændevinstøj i mosen. Men ellers brugte man meget at brøle i et brændevinsrør ude ved en hus-side, når der var fare på færde - det kunne høres viden om.

Folk var gruelig rædde, da bøden for ulovlig brændevinsbrænding blev så stor. Afdøde Karen Degenboel i Lem, der var født 1833, fortalte mig i sin tid, at de i hendes hjem i Gaasdal var så angst, når de brændte, at de næsten ikke turde »draww djæ åend«. En dag, de skulle have dranken i kedelen, for at den skulle blive til brændvin, »o de lii wa tawn te låf«, kom der to vogne kørende ad vejen, der gik snært syd om »æ salls«. Det var kontrollører fra Ringkøbing, der var ude. Da moder så disse og lagde mærke til, at de keg op til skorstene, troede hun jo, at de både kunne lugte og se, at de brændte, »o så sok hun lii åm ve æ kakelown«. Imidlertid skulle kontrollørerne den dag et andet sted hen og kørte forbi. En af sønnerne fik så moderen samlet op og bragt til live igen.

Kobbertøjet, der var lavet i Holstebro, var ret dyrt. I Gaasdal gemte de det først i et rum under gulvet i sovekammeret; men da det var »mier gjaldt« (lydt), når man trådte derover, så fik man et andet skjulested.

I den vestre ende af bryghuset i Snebjerg gamle kro boede der et par aftægtsfolk; men deres stue gik ikke helt igennem, thi bagved fandtes ovnen og et hønsehus. Der imellem var en smal, skjult plads,

hvor man gemte brændevinsredskaberne. For at få fat på disse måtte man fjerne et par fjæl i loftet, har afdøde Jens P. Mikkelsen fortalt mig.

Blandt mærkelige skjulesteder kan også nævnes, at en mand havde gemt sit brændevinstøj på »himmelten« over prædikestolen i Herning gamle kirke!

Gamle Thomas Helstrup i Studsgaard kan lige mindes, at de brændte brændevin i hans hjem, og han fortæller, at hans moder brændte sidste gang i 1848. Medens de stod og brændte, opdagede man, at der kom et køretøj, en kaleche, i retning af Helstrup, og man troede jo straks, det var kontrollørerne. Lige som man var færdig med at udlette sporene af deres ulovlige arbejde, kørte justitsråd Fjelstrup fra Sindinggaard ind i gården. Han mærkede nok, der var noget i vejen, og så sagde han: »I har vist været ved noget i dag, som I ikke måtte!«

Jens Søndergaard i Sdr. Felding, der var født i Søndergaard i Skarrild i 1843, mindes ikke at have set, at de brændte brændevin i hans hjem; men enkelte gange blev dørene til bryggeriet lukket tæt, og da måtte børnene ikke komme derud. Faderen afleverede deres kobber-brændevinstøj, den gang man kunne komme af med det; men senere fortrød han det og anskaffede sig et sæt af sort ler, som han gemteude i et hul i et ladegulv. Under en ombygning i 1870erne kom ler-hatten frem og den lå nu og flød uden for gården i nogen tid. Så meldte kromanden, han hed Schmidt, i Skarrild til øvrigheden, at man brændte brændevin i Søndergaard, hvad man dog ikke gjorde. Og en dag stillede der en styrke på 10 mand og besatte gården. Toldembedsmænd fra Skanderborg og Skjanbro samt fuldmægtig Wedel fra Herning ledede undersøgelsen. Der blev spærret af rundt om gården og så begyndte man på en grundig eftersøgning af det ulovlige brændvinstøj. Kontrollørerne sprang rundt om med deres lange søger og jog ind alle vegne. I den åbne skorsten var der en jernplade. Da man endelig fik pladen ned, raslende sod og skidt ned på de ivrige embedsmænd til stor morskab for husets folk. Fra kælderen førte der et rør ned til bækken. Dette afløb blev også grundigt undersøgt, og så kom man ud på marken, hvor der var gravet flere selvdøde svin ned. Først stak man søgerne ned i jorden, men bag efter kastede man de rådne svin op! Endelig til sidst måtte styr-

ken drage bort med uforrettet sag. Man fandt intet, og der var da heller intet, for nævnte lerhat var allerede nogen tid før slæt i stumper og stykker.

Fra Søndergaard kørte de hen til Kræ Skovbjærg, hvor de gravede flere kreatur-kroppe op i håb om at finde brændevinstøj skjult under disse. Det var nok en knægt, der havde fortalt om, at han havde set en ler-hat der i gården, og så var øvrigheden blevet underrettet derom. Men udbyttet var her lige så magert som i Søndergaard.

I de senere år, kontrollørerne snuste om i Midtjylland, var jagtudbyttet med hensyn til brændevinstøj ikke stort, derimod var der en anden slags vildt, de også gerne ville have fat på, og det var de mange karle og mænd, der løb rundt med kramposen og drev ulovligt landprang. Kontrollørerne tog mange af disse og beslaglagde ofte mindre og større varelagre rundt hos bønderne. Men de blev også tit narrede følt af de snedige kræmmerne.

En dag, man brændte brændevin i Karup mølle og kro, kom kontrollørerne der. Kromanden, som man til daglig kaldte »Knoldfuer« (klumpfod) sagde, at det var han endda ked af, for så kom han af med en hæslig stor bøde. Da var der en degnesøn, Laust Mikkelsen, en løjerlig størrelse for resten, der reddede kromanden. Laust fik noget i en pose, smed denne på nakken og knög ud af gården just, som kontrollørerne kom jagende ind fra modsat side. Kontrollørerne var jo straks klar over, at den fyr ikke havde rent mel i posen, og de satte af efter »kræmmeren«, alt hvad de kunne. Laust havde jo lidt »formon«, og når det kneb, da satte han gennem en mose, tværs over en å o.s.v. snært forfulgt af kontrollørerne. Efter en god halv times forløb vendte han tilbage til Karup, og så satte skælmen sig dødtræt på en brink og skreg i vilden sky, da kontrollørerne nåede hen til ham. De spurgte ham, hvorfor han løb, og hvorfor han skreg. Jo, han troede bestemt, at det var et par, der ville gøre ham fortræd! Men kromanden var reddet! - der fandtes nu ikke spor af, at man havde været ved at brænde brændevin i møllen kort før.

Der gik i sin tid en kræmmer her på egnen, der hed Hans Holm. Da han en dag var inde hos Jens Jensen i Haunstrup, kom der bud, at kontrollørerne var i komme. De var netop ved at brænde der i

gården, så det så sort ud. Da tømte Hans sin krampose, fyldte noget halm i og gik roligt østpå, hvorfra kontrollørerne kom kørende. Pludselig stod kræmmeren stille, som om han først nu fik øje på faren, og så knøg han af ind over heden mod syd. Øjeblikkelig sprang kontrollørerne af vognen og satte efter Hans. Han løb dog ikke stærkere, end at forfølgerne omtrent kunne indhente ham, når de anstrengte sig meget, og det gjorde de! Men når han syntes, at de kom ham temmelig nær, så satte han farten op igen! Nu satte han tværs gennem en ufarbar mose og derefter op over en hedebakke, og det skred godt. Da han så var kommet neden for bakken, tog han posen ned fra nakken og gav sig til at plukke lyng!

Nu nåede kontrollørerne endelig hen til ham, og de spurgte til, hvorfor han sådan løb. »Jåw,« svarede Hans Holm, »a sku ar æ ljönghie!« »Derfor behøvede du da ikke at rende sådan,« sagde kontrollørerne. »Nej, men a troww, de wa skåensfålk, dæ wa ater mæ!« svarede kræmmeren.

Men i Haunstrup havde man haft god tid til at slette sporene af deres ulovlige virksomhed, og da kontrollørerne endelig kom, gik livet sin rolige og lovlige gang der i gården.

En anden karl puttede et par tørv i kramposen og stak af, skarpt forfulgt af kontrollørerne, der hujede efter ham. Det gik gennem de mest mulige skidt, over muldjord og gennem en mose. Da karlen ikke kunne løbe længere gennem den ret ufarbare mose, så kylede han posen så langt ud i det bløde dynd, som han kunne. Det voldte kontrollørerne megen vanskelighed at få den mystiske pose fisket op, og da de endelig fik fat på den, så fandt de kun et par tørv! De spurgte forbavset om, hvorfor han rendte sådan. »Jåw,« svarede skælmen, »a troww, de wa nåwe, dæ willd gy mæ fåtræd - o a hår alder wan gue te o slåses!«

Niels Resdal i Vinding har fortalt mig følgende træk: I Troldtoft yderst i Vind sogn ved Ulfborg skel brændte de også brændevin. Det blev meldt til øvrigheden, og en morgen tidlig kørte kontrollørerne ud fra Holstebro (?) for at gøre inkvisition der. Imidlertid var der jo en lang vej, og da kusken oven i købet ikke var kendt i disse egne, så tog man ind hos Pæ Kirkegaard i Vind og spurgte om vej. Manden, der straks var klar over, hvad der var i vejen, anviste nu kontrollørerne den længst mulige omvej vesten ud ad Sandfær, og så løb han

selv, alt hvad han kunne, lige ind til Troldtoft for at varske folkene. Det var vel henimod en miles vej; men han kom dog så længe før snushanerne, at man kunne få ryddet til side, og da de høje herrer kom, var der intet i vejen!

Samme meddeler har fortalt mig, at kontrollørerne et sted kom ind i gården, netop som man var ved at brænde brændevin. Ligbleg sagde manden: »No æ vi levier!« Men konen svarede: »Nej - løb ind i stuen og kom, når jeg kalder!« Manden forsvandt og i næste øjeblik kom kontrolløren. Konen, der stod lige inden for døren, slyngede øjeblikkelig sine arme om kontrolløren og lod sig falde ned på gulvet, idet hun råbte på sin mand. Da manden kom, skreg konen og sagde, at han endelig skulle hjælpe hende, for kontrolløren ville voldtage hende! Manden for i største vrede løs på den betuttede kontrollør, og da sidste meget nødig ville anklages i retten, selv om han var aldrig så uskyldig, så slap folkene for tiltale den gang.

Da Moust Thyregods fader, Niels Mouridsen i Vinding, skulle giftes i 1842, havde de jo også travlt med at brænde brændevin til brylluppet. De var netop blevet færdige en nat ved firetiden og havde fået sig lagt, da der kom en ridende fra Vester Ramskov og sagde, at der var to læs kontrollører undervejs fra Holstebro. Nu kan det nok være, at man fik travlt med at udslette sporene af brændingen. Men kontrollørerne kom dog ikke den dag, de tog til Sørvad, hvor de for resten intet ulovligt fandt, skønt de gjorde sig store anstrengelser.

En dag brændte de i syv gårde i Stauning. Det havde kontrolløren i Skern fået nys om, og han kom så med følge, alt hvad remme og tøj kunne holde kørende til Stauning. Da var der en karl, der reddede den farlige situation for bønderne. Han puttede et sold i en sæk og satte af ned til fjorden og sprang i en sejlåd, lige som kontrollørerne var tæt ved byen. Da snushanerne var klar over, at det var brændevinstøj, der skulle skjules, så satte de øjeblikkelig efter smugleren i en andenåd. Men det tog jo tid, inden de fik fat på karlen og soldet, og da de nåede tilbage til Stauning, var der naturligvis ikke spor af noget ulovligt der, efter hvad den 79-årige Ole Madsen i Rimmerhus har fortalt mig efter sin moder.

Vel førte kontrollørerne krig mod bønderne om brændevinstøjet; men selv var de ikke særlig ivrige afholdsmænd, og det hændte, at de

et og andet sted så så dybt i glasset, at de glemte at se efter, hvad de ellers skulle. Således var de et sted i Simmelkjær lige ved »o klåår« en dag, da kontrollørerne kom jagende ind i gården. Manden sprang ud og tog venligt imod gæsterne, der endelig skulle komme ind og få dem »en dej brø o en dram«. Men den ene dram blev jo til flere, og da kontrollørerne atter drog bort, havde de rent glemt, hvad de kom efter, og da de svingede ud af gården, måtte manden love at besøge dem i Holstebro, hvad han for resten også gjorde.

I førstningen boede Rheinlænder, som nævnt, i den sønderste gård i Brændgaard ved Herning; men siden kom han til at bo på Herninglund, hvor han vistnok blev afsat som kontroller.

Den 15. marts 1848 blev der gjort udlæg hos forhenværende told-assistent Rheinlænder på Herninglund for 76 rdl. 5 mrk. 5 sk., som han skyldte forligskommissær, cand. jur. Bertelsen i Herning. Trods der allerede var gjort udlæg i boet i januar, så fandtes der dog mange sager, blandt andet nævnes 14 håndklæder, 12 servietter, 1 dug etc., hvad der gør indtryk af et ren usædvanlig fornemhed efter tiden. Han var en tyk mand, der ikke egnede sig til at løbe ret meget efter efter kræmmerne, og da han holdt alt for meget af snapsen, så var hans syn næppe altid så klart, som det burde være, når han var ude i embeds medfør. Som hjælper havde han en mand, man kaldte Pæ Fattehus, også Pæ Ræjnlænder, og som var en god »te o snååg« efter brændevinstøjet. Endelig havde han både heste og vogn samt en slem hund.

Medens man dog havde en vis respekt for de kongelige embedsmænd, så kunne folk se sig gale på den tjenstivrige Pæ Fattehus. P. Chr. Jensen i Studsgaard har fortalt, at kontrollørerne en gang var oppe at ransage Jens Eriksens loft i Amstrup, og da så Jens sig så gal på Pæ Fattehus, at han smed stymperen ned fra loftet. Jens Eriksen havde nok svær lyst til at sende de andre snushaner samme vej; men han turde ikke. I øvrigt fandt kontrollørerne intet ulovligt der.

Forlængst afdøde Kræ Brændgaard i Gullestrup fortalte mig i 1904, at Rheinlænder kørte forbi ham en morgen, han var på vej til Gjellerup. Kontrolløren råbte: »Hvor skal De hen så tidlig?« og Kræ Brændgaard svarede: »De er da kommen lige så tidlig op!« Da Rheinlænder nu kom til Gjelleruplund, skulle han ind i kroen og have sin morgendram. Fortælleren gik forbi kroen; men kontrolløren, der var

ræd for, at han skulle løbe hen og være folk ad, kom ud og nødte ham ind på en dram, der for resten var meget stor. Da Kræ Brændgaard ikke ville have en til, sagde kontrolløren: »De kan da ikke gå på ét ben!« og så måtte han have en snaps mere, inden han fik lov til at gå.

De sidste år, toldvæsenet snuste rundt her i Midtjylland, var det en toldassistent Dræbye fra Silkeborg, der sammen med politimesteren, eller dennes stedfortræder, samt et par vidner, der ledede undersøgelsen.

En af de sidste, der her i egnen kom i forlegenhed for ulovlig brændevinsbrænding, var lærer og kirkesanger Anders Graver i Sdr. Felding.

»De wa spøsset ud,« at lærer Graver endnu brændte, og så den 4. 10. 1849 foretog kontrollørerne en undersøgelse i Gravers hjem. Længe søgte man forgæves efter brændevinstøjet; men så var der en lille purk, der spurgte kontrollørerne: »Hwa gor I o liier ater?« Tiltalte svarede brøsigt: »Hwa kommer det dig ved.« Men drengen lod sig ikke forskräkke, han fortsatte: »A ver gåt, hur æ brændvinstøw leger - få de æ grawn nier ve æ æveltræ i æ kalgor!«

Nu var degnen leveret. I havens nordvestlige hjørne ved roden af et træ fandt mand et komplet sæt brændevinstøj: en svaletonde, et trædæksel, en kobberhat og to piber nedgravet. Lærer Graver vedgik, at de brændte 3-4 gange om året, og at det var 4-6 uger siden, de sidst havde brugt redskaberne.

Der var ikke mange formildende omstændigheder, og Gravers døfessor, prokurator Øllgaard fra Tanderup, kunne kun undskydde synderen med, at brændevinstøjet var »et sørgeligt arvegods fra hans afdøde svigerfader«, og at degnen aldrig havde solgt brændevin. Aktor i sagen var prokurator Trap på Holtbjerg. Den 29. 6. 1850 faldt dommen, der lød på konfiskation af de fundne redskaber og embeds fortabelse. I 1853 lykkedes det Graver at få degneembedet i Ørre, men han døde få uger efter.

De bøder, lovovetræderne fik, varierede en del efter vedkommen- des evne og mer eller mindre formildende omstændigheder. Før- nævnte Moust Vestergaard i Rødding måtte, efter dom af 9. 8. 1845, betale ialt 41 rdl. 1 mrk. 2 skl.; men Lars Chr. Nielsen i Store Pathul

i Ikast, der blev dømt den 2. 10. 1846, fik følgende regning:

a Den ham idømte mulkt	120 rdl. 00 skl.
b Retsgebyr i anledning af sagens behandling	4 „ 22 „
c Til consumptionskassen, inkvisitionsomkostninger, fogedgebyr og vidnepenge	2 „ 88 „
d Til dommeren den af fogedgebyret beregnede af-gift til justitsfonden	0 „ 43 „
	Ialt: 127 rdl. 53 skl.

I dette tilfælde havde toldvæsenet for resten opført nogle andre udgifter, bl. a. diætpenge, som dommeren ikke kunne tage hensyn til. Men ellers kunne bøden i værste tilfælde sættes til 200 rdl.

Hjemmebrændingens ophør betød for nogle, da navnlig for kvind-folkene, en stor lettelse og for andre et lige så stort savn; i øvrigt klagede folk over, at de ikke godt kunne fede svin længere, når de intet spøl havde!

Afdøde An Elmholt, der var født i Østergaard i Skibild, Nøvling sogn, har fortalt mig, at de i hendes hjem brændte 4-5 dage i træk. I store kar havde de mærskningen, der bestod af byg- og ruggrut i vand og tilsat gær. Derfra kom mærskningen over i »æ growwkiel« for at blive kogt, og da gjaldt det om at passe på, at det ikke brændte på; men brændselet var jo ikke så skrapet den gang, idet man brugte hedetørv. Der i gården gemte man kobbertøjet i et rum ved sen-gen. »Æ sueltønnd wa a swåt ieg.« Det var sådan en storhed, når vi børn skulle ud at kalde på karlene, at de skulle komme ind og få dem en »kåverdram«, som man kaldte fordråberne, eller den første brændevin, der løb ud af piberne. Skæmtende lød det også: »Ka I kom ind - no hår æ røø kow fåt kal.« Det var for resten også ret almin-deligt, at naboerne i ældre tid skulle hen at smage produktet, når men havde brændt brændevin et sted. Undertiden fik børnene også lov til at smage dråberne. Jens Chr. Dinesen mindes, at børnene i hans hjem i Fjederholt i Rind en gang bad om at måtte få en skål med kobberdråber i og et stykke brød at dyppe i brændevinen. Men det smagte ikke godt, og de ønskede derfor ikke at prøve det siden.

Flere sondage i træk i april 1843 blev det bekendtgjort ved kirke-stævne, at folk en bestemt tid inden 1. maj kunne aflevere deres ulov-lige brændevinsredskaber. Her i Midtjylland kunne disse afleveres

hos Niels Abildtrup i Gjellerup, og der kunne de få værdien godt gjort. Men var der nogen, der senere vovede at brænde, da ville de få meget større bøder end før.

An Elmholts fader, Ole Skibild, var også kørende til Lund med deres brændevinstøj, og da han kom hjem, sagde han, at det var længe siden, han havde været så glad som nu, han var kommet af med det skidt. Om aftenen var naboerne samlede i Østergaard for at drøfte den store begivenhed, og da snakkede de om, »te de wa næsten lisom di wa wånd fræ æ pat«. Men hin dag blev der her fra egnen leveret 6 fragtlæs brændevinstøj i Gjelleruplund, og i hele Jylland blev der afleveret 11.000 sæt brændevinstøj! Kobberet blev godt gjort med 24 skilling dansk courant pr. pund.

Men folk blev jo ikke just afholdsmænd, fordi de ikke måtte brænde selv, nej, nu blev dunken fyldt hos købmanden.

Mange, vel nok de fleste, afleverede den gang deres brændevinsredskaber; men der var dog ikke så få, der tænkte som Dynes Fjederholt: »Moskesi for de ænd mæ den kontrollørjawt, så en ka brennd ijæn!« Dynes beholdt sit brændevinstøj; men han fik også to gange besøg af kontrollørerne, der sagde: »Du må have redskaberne, da du er angivet!« »Ja, find dem så,« svarede Dynes. Snushanerne sparede sig heller ikke, de for rundt alle vegne og stak med deres lange søgere; men de fandt intet ulovligt. For resten havde Dynes gravet brændevinstøjet ned i et gulv med halm i laden.

Den 85-årige Pæ Svendsen i Herning kunne mindes, at hans fader, Svend Christensen i Hollingholt, brændte brændevin. Men foruden den brændevin, man selv brugte i hjemmet, så lavede man også en del, som man solgte til købmanden i Overgaard eller på Vesterholm. Denne brændevin skulle jo holde 8° ; men da de ingen gradmåler havde, så hældte de brændevinen i en stor gryde, smed en klat talg i brændevinen og fyldte dernæst vand i så lange, indtil talgen begyndte at flyde. Så længe brændevinen holdt over 8° , holdt talgen sig nemlig nede i væsken.

Svend havde en »gromand«, der tog 8 potter, og i denne leverede han brændevin til Troels Gravesen på Vesterholm. Men købmanden trak altid en pægl fra, idet han hævdede, at dunken ikke holdt mål. Efter at brændevinstøjet var afleveret, måtte Svend ligesom andre

folk købe sit forbrug af brændevinen på Vesterholm, og nu kunne omtalte »gromand«, mærkeligt, nok tage en pægl over de 8 potter!

Afdøde Søren Truelsen på Vesterholm fortalte mig i sin tid, at en mand havde omrent nok at gøre med at stå og tappe brændevin af til kunderne de sidste 14 dage før jul. Man solgte i enkelte potter, halve og hele ankere 1 tønde brændevin, d.v.s. 400 potter, hver dag!

Forbruget i de enkelte hjem varierede naturligvis meget, eftersom folkenes selskabelighed og trang til spiritus var større eller mindre. I nogen grad giver nogle gamle regnskabsbøger, der findes i Herning Museum, og som stammer fra købmandsgården Vesterholm, et indblik i dette forhold. Til julen 1859 købte Jens Andersen i Haunstrup $19\frac{1}{2}$ potte brændevin, Peder Sønderby i Gjellerup 40 potter (men kun et pund kaffesager!), Chr. Madsen i Lillelund $22\frac{1}{2}$ potte, Mikkel Thomsen i Sønderaa ligeledes $22\frac{1}{2}$ potte, Niels Kjær i Nykær $17\frac{1}{2}$, Mads Nielsen i Herningby $15\frac{3}{4}$, medens Jens Kølbæk i Holing klarede sig med $2\frac{1}{2}$ potte - men så fik han sig ganske vist også en ekstra forsyning i halvhelligdagene på 9 potter. Mange fik naturligvis mindre $\frac{3}{4}$ - 2 - 4 potter o.s.v.*). Nu og da træffer man midt på på sommeren en og anden, der på en gang har fået 30-40 potter i anledning af en eller anden større familiefest. Og i slutningen af august, få dage før det berømte Lund marked, da kan det nok være, de større gårde her i Midtjylland, særlig da i Lund, blev forsynede med brændevin i anledning af indkvarteringerne og festligheden. Fattige folk måtte jo nøjes med mindre. Således kunne man på Lund marked i gamle dage se Kølkjær mændenestå rundt om en vogn og dele en flaske brændevin til deres meldmad.

Nylig hørte jeg følgende træk, der også fortjener at reddes til efterslægten: Manden i Munksgaard i Borbjerg var med sin søn til sessionen i Holstebro. Sønnen blev kasseret, hvad manden var glad for, og da de kom ud og mødte en nabo, sagde Munksgaard-manden: »Følle mæj, Andreas, så gir a en ordenlig skenk - a hår fåt æ knæjt kassier!« Hos gæstgiveren krævede han nu en halv pægl ind, som han betalte 2 skilling for, og så sagde han: »No tår a en lille sep - så tår du en gue slork - o læ så æ knæjt fo ræsten!«

*) Medens J. P. Nielsen i Herning tjente hos Laust Damgaard i Aulum, fik de 1 anker brændevin på 40 potter hver 14. dag. Man drak også mere brændevin der, end man drikker el nu om stunder, og børnene fik deres part deraf.

Henimod århundredskiftet tog forbruget stærkt af, og de par træk, jeg noterede ned for en del år siden, er vel nærmest undtagelser. Det var en husmand i Ørre, der til sin datters bryllup, hvor der var 15 vogne, købte 20 potter brændevin. Morgenen efter brylluppet var der kun $\frac{1}{2}$ pot tilbage, og da man selvfølgelig ikke kunne holde andendagsbryllup på sådan en lille slant, så hentede man 7 potter mere hos købmanden. Det var i 1904. Til et barselgilde købte samme mand 15 potter brændevin, efter hvad han selv har fortalt mig. Til et bryllup i Hjøllund i 1901 købtes hos købmand Troelsen i Arnborg 50 potter brændevin, der kostede 16,50 kr.

Foruden i købstæderne fandtes der enkelte privilegerede brændevinsbrænderier på landet. På Brejninggaard ved Ringkøbing var der f. eks. et sådant brænderi. Men det er næppe bekendt, at man også søgte at få et brænderi i Midtjylland. Den 19. 3. 1844 søgte kontrolørerne efter brændevinstøj hos gårdejer Johannes Nergen i Skaaphus, Sunds sogn. Der fandtes intet; men i et rum fandt man derimod en del kolonial- og manufakturvarer samt i dagligstuen: 14 stk. Birks Bibelhistorie, 4 lærebøger, 4 katekismer og 4 almanakker for 1844. Johannes Nergen var straks klar over, at nu måtte han lukke for butikken og se at skaffe sig indtægter til sin magre gård på anden måde. Da fik han en lys idé. Toldvæsenet havde søgt efter brændevinsredskaber, som han ikke ejede; men hvad om han fik sig et lovligt brænderi? Og dagen efter, den 20. 3. 44, modtog sogneforstanderskabet i Sunds en ansøgning fra manden til erklæring.

Den 22. s. m. holdt forstanderskabet møde, og i protokollen (sognérådets arkiv) finder man følgende udtalelse:

»Sogneforstanderskabet maatte antage, at i en Egn som denne er Mangel af et stort lovlige Brænderi et meget stort Savn, nu da man tror og antager, at intet ulovligt Brænde finder Sted her, ikke alene fordi Brændevins Anskaffelse i smaa Partier er i det mindste uforholdsmæssig bekostelig, saalænge man maa anskaffe sig samme fra længere bortliggende Steder, men især fordi Landalmuen her aldeles ingen Lejlighed har til at afsætte sit Korn, hvilket han umueligt kan transportere til en langtfra liggende Købstad, helst da en større Deel af Beboere kun benytte Stude til Trækdyr. Transportens og Af sætningens Vanskelighed er altid anseet som en særdeles Grund til de

ringe Fremskridt, Jorddyrkningen har gjort her i Egnen, og ved at muliggøre Afsætning vilde Egnens Bedste i høj Grad fremmes.

Fremdeles egner denne Egn sig fortrinlig til Kartoffelavl, og mange Jorder vilde langt fuldkommere opdyrkes, dersom man i Nærheden havde en sikker Lejlighed til at afsætte sine Kartofler. En betydelig Mængde af disse vilde kunne frembringes i de uhyre Jordstrækninger, der nu tildeels ligge aldeles ubrugte. Det er saaledes klart, at Bevilling af det her ansøgte vilde være til uberegnelig Gavn for en betydelig Omegn. Der gives desuden næppe noget virksommere Middel til at forebygge Smugbrænderiers Opkomst igen, efter at de nu ere aflagte, end at det nødvendige Brændevin kan faaes med Lethed og ikke i for lang Afstand, og følgelig anseer Sogneforstanderskabet sig forpligtet til at anbefale denne Ansøgning.«

Det er muligt, at ovennævnte ansøgning og anbefaling slet ikke blev sendt til regeringen, eftersom der ingen hentydning findes til samme ved behandlingen af en ny ansøgning, der fik følgende omtale i forhandlingsprotokollen den 20. oktober 1845:

»Paa en Ansøgning fra Her Nerger i Schaafhuset om Tilladelse til at anlægge et Brændevisbrænderi afgaves følgende Attest: Da Her Nerger til Schaafhuset har forlangt Sogneforstanderskabets Erklæring i Anledning af en under 10. Oktober d. A. samme tilstillet Ansøgning om at maatte tillades at anlægge et Brændevisbrænderi paa Schaafhuset saa erklærer alle de øvrige Medlemmer af Sogneforstanderskabet med Undtagelse af Nerger, som også selv deraf er et Medlem, at de opgivne Data ere overensstemmende med Sandhed, og at det vilde være meget til Gavn for Egnen, saavel for at afhænde fordelagtigt sit Korn som og især sine Kartofler, til hvis Produktion saavel dette Sogn, som ogsaa nogle omliggende Sogne fortrinlig egne sig, hvorfor vi tror os forpligte til underdanigst at anbefale denne Ansøgning.

H. P. Hübertz. Peder Gravesen. Otto Knudsen.

Lars Kongens Holm. Lars Sørensen.

Hvor vidt ansøgningen så nåede, melder historien intet om; men der blev i hvert fald intet brænderi i Sunds.

V

AN WÅT'S SAGA

FORORD

Når en maler eller fotograf skal lave et billede af en ældre, fornem dame, da gælder det først og fremmest om, at billedet bliver smukt. Ligheden kommer i anden række, og derfor skal dybe rynker udjævnes og fremstående knopper fjærnes. Men, for den, der elsker naturen og det naturlige, er det anderledes tiltalende at se et billede af en gammel, rynket bondekone uden forskønnelse, thi et sådant ansigt fortæller meget mere, end et udvisket og forskønnet gør.

På lignende måde går det med levnedsskildringer. Forfatteren kan undlade at omtale de mindre smukke sider og skrøbeligheder ved den person, han beskriver, og så får man et ensidigt og forskønnet, men mindre ægte, billede af vedkommende.

I det følgende har jeg forsøgt at give et uretoucheret billede af en ejendommelig midtjysk original, som hun virkelig var.

INDLEDNING

Det er nu mange år siden, jeg første gang hørte navnet *An Wåt'*. Familien Hansen - der findes flere af det navn! - var en søndagude at køre med stammens yngste skud, og vi nød rigtig det smukke sommervejr. Da lige med et siger vort næstyngste barn, en lille pige, skrækslagen: Lad os skynde os at køre - det er vistnok *An Wåt'*, der kommer der henne! Og nu halede hun i barnevognen som en besat. Hvorfor skal vi skynde os? spurgte jeg forbavset. Jo, for hun vil ta småbørn! kom det bestemt fra den forskrækkede pige.

Det var dengang børnenes syn på den senere så berømte dame. Det skal dog indrømmes, at hun på nært hold kunne ta' sig farlig ud. Hun var kraftig, rundbuget, hærde- og hoftebred, som nogen fiskerkælling på Gammelstrand, og hun lugtede værre end en død kat, der

An Wåt's saga udkom 1946 på Rosenkilde og Baggers forlag, København.

i flere dage havde ligget i augustsolen; men det første hendes stilling med sig, og sit arbejde skal man være bekendt. Parlamentarisk udtrykt var hun den gang tarmrenser på slagteriet; men hun sagde selv: *De æ mæ, dæ væ'nder maw!*

Misserabel så hun ud på den tid. Hun gik nemlig med en sort læderlap for det ene øje, hovedklædet trak hun godt ned over ansigtet, velsagtens for at beskytte øjnene, og så gik hun med opsmøgede ærmer, hvad der var praktisk nok, når hun »vendte mave«, men det gav hende et vist krigerisk udseende, når hun gik gennem byen, og dertil kom, at hun altid, uanset vejret, gik og svingede med en gammel paraply, en genstand, der vel nærmest var beregnet til at holde næsvise drenge i passende afstand.

Når hun åbnede munden og grinte, hvad hun ofte gjorde, havde hun et gab med enkelte lange, gule tænder, der meget mindede om havkattens; rapmundet var hun i høj grad, og det var rentud sagt en forfærdelig kæft, der sad på hende. Ja, selv, når hun tænkte højt og sagde det, der kun burde have været tænkt, råbte hun det ud, så man kunne høre hende i et bøsseskuds afstand. Og sikke et sprog, hun første, det var både saftigt, kraftigt og yderst respektløs. I andre tilfælde ville slig tale ikke egne sig til at sætte på tryk, men papiret er jo tålmodigt, og *det ville gi'* et falskt billede af An Wåt', hvis man ikke gengav hendes kraftudtryk i upyntet form.

Efterhånden blev An Wåt' en af byens mest kendte og mest omtalte skikkeler, og efter at hun havde foretaget en rejse til København, en til Kiel, og hun havde været på købstævnet i Fredericia, fløj hendes navn og berømmelse over det ganske land; det sørget dagspressen for; men Ane var også en fremragende skikkelse blandt landets originaler.

Da hun senere lod øjeklappen og paraplyen blive hjemme, kom hun til at se nok så civiliseret ud, og når hun på sine byture satte sig til hvile i et butiks vindue - altså udvendig - på et rækværk, en trappe eller måske på trinbrættet af en eller anden bil, der holdt på gaden, og hun lukkede sin mund - det kunne dog hænde - og hun så lagde ansigtet i dets rolige folder, så kunne hun godt minde om en gammel, skikkelig bedstemor fra forrige århundrede.

Således tog hun sig ud, da jeg en dag så hende stå bred, som nogen politibetjent, ved et gadekryds. Blandt de mange, der passerede for-

bi hende, var også en lille fin dame, og denne vakte, velsagtens fordi hun var fin, An Wåt's mishag. Med et trådte Ane et skridt frem, og så gav hun damen et kraftigt skub, så denne røg ud i rendestenen. An Wåt' lod, som om det var et hændeligt uheld, hun bad naturligvis ikke om forladelse, det var store ting, at hun ikke bag efter skældte damen ud for møjso eller brugte lignende stinkende udtryk.

En dag kom en Aarhus bil kørende i al skikkelighed gennem hovedgaden. En af byens mange vovser havde travlt med at kaste forelskede blikke til en anden hund, så løb den i sin optagethed hen for ved bilen, og i næste øjeblik var den kaput.

An Wåt', der tilfældig var i nærheden, satte nu i fuld firespring hen mod bilen, hvis ejer, en ung, pæn mand, straks havde standset kørerøjet. Lige idet han trådte ud af bilen, fik han An Wåt's sorte paraply midt i synet, og samtidig overdængede hun ham med sprogets værste skældsord: *Nå ska du kyr fålks hund ni'r, din nederdrægtige bølle, kjæltring, bandit o bu'erka'e!* skreg hun. *Hu æ æ politi!* råbte hun, idet hun rasende slog om sig med paraplyen.

Betruttet over denne besynderlige modtagelse i hedensellerså gæstefrie hovedstad stod bilmanden i førstningen ganske målløs, men så gik han hen og pirrede lidt til hunden med sin fod, idet han sagde: Den er jo død! Da fik An Wåt' et nyt raserianfald, og hun skreg: *Ska di'n støk forbandede slog så båg at'r sparke te æ sölle hund!* og nu blev både han og hans syndige afkom indtil fjerde led skældt ud i de værste udtryk, mund kan nævne. At manden spagfærdig fik sagt: Er det Deres hund? - hvad det naturligvis ikke var - virkede langtfra som lind olie på de oprørte bølger. Hvorledes manden slap ud af byen, ved jeg ikke, men han har antagelig ikke gæstet Herning siden.

En anden dag tørnede en bil, der kom fra en sidegade, sammen med en cyklende dreng, der svinede ud fra hovedgaden. Der blev straks stort opløb, og An Wåt', der var i nærheden, kom også humpende. *Hwa æ de - æ de en sölle hund?* spurgte hun deltagende. Da svaret lød: Det er en dreng, der er kørt ned, udbrudt hun: *Ski'r et' andt end en dreng'!* Så slap bilisten for tiltale - fra hendes side.

Det kan jo hænde at et par hunde kommer op og slås, og det hændte netop en dag midt på gaden. Det gjaldt tilsyneladende liv eller død, og ingen jordisk magt kunne skille de kæmpende. Jo, da

oprådte An Wåt' med et på krigsskuepladsen, og hun greb en hund med hver af sine kraftige næver, som en mor skiller sine småknægte, der er røget i totterne på hinanden. Men et øjeblik efter før hundene atter løs på hinanden, og så hvirvlede de alle tre, både hundene og An Wåt', rundt, så det støvede. Det så farligt ud, men da Ane i anden omgang havde besejret kamphanerne, faldt disse til ro, og Ane forlod stolt pladsen - hun kunne nok ordne et par hunde.

En dag, føret var smadret, kom en ung knægt cyklende med et par sække koks på en varecykle. Ved torvet skete der et voldsomt sammenstød med An Wåt', idet cyklen gled. Ane skvat om, knægten væltede og sækkene trimlede om på gaden, så der blev en farlig redelighed. Ane, der gik med en tom sæk, kom snart på benene; hun var fælt tilsløret af smadder og så farlig ud. Da med et svang hun sækken om cyklistens ører, idet hun samtidig overdængede ham med sit rige forråd af mundtlig skidt - *de wa et' jenne evangelieord!* sagde min meddeler. Men en af tilskuerne reddede den ulykkelige fyr ved at sige: Skynd dig at få sækkene på cyklen og kom af sted! Og det gjorde han; men længe efter stod Ane og skældte ud over den nederdrægtige bølle, der havde »overfaldet« hende.

I førstningen, jeg lærte Ane at kende, kunne hun godt selv bruge betegnelsen, An Wåt', men senere blev hun rasende, når nogen kaldte hende sådan. En dag kom et par mænd gående på hovedgaden, og da de kom om ved Ane, spørger den ene: Hvem var det? Hvad, kender du ikke hende - det er jo An Wåt'! lød svaret. Ane, der dog var kommet dæm lidt på afstand, havde lange ører, hun snurrede rundt og lidt efter suste hendes paraply ned i nakken på manden. Hov-hov -, hvad skal det betyde? sagde han, idet han brat vendte sig om; men da kom paraplyen susende ned over ham anden gang. Indlade sig i nævekamp med den rasende furie på åben gade det ville han naturligvis ikke, og så havde han intet andet valg end løbe fra hende, og det gjorde de, ind ad en port, og snart var de udenfor hendes og paraplyens rækkevidde.

En dag bissede hun rundt hos byrådsmedlemmerne for at klage over de elendige mennesker, der boede i hendes bydel på Sandagerland. Under diskussionen kom Bjerre til at sige An Wåt'. Da blev Ane lynende gal, og hun skreg op: *Ska do gi smo' folk øgnaw'n!* og hun himlede op. Nu havde Ane lige refereret, at manden, hun især

var gal på, havde kaldt hende således, og det søgte Bjerre at forsvare sig med. Øjeblikkelig ripsterede An Wåt': *Han wa åsse tavle - de æ du wal et?*

Offensiv og retræte.

BARNDOM OG UNGDOM

De menneskelige lidenskaber skal man hverken fordømme eller lat-
terliggøre, men forstå, har den nederlandske filosof Spinoza sagt. Vil
vi forstå An Wåt' må vi også kende lidt til hendes afstamning og de
forhold, hvorunder hun voksede op.

Hendes fader, Peder Sørensen, var søn af gårdsmand Søren Jensen og Karen Christensdatter i Vorret, Them sogn ved Silkeborg, og født 1820. Han var med i treårskrigen, og året efter (1851) blev han gift med en enke, Ane Kirstine Pedersdatter i Øster Bording, og fik en god gård med hende. Han var 30 år og Ane 27. De fik en søn døbt, Søren, i 1852, men to år efter døde Ane. Så blev P. Vorret gift anden gang med en fattig pige, Christine Mikkelsen, datter af husmand Mikkel Clemmensen og Ane Christensdatter. Stine, som man kaldte hende, var født i Balle sogn 1826, men forældrene boede vistnok se-

nere i Vrads. I Øster Bording fik Peder og Stine tre sønner; men så flyttede de til Hjordkær i Sinding sogn, hvor de fik en datter, og derfra til Bording i Hammerum herred, hvor de fik en lille ejendom N.V. for kirken, og der blev *æ skrå' skå'g¹*) An Wå't', født den 8. april 1868.

Anne Bjerg fortalte mig, at Pæ Wå'rt i grunden var en klog mand, han var medlem af sogneforstanderskabet, og han var dannebrogsmand, hvad der var en stor sjældenhed den gang. Forstanderskabets formand, pastor Bluhme, sagde du til alle; men en dag blev Pæ Wå'rt *støngs²*) over at blive tiltalt således, og så klagede han til amtet, han ville ikke finde sig i, at præsten sagde du til ham, da han var dannebrogsmand - og hans kone var frue i kraft af hans dekoration! Så fik præsten en næse, og fremtidig sagde han kun du til sine konfirmander.

Snakken gik forresten, at Pæ Wå'rt var blevet dannebrogsmand på en temmelig nem måde. Det var under treårskrigen, at han en dag som soldat fik øje på en del tyskere på en bakke. Peder fyrede da løs på fjenden, som han fordrev. Det blev indberettet, og så blev han dekoreret. Men kammeraterne hævdede, at det kun var nogle får, der havde stået på bakken, og at Peder havde været så fuld hin dag, at han troede det var tyskere. At han havde været fuld, det er ikke usandsynligt, og at det var får, han så, det er ikke utænkeligt; men der er vel større mulighed for, at kammeraternes udtalelse skulle være et udslag af - misundelse.

Selv skal Pæ Wå'rt, ifølge An Wå't's fremstilling over for mig, have fortalt, at oberstløjtnant Olaf Rye blev skudt den 6. juni 1849 ved Fredericia, og da besteg Peder oberstløjtnantens hest og drev fjenden et godt stykke tilbage. Det var derfor, han senere fik sine tre medailler: dannebrogskorset, krigsmedaillen og våbenbrødre-daillen.

Således lød Anes beretning; men særlig pålidelig er fremstillingen ikke, thi Ryens hest blev, som bekendt, skudt under ham, så det var en solle gange for den drabelige Pæ Wå'rt at ride på.

Pæ Wå'rt var meget drikfældig, han satte de to gårde over styr, og så havnede familien i en ussel ejendom i Bording. I Hjordkær havde

¹⁾ skrabekage, efternøler.

²⁾ hastig vred.

de haft 3-4 spænd heste og 24 kør, fortalte An Wå't', men i Bording havde de kun 2-3 kør og et par stude i førstningen, og senere kun to kør, som de pløjede og gjorde arbejde med.

Så sent som i 1864 var sognefoged Niels Skov i embeds medfør henne at lede efter brændeinstøj i Bording vandmølle, og der i sognet var der mange æstimerede mænd, der drak bravt. Ved en begravelse omkring 1867 sad mændene og kastede op inde i kirken; ved en anden begravelse stod dannebrogsmann Pæ Wå'rt o spej'e¹) inden for kirkedøren *lī te de pol'st*²), efter hvad Ane Bjerg har fortalt mig, og andre mænd fulgte derefter hans eksempel; og julemorgen var der sådan stank i kirken af de mange *ywldram*, mændene havde fået, så det var følt.

Stine Wå'rt var hverken rigtig klog eller tåbelig. Da manden var død i 1879, plantede hun nogle morgenfruer på hans grav, og disse vandede hun trofast hver søndag, d. v. s. da gik hun hen og græd ved graven, skønt han havde været en *knokkel*, som Ane Bjerg udtrykte sig. Stine havde i hvert fald haft en trist tilværelse. Som ung sled hun som nogen hest, hun stod som unge pige i mægelgraven, og det var strengt arbejde, og som koneøjede hun meget ondt, når manden var fuld, hvad han ofte var. An Wå't fortalte, at faderen en dag greb Stine i håret og trak hende ud af sengen. Det var tre dage efter, at den sölle kone havde fået twillinger!

Under slige forhold er det forståeligt at Ane hverken fik kærlighed til, eller respekt for faderen. Hun rakte tunge efter ham, efter hvad hun selv fortalte, og så fik hun klø - mier fuld wa han et'. Iøvrigt blev Ane en både forkælet og *skå'enwon*³) tøs, og hun blev allerede sendt i skole, da hun var fem år, fordi de ikke kunne styre hende hjemme.

A fæk såmænd pat', lī te a sku i skuel - så mot a jo ond'vær den, sagde hun en dag. Men det var en hård overgang. Moderen smurte sod på brysterne, og så *bløw a li'er*⁴) *ve'n*, sagde Ane.

Hun gik hele tiden i skole til lærer Madsen, og hun sagde selv, at hun var en *sölle trat*⁵) til at regne og *lös urn ad*, men derimod var hun dygtig til at skrive og læse i bog, færdigheder som hun vedlige-

¹⁾ kastede op. ²⁾ pulsede.

³⁾ skærvorn.

⁴⁾ led. ⁵⁾ tosse.

holdt siden. I 1882 blev hun konfirmeret, og da fik hun karakteren godt for kundskaber og meget god for sin opførsel.

I de senere år lå Pæ Wårt i sengen, og han døde, som nævnt, i 1879, 59 år gammel. Det var stadig gået tilbage for dem, og Ane siger, at de ofte sultede i hjemmet. *Jåw' de wa møj fat'e, o mi foræld'er wa wan'trow', men di lær' da hwærk'n djæ ba'n o lyw', stæ'l, horre hæj'er o røk æ hå'l å smo' fow'l!* Samme attest ville hun ikke gi sine omgangsfæller nede i Lynghuset. En dag sagde hun: De små børn går og bander så følt. De bander da ikke, Ane, sagde jeg. *Jåw' åsse åld' sam'l. Di æ et' så stu'er, te di ka sto li' åp o pes, så band'er di. o ka di menst et' sæj sa'ten, så sæj'er di da-den, o di stue'r sæj'er fand'en raspe mæ. Dæ æ såmænd et' and'er end en gam'el mand o så mæ, der et' band'er.*

Blandt sine triste barndomsminder skal nævnes, at hun engang i 1870erne oplevede at sognefogden gav en dreng tamp udenfor kirke-døren, i Bording. Det var en søndag efter prædiken, drengen stod med sin blottede ryg, og han fik tre så hårde slag, at der blev røde striber på hans bryst af det. Ane fortalte, at man kaldte drengen Jesper Pek. Det var da et sært navn, indskød jeg. *Sæ'r - de æ da't mü'er sæ'r, end næ'r di kåld'er en præst Kåk*, svarede hun.

Nævnte dreng var hovedmand for en drengebande, der flere gange havde lagt sten på baneskinnerne for at få toget til at løbe af sporet, og det var ikke deres skyld, at der ikke blev voldt store ulykker. Men siden hørte disse attentater op, prylene gjorde deres virkning.

Men fra dette uhyggelige oprin havde Ane en stadig levende forestilling om, at uartige knægte *ska piskes - de ka söw'm jen'semæ et' slå te mæ snak*, sagde hun, *klo ska dæ te!* Tror du nu, folk bliver bedre af det, spurgte jeg. Svaret kom omgående; ja, *di ska piskest!*

I humanismens navn var vi som bekendt efterhånden kommen så langt udenfor rimelighedens grænser, at de »små« i samfundet, lige fra uartige børn i skolen til arbejdsvillige landevejsbisser, blev vore kælebørn, hvad der dog hverken tjente disse eller samfundet i sin helhed til gavn.

I skolerne måtte små urostiftere, der hist og her med held nedbrød disciplinen, naturligvis ikke røres, og vovede en eller anden hånd- og karakterfast lærer det alligevel, kunne han risikere bagefter at blive behandlet af en dertil indrettet presse som »bølle«. Børnene fik som

følge deraf mange steder, navnlig i storstæderne, overtaget, og disciplinen, der dog er skolens grundpille, blev undermineret.

Så kom reaktionen. I sommeren 1937 talte en skoledirektør fra Esbjerg ved et skolemøde i København om dette spørgsmål; han talte rent ud, og de mange autoriteter, der var tilstede, gav ham et varmt bifald og undlod, som et udtryk for deres tilslutning, at rejse nogen diskussion.

An Wåt' der læste et referat, blev så begejstret for talen og for taleren, at hun bestemte sig til at ville rejse til Esbjerg for at opsoe skoledirektøren og opfordre ham til endelig at få lovens paragraffer ændret derhen, at børnene ind ad en ende og ud ad en kant *sku ha pisk* hver dag de kom i skole, og flere prygl, hvis de skulkede. Hun ville rejse på en søndagsbillet, det kunne hun nok få råd til; men da jeg havde forklaret hende, at hun næppe ville kunne træffe manden en søndag, så opgav hun planen.

Engang var hun i lag med provsten; hun klagede over hans ugudelige konfirmander og henstillede indtrængende, at provsten skulle mørbanke disse. For at slippe af med hende, lovede han diplomatisk at tænke over sagen. En tid efter stillede Ane igen, hun ville vide, om drengene så havde fået *tæsk*.

Ellevæ år gammel kom Ane ud at tjene hos en Rabis i Bording, som hyrdepige. Folkene var gode ved dyrene og ved hende, siger hun. Sænere tjente hun rundt om som pige, indtil hun var 40 år.

Da hun var 32 år, havde hun plads i Randrup i Sønderjylland, og medens hun tjente der, kom der brev til hende, at hendes moder var død og begravet. I arv efter hende fik Ane kun en gammel tallerken. Da hun spurgte sin broder og svigerinde om, hvor hendes faders *tæjn*, d. v. s. medailler, og moderens sager var blevet af, svarede de, at det vidste de ikke. Da råbte Ane, efter hvad hun har fortalt mig: *De æ lōw'n - I hå stållen det hī ele!* Men, føjede hun til, da hun fortalte om »skiftet«, *dæ'for hwü'ler di no i hæ'l'vede, bode ham o hans kuw'en*, og så rullede hun med øjnene. Ane havde i sit lange liv hørt mange såkaldte Guds ord, men tilegnet sig skriftens ord, dømmer ikke, det havde hun i hvert fald ikke.

Fra Sønderjylland kom hun til Skads, hvorfra hun tog plads i Aborg ved Assens, og der blev hun forlovet med forkarlen. Han var fra Nr. Aaby, og Ane siger, han var en rar karl. De fulgtes trofast

ad til missionsmøder aften efter aften, så ofte lejlighed gaves. I to år tjente hun der; men så ragede hun uklar med konen, Ane rejste hjem til Jylland, og da kæresten ikke ville med, ja så skiltes deres veje. *De sku no et' væ' sår'n!*

Nu fik Ane plads hos Jacob Østergaard i Tulstrup, hun tjente også et år hos Jens Birk i Birk; men fra hun var 40 år levede hun for det meste af tilfældigt arbejde. En tid tjente hun dog hos murer Rønnow i Herning. Da hun blev fæstet dertil, betingede hun sig, at hun ville have lov til at komme i kirke hver søndag, og det kom hun også. Rønnow havde rigtignok mistanke om, at det var mere den ugifte præst end hans prædiken, hun løb efter; men en kendsgerning er det, at hun også på sine gamle dage var en flittig kirkegænger.

I otte år skyllede hun flasker hos ølbrygger Kjær, og så blev hun tarmrenser på svineslagteriet, et arbejde, der lå for hende og det blev godt betalt. Men i denne plads havde hun forskellige uheld. En dag skar hun en finger, denne blev så dårlig, at lægen tilsidst ville have haft den sat af. Det ville Ane ikke, og den kom sig også, men *blöv styw' som en pind'*. *Tåw' gång' tuk' Herren mi sy'n*, siger Ane, *o tåw gång' ga han mæ den ijæn*. Endelig var hun så uheldig at få *de hæ'r elektrise'm* (d. v. s. eksem!) *o mi lo'r - ja, hæ' de endda wat i æ huw'e så ku folk da si'e de*, sagde hun. Som følge af den sidste skavank blev hun nød til at opgive arbejdet, og nu måtte kommunen tage sig af hendes forsorgelse. Men det skal siger, at hun blev en billig pensionær, thi hun klarede sig flot med 8 kroner om ugen i en lang årrække, og af disse penge blev der endog rád til at købe mælk til kattene og brød til fuglene.

DYREVEN OG DYREPLAGERE

Et vigtigt afsnit i An Wåt's tilværelse var hendes kamp mod *de få-bandede dræng'*, der gjorde de små fugle fortræd, og de mænd, der ikke behandlede deres heste godt.

Nu findes der som bekendt drenge, der går og skyder småfugle med gummibøsser og andre skydevåben, og voksne mænd, der misbruger og mishandler deres heste. Men når Ane fandt en død fugl, så var

hun aldrig i tvivl om, at denne var dræbt af en *skå'enwon* dreng, og kørte man jord op fra en kælderudgravning eller sand op fra en grusgrav, så måtte hestene naturligvis tage et hårdt tag, og var Ane i nærheden, da var det i hendes øjne dyrplageri, og så skældte hun ud.

En dag fik hun mig til, sammen med en betjent, at undersøge et af hende påklaget forhold, hvor hun havdede, at de sölle bæster skulle trække tunge læs op ad en vej, der var så stejl og høj som selve Himmelbjerget. Da jeg senere traf hende, sagde jeg, at det ikke var så slemt, som hun troede - men du ser jo heller ikke godt! Da svarede hun omgående: *A si'er de, a vel si'e!* Og det var netop sandt.

En dag hilste hun mig med følgende udbrud: *Hwa ska a no gy'er, no æ a söw'rnæ i klæm!* En havde gjort hende opmærksom på, at der blev kørt jord op fra en kælderudgravning udfør K. F. U. M., og at *de wa rætten stræ'ng for di sölle bæ'ster*, og da hun lidt efter ville undersøge forholdet personlig, havde hun indtryk af, at hestene nærmest krøb på maven, når de slæbte de tunge læs op. Hendes harme kendte ingen grænser, hun skældte ud, så det kunne høres over hele gaden, og hun lovede manden, der kørte hestene, at disse skulle blive taget fra ham, inden solen gik ned! NB. - såvidt det stod i hendes magt.

Hidlokket af hendes veltalenhed trådte nogle unge mænd ud på K. F. U. M.s trappe. Da vendte Ane sig pludselig om mod disse og gav dem en værre overhaling. *Hæ' stor I o glow'er - de æ hæjsen en rår'r hællebi'er. I stor o si'er o' hon' di plaw'er di sölle hæj'st, men I rør et' en feng'er for o hjælp' dem. Dæsom I vel i Hem'len, ska I ti'en jæ fræl'ser o et' sat'n - en kommer et' i hem'rig for si mage- lighi'er - jáw, I æ nåt kjön' aw'kom' - så'rn forening - for sat'n o. s. v. o. s. v.*

Nu satte hun himmel og jord i bevægelse for at få hestene taget fra manden, og da det ikke ville lykkes, var hun meget opsat på at skrive ind til biskop Rosendal, *han ska nåk swå'r mæ*, mente hun, og at han også havde magt til at tage de sölle bæster fra manden, det var hun ikke i tvivl om.

Hun skrev også til biskoppen. Jeg så ikke brevet, men en forretningsmand, hun havde rádført sig med i denne anledning, fortalte mig, at det var et forfærdeligt brev. Så havde hun spurgt meddelelren: *Kind'er du ham æ bisp?* Ja, svarede manden, han er en ivrig

fodboldspiller. Da så An Wåt' meget mistænksom ud, og så udbød hun, idet hun rullede med øjnene: *Di spiller et' fuedbøld i Guds riget!*

En gang var det rent galt med Peder Marius's heste, og i lange tider lød hendes hilsen: *Han ska aw' mæ æ højst!* Hun havde tidligere korresponderet en del med Foreningen til Dyrenes Beskyttelse, men nu svarede man ikke længere på hendes henvendelser, så det kunne ikke nytte at skrive derind. Så snakkede hun om, at det vistnok var bedst at skrive ind til ham *Stæjnke*. Det kan vist heller ikke nytte, mente jeg, for så kommer din skrivelse tilbage til politiet her, og når du skriver, at politiet lyver, så risikerer du, at man smækker dig ind! Hun var også ved at spekulere på selv at rejse ind til København og tale med Steincke, men, efter et øjeblikks betænkning, udbød hun: - *han blyw'er wal ræj' få mæ*, og så slap hun atter denne tanke.

Ja, hvis nu ministeren spørger: Hvor skal vi gøre af hestene, hvis vi tager dem fra Peder Marius? hvad vil du så svare? for det er dog hverken dine, politiets eller Steinckes, og I har da heller ingen staldplads! Det kunne An Wåt' ikke svare på; men da hun havde sundet sig lidt, svarede hun dog: *De æ li'møj' - de mo di sjæl' åm' - han ska aw' mæ æ højst!*

I et mundhuggeri havde Peder Marius været så uforskammet at titulere hende *Di'n gam'l sow'*! I denne anledning havde hun tænkt på at rådføre sig med sagfører Valeur; hun kendte ham ganske vist ikke, men hun havde indtryk af, at han var en flink mand, thi han havde et par gange taget hatten af for hende.

Blandt de skrivelser, hun sendte ind til Foreningen til Dyrenes Beskyttelse, skal her meddeles et uddrag af et fra den 26. oktober 1932:

Vi har Mange Dyereplagegere omkring os særlig en vil jeg tage Frem han hedder -- bor paa --- han har siddet i Togt Huset i to Aar for han har taget en Pige med vold han kjøre Grus i disse Dage og så kommer han om ved Lønghusset som jeg bor, når han kommer med tom Vogn så står han op og Piske på Hestene hvad han kan når di Renne i Galob når han tager en eller to Læsse grus saa sidder han åp på Læsset og bruger Pisken saa stærkt som han kan der siges også når han er ful så går han ud og slå Løs på de Staggels Dyerne der siges også til visse Tider om Morningen når han sover for længe så Spænder han dem for uden di får Noget

at Æde, jeg Syndes det er på Tide at Skride in, i Fåråret Kørt han en af hen sidst i Sommer Kørt han en Af, han lever sammen med en der er rent fra sin Mand, og Dør di ikk inden Så Skal han nåk for Kjødet Kjørt af dem, jeg har været oppe ved For Manden og Politiet Politiet siger di har været derned så syndes jeg at det skulde Kjændes, jeg var oppe hos Politiet i jaftes da sagde di at di syntes jeg skulde Skrive til Dyernes Beskytelse og når di så har fået Brev fra jer så skulle di nok Skrideind, jeg sagde di skulde tage Dyerne fra Ham så sagde jeg heller og så Forbyde ham og broge dem De har di Lov til De er altså ufor-svarligog lade ham have Dyr.

Jeg håber, at Fru Agnes Smitsom¹⁾) og Dyernes Beskytelsen vil tage Kraft på Låv og Ret for vi har vel da nok ledt Låv og Ret i vort Land indnu, jeg kan og vil igge længere gå og se på det en Tugthuskandidat er udværdig til og have Dyr, da det er stor Syn han skal blive ved med og have Dyr at Plage. Det er Stor Sønd Meneske der har en Samvittighed Synd som ikke Sover kan ikke blive ved at gå se på sådan en Asenske

Der er også en som hedder Dyrplager - - - han er også stor Dyrplager han sidder og Save Hestene i Moden altider Det er og Stor Synd, dersom jeg måtte Råde så skulde han også af med hans Heste Bøllere og Banditere og den Slags Folk er ikke værdig til at have Dyr og at omgås med Det Skal forbydes såfremt Dyernesbeskyttesen vil tage Kraftig ind Så siger jeg Hjertelig Tak

Erbødigst
Ane Pedersen
Lynghuset Herning

Avisernes jagttabeller studerede Ane altid med særlig interesse, thi der kunne hun se, hvilke fugle, man måtte skyde, og hvilke, der var fredede. Uheldigvis står der i jagtloven, at gråspurve må skydes hele året, og gråspurve var netop hendes gode venner, der ikke forgæves bad om hendes brødmuler; det var, som følte hun sig i nær slægt med disse simpeltdækkede og ringeagtede skabninger. *Di so' de smo' fow'l gyr eng'en fortræd!* Nå, svarede jeg, når bondens byg er mo-

¹⁾ dvs. Schmitto.

dent, kommer spurvene i store flokke og slår sig ned i kornet. Dertil bemærkede Ane: *Di tår et' nåt fræ mæ!*

Da hun atter en dag læste i Herning Avis, at gråspurve måtte skydes hele året, blev hun gram i hu. Hun gik ind på kontoret og kløede løs på redaktør Hærvig - det skulle forandres! Ja, svarede redaktøren, men sådan er loven! *Så æ de en skit låw!* - *Du ku jo læ væ' o sæt de i æ blå!*

Det var rørende nok, men Hærvig hævdede, at han ikke sådan kunne lave om ved en lovbestemmelse. *Du vel et'!* Nej, jeg vil ikke! lød svaret. Da skreg den harmfyldte kvinde: *Så ska du åsse kom ni'er i den glu'en hælvede - dæ' ska du et, kom te o fry's, det ska a låw få - hwi's a mo rá!*

Derfra stak hun af om til redaktørens frue, hvor hun beklagede sig over fruens uheldige mand. Hun sagde blandt andet: *De ka wæ gåt nåk mæ de hællehi'e*, men Hærvig ville ikke få let ved at slippe ind i himmerig - hvis han ikke slettede den famøse linie i bladet.

En dag stillede hun hos mig med en død fugl og spurgte: *Æ de en allik hæjer en dow?* Hun var åbenbart dybt skuffet, da jeg sagde: Det er jo en due! *De passer ves et' - ja, ham politibetjent Smidt så' osse, te de wa'n dow'*, men a så', de wa löw'n! Det sagde du vel ikke, Ane, de kunne jo have smækket dig ind med det samme! *Ku di? Hi-hi-hi!* lo hun. Det morede hende kosteligt, at hun var sluppet så godt fra en stor fare. Men hun var dybt skuffet over, at det ikke var en allike, som man ikke måtte skyde. Havde det været en sådan, så havde hun fået travlt med at komme efter *di fåband'ede dræng'i*. Så hev hun en lille fugl ud af noget pjaltet papir. *Hwa æ de så for jæn?* spurgte hun. Det er en gråspurv! *Ja, den hå di sat'ns knægt' sköt!* udbrød hun harmfnyssende, nu fik hun da luft for sin indestængte vrede. Hvorledes kan du nu se det? spurgte jeg. *Jåw' - den lo' å wa dø!* Fugle kan da også dø en hæderlig død af alderdom, der falder så mange fugle til jorden, uden at de bliver skudt! sagde jeg. *Æ smo' fowl' ka et' blyw få gam'l,* hævdede hun. Da jeg havde undersøgt den nærmere, sagde jeg: Den her er jo ikke skudt - men fy, hvor den lugter! *Låwt'er den?* udbrød hun lidt mistroisk - ja, *de æ fåræsten åsse fjowt'n da'w sen', te a fond' den.*

En anden dag kom hun med en besynderlig indretning i en snor på sin ene opsmøgede arm. Kendte man hende ikke, kunne man godt

tro, hun var en heks, og at indretningen hørte med til hendes udstyr, men før hun i harnisk, og det gjorde hun ofte i samtalens løb, skulle man næsten tro, det var en hjemmelavet håndgranat eller bombe, der hang og dinglede, dog kunne genstanden vel til syvende og sidst minde mest om en primitiv amulet.

I virkeligheden var det en indtørret, ca. tre måneder gammel lærkeunge, som hun havde rullet ind i et stykke af en pjaltet avis og omviklet med sejlgarn. Halsen og hovedet stak lidt udenfor og om halsen sad en rød uldsnor.

Denne mystiske indretning havde Ane levet højt på i lange tider. En morgen lå fugleungen død med snoren om halsen udenfor hendes dør, og nu kan det nok være, at hun fik travlt. At det var de slemme drenge, der havde fanget og *ku'eld¹ æ bede fow'l*, det kunne An Wåt' snart regne ud, og ved en lille drengs hjælp, fik hun opklaret, at det var *Svæn' te æ Sjælænders*, der var gerningsmanden. Ganske vist havde den lille angiver fortalt, at Svend havde fundet fuglen død, men det troede Ane naturligvis ikke på.

Nu rendte hun til distrikts overlærer for at dokumentere, hvilke uartige knægte han var sat til at regere over. Desværre viste han hverken hende eller hendes stinkende fugl synderlig interesse; men så havde hun bag efter den opmuntring, at *æ børnehjemsku'en*, hvem hun tilfældig traf, nok mente, Anes diagnose, d. v. s. tydningen af fuglens dødsmåde, kunne være rigtig. Videre slæbte An Wåt' rundt med den døde lærkeunge til redaktørerne, politiet, byrådsmedlemmerne og enhver, der havde tålmodighed til at høre på hendes beretning og lugte til *corpus dilicti*.

Mange gange havde hun forgæves opsøgt mig. Men en dag fik hun held med sig, og det varede næsten to timer, inden jeg slap af med hende igen. Da jeg havde set på mumien, gjorde jeg hende opmærksom på, at fuglen slet ikke var kvalt i snoren, thi der var jo plads til to-tre fuglehalse indenfor knuden. Nej, Ane, det er bare de slemme knægte, der vil holde løjer med dig. De har fundet den døde fugl, bundet en snor om halsen på den og lagt den ved din dør, for at du skulle tro, de havde kvalt den, og for at du skulle bisse rundt i byen med kadaveret - og nu griner de af dig.

¹⁾ kvalt.

Ane modbeviste man ikke, når hun havde sat sig noget i hovedet, hun indrømmede i hvert fald ikke sin fejtagelse. Men det var dog let at mærke, at gassen nu var gået af denne ballon, og så udbød hun: *De æ nåw'e fåbandede dræng i!*

Så hun en stumphalet hund, kunne hun fare i harnisk. En dag standede hun en herre, der førte en sådan i en snor, og straks overfuste hun manden; det var dyrplageri, sagde hun. Manden kom med en spagfærdig bemærkning om, at det vist ikke var så slemt; men hun søgte gennem et eller andet skriftsted at bevise, at det netop var en stor synd at hugge halen af en hund. Der står ganske vist skrevet: Hvad Gud har sammenføjet, skal intet menneske adskille; men jeg ved dog ikke, om det netop var dette citat, hun brugte. Imidlertid sluttede hun diskussionen ved på sin drastiske måde at råbe: *Di sku skjær æ röw' a dæ!* I øjeblikket anede hun måske ikke, at mannen, hun skældte ud, var egnens øverste gejstlige myndighed, men hun gjorde iøvrigt ingen forskel på folk, og jeg hørte engang, at hun brugte samme udtryk til en fin frue, der havde en lille stumphalet hund.

KATTENS HALE

Der gives mange måder at hilse på. Vi siger i almindelighed god dag. Hos en enkelt negerstamme i Afrika sender man den, man vil hilse hjertelig på, en stor spytteklat midt i fjæset. Under den første verdenskrig lød tyskerne hilsen: Gott strafe England, men senere sagde de Heil Hitler, en hilsen, der antagelig nu har fået en anden form. An Wat' varierede også sin hilsen efter hendes sindsstemning. Hun sagde aldrig god dag, men sprang lige ind i sagens kerne. En tid lød hendes hilsen: *Peder Marius ska aw' mæ æ hæj'st!* senere brugte hun en nok så besværlig form: *A vel ha o ver hwæm', dæ hå skon æ hâ'l å æ kat!*

Ane havde under sin kærlige omsorg en kat, som hun kælede for og delte sin mælk og sine fetailler med. Hun var god ved den, den trivedes godt og bragte hende til gengæld det ene kuld sæde killinger efter det andet.

En dag opdagede Ane til sin rædsel, at hendes yndlingskat havde

mistet halen. Ikke et øjeblik var hun i tvivl om, at det var ondsindede mennesker, der havde været på spil for at drille hende, og jeg er tilbøjelig til at tro, hun havde ret. Men fra nu af drejede hendes tanker og interesser sig om den stumphalede kat, eller måske rettere om den nederdrægtige skurk, der havde begået nævnte udåd, og hun sigtede en bestemt person, som hun var gal på i forvejen, for at være gerningsmanden. I sådant tilfælde havde hun hverken brug for beviser eller indicier, med vold og snagt skulle manden arresteres. Da politiet ikke just hastede med at efterkomme Anes ordre, så hævdede hun, at disse embedsmænd holdt med alt muligt skidtfolk, tyve, røvere, horkarle o. s. v.

Så snart hun opdagede, at katten var mishandlet, stak hun af op på politikontoret, fægtede vildt med armene, rullede med øjnene og råbte: *A vel ha o ver, hvæm' dæ hå skon æ hå'l å æ kat!* Det ved vi sandelig ikke, lød svaret. Nej, sagde Ane, *I ve'r ingen ting, I hålder mæ åld de skidt, dæ æ tel! Men de æ Græj's¹⁾, o han ska pottes i æ hwål!*

Tålmodigt hørte politiet på den rasende furie; én mente, der var nogen mulighed for, at mis under sin natlige færd kunne have været så letsindig at komme for nær til toget, banelinien går lige forbi huset, og en anden sagde, at den måske selv havde gjort det. Men en hvilken som helst anden forklaring end den, hun selv havde udtænkt, irriterede hende endnu mere, og da hun forlod politikontoret, var hun klar over, at man der holdt med skurken.

På den tid, da katten mistede sin hale, havde byen fået en ny dommer. Nu fik Ane en lys ide. Her var en opgave for denne mand, en gunstig lejlighed til at vise, om han duede, og så steglede hun af op til dommerkontoret.

Nogle kontordamer, der sad og arbejdede i forværelset, ville værne deres høje chef mod An Wåt's påtrængenhed, de sagde: Dommeren er ikke til stede. Men Ane vidste af erfaring, at folk ikke altid skal tages altfor bogstavelig, hun sejlede videre ind, idet hun lånte de unge damer et mindre venligt blik, og så brasede hun lige ind i dommerens private kontor med en træsko i hver hånd og med en mine, der forrådte, at hun nu tog offensiven.

¹⁾ Gregers.

Hendes hilsen tog denne gang en anden form. Hun sagde: *Ka han et' sæj nåt te æ tø's!* og dernæst kom det: *A vel hå o ver, hvæm' dæ hå skon æ hå'l å æ kat!*

Dommeren var desorienteret. Han var ikke klar over, at meningen med hendes første udbrud var, at han skulle skælde kontordamerne krukken fuld, fordi de havde løjet for hende. Katten kendte han naturligvis liges å lidt til som til *An Wåt'*. Men efter han tålmodigt havde hørt på hende, forstod han, at hun var halvtåbelig, og så sagde han: Jeg tror, De hellere må henvende Dem til fuldmægtig Kjær i kontoret ved siden af, han kan bedre klare det.

Så for Ane løs på Kjær. Ja, svarede han eftertænksomt, det er jo et ret indviklet juridisk spørgsmål - men sig mig først: Var det en han-kat, eller var det en hunkat? *Det wa'n hun'kat!* lød svaret. Da kendte juristen for ret: Så må De godt skære halen af den!

Øjeblikkelig snurrede Ane rundt og stak af ud; men idet hun var i døren, vendte hun sig om, rullede med øjnene, skar en betegnende grimas og råbte: *Pjat'röw!* Jo, Ane havde sine lyse øjeblikke.

Men hun gav ikke op. Hun skrev ind til amtet og bad om at få fri proces. Skrivelsen så jeg ikke, men hun viste mig svaret, der var dateret den 6. 8. 1934 og lød:

I Anledning af Deres af 6 ds. hertil indgivne Andragende om fri Proces i en Dyrplagerisag, som De agter at anlægge ved Herning Købstads og Hammerum Herreds Ret, skal man tjenstlig meddele, at Amtet efter det i Sagen oplyste ikke finder Anledning til at imødekomme Deres Andragende.

Karberg.

Et afslag fra amtet havde dog ikke nogen større indflydelse på Ane, det tog i hvert fald ikke modet fra hende, og hun regnede straks ud, at det stedlige politi naturligvis havde fyldt amtmanden, der iøvrigt skulle være en rar mand, *mæ löwn o skit*. Hun måtte altså høre op.

Og en skønne dag øjnede hun en bedre chance. I avisens læste hun, at statsminister Stauning skulle tale her i Herning en bestemt dag. Det lykkedes hende at få opspurgt, hvilket tog, han ville komme med, og da toget bruste ind på banegården, stod der blandt partifæller af ministeren en bred dame med et såre determineret udtryk. Det var *An Wåt'*.

— Hvæm' hå skon æ hå'l å æ kat?

Hun så nok den høje mand med det store skæg, men var uvis, det forekom hende, at han lignede en mand fra Aulum. Så henvendte hun sig til én og spurgte: *Hwæm' wa de?* og da svaret lød: Det var jo Stauning, fik hun travlt. Hun pilte af bag efter ministeren, næde ham, gav et ryk i hans frakke og råbte: *Æ dæ et' lâw o ret i æ land' - a vel ha o ver, hwæm' dæ hå skon æ hå'l å æ kat!*

Stauning var en klog mand, det skal villigt indrømmes; men her slog hans klogskab ikke til, han kendte hverken damen eller hendes stumphalede kat. Så stak hun ham amtets skrivelse, og da han havde læst denne og hørt lidt på hendes voldsomme udfald mod det rådne, kapitalistiske samfund med dets tyveknægte, luddertasker, horekarle, politi og amtmænd, intet undtaget, lovede han at undersøge sagen nærmere.

Sidst i september modtog hun følgende skrivelse:

Til Ane Petersen.

Vedlagte Skrivelse fra Ringkøbing Amt tilbagesendes med Bemærkning om, at Justitsministeren ikke mener at kunne ændre Amtets Afgørelse, med mindre der kan gives nye Oplysninger i Sagen.

For Statsministeren
Henry Syerghinest(?)

Efter at hun havde gransket denne skrivelse og rådført sig med både den ene og anden var hun så heldig at få forbindelse med en mand, der ejede en angorakat, og der fik hun at vide, at der eksistrede en forening, der hed Kattens Værn, og som havde kontor i København.

Nu måtte Ane atter på kontoret, og resultatet blev følgende skrivelse, der begyndte med en hæslig stor blækklat, som hun dog havde slikket af så godt hun kunne:

Herning den 10 Oktobre 1935.

Til Kattens Værn.

Jeg tillader mig herved at komme frem med nogle spørgsmaal, i fjor Foraaret da gik di henog Hugget Halen gådt de Halve af en af mine Katte, Saa gik jeg op og melte det Så kom politiet Smedt hernen så sagde di det har den vel Selv gjordt jeg har ikke Set hvem der har gjort det Men det er Gregers og Lund der har skaaret Halen af Katten, Det tor jeg gør min Saligheds Ed på Pollitiet hålder med Skittet i al de løgn der er til, jeg bad dem om at få dem åp i Retten det vilde dig ikke, Så kom jeg op po Kontoret en Dag så sagde Betjent Brun De må gåt Skjer Halen ad Katten, Så gik der en Tid, Så forlangt di en Dyrlægeadtæst og den fik de, Men det hjalp ikke, Så skrev jeg ned til Amtmanden om og får fri Proces jeg vil had dem op i Retten jeg vil had at vide Hvem der har Skåret Halen af Katten.

Politiet har selvfølgelig fylt Amtmanden med Løgn' for han kjender ikke mig og derfor var det jo en ledt Ting for dem og fyld ham med Løgn, No kom Stavning til Herning, Så tog jeg Ham ve 6 Toget og fik talt med ham.

Men der Hjolp jo heller ikke

Ja de er altså Gregers og Lund Der har Skåret Halen ad Katten, det tør jeg aflig min Ed på. Nok har jeg ikke Set det, og Polliti Brun siger di må gåt huk Hallen ad Katten Så fik di en Dyrlæge-astest, De hjolp ikke, jeg har foresten stået på min Ret til sådanne Tider og jeg vil også had den om det er Mulig jeg står på min fulde Ret, Og derfor vil jeg bede Kattens Værn om at hjelpe mig for jeg vilde gjerne have min Ret i gjennem dersom det er mulig, No så gik jeg ud til en di kalder Agsel Kristjansen Ham som der har hå mange Angore Katte og Siem Katte ham kjender i jo nok han anbefalet mig at Skrive til Kattens Værn, Så mente han jo at Kattens Vern vil nok hjelpe mig min jeg har tængkt på at lade det Gå for Højeste Ret, og derfor bad jeg om fri proses, jeg ve ikke om Kattens Vern forlanger en Dyrlæge Adtest men den kan jeg jo nemt skaffe jeg ved ikke om Politiet har den ennu som di fik Dengang

Det er altså grov Dyrplageri og gå hen og skjære halen af en Dyr og så siger de har den Selv gjort og politiet holder med dem i det jeg ved ikke om Kattens Vern har lyst til at se Amddets og Ministerens Skrivelse, så Sender jeg disse Skrivelser med, dersom det er mulig så vilde jeg jo gjerne have dem tilbage til Eftertankke, så vil Kattens Vern Nok tage mine Or om det er mulig jeg giver mig ikke Efter

min adres er Ane

Pedersen

Lynghuset Herning No 7

Den 12. januar 1933 svarede foreningen Kattens Værn følgende:

Til Ane Pedersen, Herning.

Som svar på Deres ærede brev skal vi meddele, at vi desværre ikke kan se, hvordan der kan gøres mere ud af sagen med Deres kat, når Justitsministeriet ikke er interesseret deri. Det er jo ikke altid muligt at føre bevis i en sådan sag, og man kan jo ikke berjede Ørvigheden, at den ikke vil slå ned på folk, når den ikke er sikker på, at de har forbrudt sig.

Det kan måske tænkes, at katten er kommet under jernbanetoget og der fået halen kørt af.

Iøvrigt takker vi Dem for Deres henvendelse og er glad for at høre om Deres store kærlighed til dyrene Deres ærbødige
Kattens Værn.

Så brast håbet om at få et par af hendes uvenner straffet på bælgen; hendes kattepíne var dog ikke endt endnu. En januardag i 1935 kom hun ind til mig, og da lød hendes hilsen; *De wa di kat'sag'er!* Og nu fortalte hun, at hun lige havde mistet otte katte i løbet af få dage, og blandt disse var også den berømte, haleløse kat, der havde fem killinger. *Di lo' me åld' fi' bij'n i æ væj'r o wa så styw' som en pind'*, sagde hun. Beboerne i Lynghuset ville bilde ind, at de var døde af kattesyge, men det troede Ane ikke på, thi vel havde hun hørt tale om hundesyge, men kattesyge var der ikke noget, der hed. Nej kattene var forgivet.

Den haleløse mis havde hun båret om til overdyrlægen i en pose for at få konstateret, hvad den var død af. Men hun var der ømme dagen efter og atter et par dage senere, og katten lå stadig urørt i posen, hvad hun, ikke uden grund, var meget misfornøjet med. Endelig fik hun en attest lokket fra dyrlægen, men på denne stod kun, at Ane Pedersen havde forevist ham en død kat, der manglede halen, og så var der nogle ulæselige streger. Ane var klar over, at denne attest kun kunne bruges til *o ta'r si röw' mæj*, som hun udtrykte sig.

Trods disse alvorlige tab blev hun dog ved med at holde katte et par år endnu. Men da hun en efterårsdag i 1937 besøgte mig, fortalte hun, at hun nu havde bestemt sig til at nedlægge dette kattevæsen. Hun havde fire killinger og disse skulle over til en gård i Kollund, hvor man malkede tre gange om dagen - så kunne der da blive mælk nok til kattene. Og nu var hun kommen i tanker om, at den gamle kat hellere måtte følge med, *få liså so'r æ kild'inger æ å æ lyw' o'n, så kommer der nøj' ijæn, o di kild'inger læver o lawer rønd'en åm' o æ gwålp¹) så de æ et' te o tu'r mæj²*).

Jeg var aldrig i hendes lejlighed, men skatteopkræveren fortalte mig, at det var et ligeså ejendommeligt som uhyggeligt syn, der mødte én, når man kom ind i hendes stue, og sik'n stank, der var. Men andet kunne man heller ikke vente, når Ane skulle opholde sig der sammen med en halvsnes katte, der ikke måtte komme uden for, og der, trods kattene, vrimalde med rotter.

Rundt om på væggene var der hængt gråt papir op på sørn, og derpå hang et sted en pande, et andet sted et par gamle galocher og an-

¹) på gulvet. ²) holde ud.

dre steder gamle klædningsstykker, ikke for at pynte, thi finhedsfornemmelser led Ane ikke af, nej, det var for at skærme hendes ejendele mod de nærgående rotter.

I et hjørne af stuen stod en gammel, rusten af tidens og An Wåt's tryk slejrygget jernseng, der hist og her var omviklet og sammenbunden med sejlgarn; det var An Wåt's måde at autogensvejse stativet på, når det gik itu. Sengetøjet bestod af nogle værre pjalter, og hendes dyne var sammenlappet af klude i alle regnbuensfarver - dog mindre rene!

Hendes madsager: Mælk, brød, smør og tilmad, stod fremme på et bord til fri afbenyttelse for hende selv, hendes missekatte, og for rotterne. Smør? Jo, margarine ville hun ikke have. I 1934 kunne fattige folk få udleveret margarinekort og undgå at betale en forhøjelse på 40 øre. Men dette kort havde Ane ingen brug for, hun gav det bort til en anden kvinde. Da hun fik at vide, det var ulovligt at give kortene bort, gik hun op på socialkontoret og spurgte: *Kan et' byt' di hæ' margarinekort væk o fo and'er wå'r¹) for?* Nej det var også ulovligt. *Så ka I behold' ja kårt o skit o måw sjæl', a vel et ha gamil, bask ty'rtalle²) i mi lyw'*! Vred var hun.

Når hun var inde på socialkontoret, hændte det, at hun fik øje på en eller anden, som hun kendte lidt til, og så skreg hun op: *Før du åsse å æ såw'n?*

¹) varer. ²) ryre-tælle.

EN HOVEDSTADSTUR

Nu og da planlagde de danske Statsbaner billige rejser fra Midtjylland til hovedstaden, og i efteråret 1930 var An Wåt' med på en sådan tur. Medrejsende fortalte, at Ane stillede meget tidlig om morgenens rejseklaedt d. v. s. med en sort schavl over hovedet og en spånkurv på armen, hvori fandtes otteogtyve pandekager i et klæde, en potte med sødsuppe og et par nye træsko; på fødderne havde hun kludesko.

Da hun havde okkuperet en kupé, trak hun vinduet ned for at studere stationslivet. Nu har jernbanepersonalet undertiden travlt om morgenens, og da en mand kom løbende, lidt rød i hovedet af anstrengelse, misforstod Ane situationen, hun råbte til ham: *Du ska dæ' hæn!* idet hun pegede i retning af en dør, hvorover der stod malet: *For herrer.*

Ane kom straks i snak med en del af rejseskabet, og hun fortalte, at hun ville op til kongen. Så gi'r han dig nok penge, var der én, der mente. *De trow'r a't, svarede Ane, da en fat'e mand i Simmelkjær mest¹⁾ en kow', skröw' han til kongen, o så fæk han ti krow'ner - bwa wa de te'n kow?*

Nogle gav hende gode råd og anbefalede hende at tage ind på missionshotellet, der skulle man nok være gode ved hende, og andre mente, hun passede bedre til Grundtvigs hus. Men disse råd interesserede ikke An Wåt', hun havde lagt sine planer for længe siden. Hun ville simpelthen gå ind på en af de moderne w. c.er, der kunne hun så udmarket og ugenert sidde og spise sine pandekager og såbe sødsuppe til, og så kunne hun tage sig en slummer bag efter. Billigere logi kunne ikke opdrives i hovedstaden, mente hun.

En tid efter hjemkomsten fortalte hun mig dog, at Frelsens Hær havde sørget for hende den ene nat, men den anden måtte hun sandelig af med to kroner for logis. Middagsmad havde hun købt i Axelsborg folkekøkken, hvor hun gav 90 øre for to retter mad, og så godt kunne hun ikke lave maden, erklærede hun. For tre store kopper kaffe havde hun kun givet 19 øre, men på et hotel havde man taget 30 øre for to små kopper, hvad der var en uforskammet høj pris efter hendes mening. Brød havde hun selv med, eller, det var måske noget,

¹⁾ mistede.

man havde givet hende henre på hovedbanegården, hvor hun sad en aften da restaurationen lukkede. Et sted, det var vistnok på færgen, købte hun en kop kaffe. Da tjeneren ville give hende to ører tilbage, sagde hun flot: *Dæm' ka du såmænd gåt behold' - for a fo'rm å æ komu'ne!* Det var sikkert de eneste drikkepenge, hun ofrede på hele rejsen.

På denne tur opsøgte hun både Kongen og minister Zahle med et godt udbytte, selv om hun ikke opnåede at få audiens hos majestæten.

Hvorledes kunne du finde op til kongen? spurgte jeg. *De ku a sajt, lød svaret, en ka jo spør'r sæ for!* Den slags småspørgsmål tog Ane praktisk på, og hun var ikke *fjale¹⁾* o *fræmme stæjer.*

Politiken, der havde et længere stykke om frøken Ane Pedersen fra Herning, fortalte, at hun gik i sine kludesko, men hun havde et par nye træsko med i sin spånkurv, og disse ville hun tage på, når hun skulle ind til kongen. Hennes ærinde var, at hun ville klage til majestæten over Hedebyens mange tyveknægte, luddertasker, horkarle o. s. v.

Efter at Ane længe havde siddet og betragtet de mange fine audienssøgende, kom adjudanten, der efterhånden var blevet indviet i rejsens formål, og meddelte, at nu var audiensen forbi - behændig havde han forskånet kongen for at høre på al den jammer og elendighed ovre fra det mørke fastland.

Da blev Ane *støngs²⁾*, rejsen og hendes penge var faktisk spildt, og så udbød hun: *Så ka han* (d.v.s. kongen!) *wal betål mi ræjs?* Hvor meget har denne kostet? spurgte adjudanten smilende. *Den hå sand'le kåst træt'n krowner!* svarede An Wåt'. Lidt efter kom den flinke mand tilbage, og så stak han hende tyve kroner fra kongen, og da Ane sejlede ud fra slottet, knejste hun naturligvis som nogen droning.

Bag efter aflagde hun et besøg hos justitsminister Zahle. Efter at have hørt på An Wåt's jerimiader med kristelig tålmodighed, stak han hende en tokrone. Hvad fik du den for? spurgte jeg Ane. *Hi-hibi,* grinte hun, *dæ wa nåw'e, dæ mendt', de wa for, han gja'n vild aw' mæ mæ!* en forklaring, der lød ret sandsynlig.

¹⁾ undseelig.

²⁾ hastig vred.

Men Zahle var forresten meget flink, og da hun benyttede lejligheden til at klage over politimesteren i Herning, som hun ingen vegne kunne komme med, og som var så fuld *a löw'n som en gammel kow'* a måg, som hun respektløs udtrykte sig, så skrev Zahle noget på en seddel til stadsadvokaten i Viborg; men, sagde Ane, *han æ val liså stue'r kjæltring som æ politi*¹. Hun betroede mig forresten ved samme lejlighed, at den Herning politimester, hvem hun også havde set sig gal på, havde været inde hos justitsministeren o *fåt hans fædevor lø'st*²), en oplysning, hun dog næppe havde direkte fra ministeren.

Ane vakte naturligvis opsigts, hvor hun kom, dels ved sin temmelig formummrede påklædning og dels ved sin sikre optræden, thi hun gik som om hun var barnefødt i København, og hun snakkede med vildfremmede folk og sagde du til alle, som om de var hendes nære slægtinge.

Det varede ikke længe, inden en »socialist«, som hun sagde, fra Politiken fik fat på An Wåt', og han biledede rundt med hende i byen. I Førstningen var journalisten meget optaget af den ejendommelige dame, det var ligefrem »gefundenes Fressen«, som han skulle passe godt på, så ikke nærgående konkurrenter skulle snuppe hende fra ham; men hun blev ham dog efterhånden for *ham'el*²), og så læssede han hende af. Men Ane opnåede at blive omtalt og afbildet i hovedstadspressen, og så fløj hendes ry viden om land i provinspressen. An Wåt' var blevet berømt.

På henturen var der en flink kone fra Silkeborg, der havde snakket en del med hende, og på hjemturen opsøgte konen atter Ane, der sad i et »beskyttelsesrum«, idet hun efterhånden blev så generet og irriteret af de mange medrejsende, der ville interviewe hende, at personalet fandt det rettest at tage sig af hende. Og nu sad Ane og bredte sig med opsmøgede ørmer, som om hun nylig havde været ved at bokse. Da silkeborgkonen stak hovedet indenfor, vendte Ane det hvide ud af øjnene, og var gal som en mandolm tyr, så denne audiens var snart forbi. En anden venlig dame flyede togbetjenten en pakke gode meldmader til Ane. Da han kom med pakken, keg Ane mistænksom til pakken og sagde: *De æ et' mi mad!* Men da manden havde forklaret, at det var en gave, sagde hun dog tak.

¹) fået en reprimande.

²) farvelig.

Den 27. august kunne man i Herning Avis læse en notits, hvori der blandt andet stod, at man havde haft besøg af »Frk. Ane Pedersen, en af Byens Originaler. Hun fortalte, at nu vilde hun til København igen - en Gang til, inden hun døde. Det var ikke for det, hun troede saamænd, hun vilde leve længe endnu, hun vilde med Statsbanernes Billigtog fra den 4. til 8. September, og vi kunde nok give hende nærmere besked. Hun kunde sove paa en Sofa hos en Bekendt. Hotellerne var for dyre, 2 Kr. for en Nat. Saa vilde hun paa Rigsdagen. Sidste Gang fik hun 2 Kr. af Zahle og 20 Kr. af Kongen i Rejsepenge. Hun kunde ligefrem tjene Penge ved at rejse derover!«

Da Ane blev opmærksom på stykket, for hun op til redaktionen og gav denne en omgang med grovfilen, og en tid efter aflagde hun en fyldig beretning til mig om sin vellykkede straffeekspedition. Hun sagde: *Det wa B., den forbandede knæjt - o så vild han lyw' sæ fræ et; men Hærvig så åsse te de wa ham. Han vild endda ha skræwn. An Wåt' men de fæk han et' lāw te.*

Videre fortalte Ane, at *æ tø's*, d. v. s. den dame, der sad i ekspeditionen, havde spurgt til, hvor gammel Ane var, og da hun havde fået at vide at Ane blev 70 år næste år, havde hun sagt: Så skal De i avis! Da blev Ane stjérne gal, og hun råbte op: *De ka du li' pröw', så kommer du söwrnjensemæ i æ hwål, det ska a sørre for!* Blev pige ikke ræd? spurgte jeg. Svaret lød: *Ræj' - hun blöw' liså rø' i æ hu'e, som æ kåk¹⁾ æ i æ röw'*!

Imidlertid kom journalist B. sin betrængte kollega til hjælp, han sagde: De var i bladene det år, De var i København! Men Ane bremmede ham straks ved at råbe: *De kommer et' dæ ve - de wa di fåbandede sosialister i Kjöbenhavn!*

Ane ville gerne have været en smut til hovedstaden igen, men planen strandede på, at hun havde fire kattekillinger, hvis pleje hun ikke turde betro til andre.

EN UDENLANDSREJSE

I sommeren 1932 blev der arrangeret en billig rejse til Kiel, og rygten gik, at Ane havde været med på denne tur, men om det passede, vid-

¹⁾ hanen.

ste jeg ikke, thi jeg havde ikke set hende i lange tider. Så en skønne dag lød hendes skingrende stemme: *Æ Hansen hjæm?* Har du været i Kiel? spurgte jeg. *Hå du hør de sladder, dæ go'r! lød svaret.* Hvilken sladder? *De æ et' de, a vel snak' ami!*

Nu fremviste hun en tvekløftet, vissen gren der i øjeblikket havde hendes fulde interesse. *Æ de en gommibøs?* spurgte hun. Nej, Ane, jeg troede næsten, du var ude at vise vand, det har aldrig været en gummibøsse.

Lidt efter gled samtalens ind på omtalte rejse, hvorom hun gav følgende referat: Da hun så, hvor billig man kunne komme fra Herning til Kiel og tilbage igen, sejle med »luksusdamper« fra Fredericia, ja, så følte hun en inderlig trang til at komme ud og se sig om i den store verden. Siden jul havde hun sparet så mange penge sammen, at hun godt kunne få råd til at deltage i turen, og så stillede hun en dag oppe hos »udvandreragenten«, d. v. s. hos den boghandler, der solgte billetter, og spurgte: *Ka a fo'n billæt te Kiel - dæ æ wal eng'en få'er¹) for, te æ skif drow'ner?*

Det blev en tur rig på oplevelser; særlig var der en ung »konfirmand«, som hun kaldte ham - hun mente musikant - der gjorde et dybt indtryk på hende, og da skibet på tilbagevejen lagde ind ved Fredericia, gik hun ned for at tage afsked med sin nye ven. Da fik hun en oplevelse, som både hun og mange andre levede højt på i lange tider, ja dønningerne nåede endog over i socialministeriet, som vi senere skal høre.

Bedst som hun stod og snakkede med *de hær' konfirmant*, mærkede hun, at der var én, der pirrede lidt til hendes meldmadkurv, som hun holdt bag sig, og da hun så ville se efter, var der både taget en bolle og et æg. Spillemanden sagde, det var en anden ung mand, der havde taget bollen, som han forresten havde lagt på disken. Da blev An Wåt' rasende, hun greb et glas øl, der stod på disken, og slyngede indholdet *åp i æ fjæ's o gutn kå'l²*), så øllet løb fra ansigtet ned på hans pæne klæder. Manden blev, med et meget mildt udtryk, vred, og nogle holdt med ham; men Ane var endnu mere gal. Hvad hun sagde vidste hun ikke selv, men man påstod, at hun havde skæld ham ud for en forbandet tyveknægt og meget andet.

¹⁾ fare.

²⁾ op i ansigtet på goden karl.

Det var en af de tildragelser, som Anes liv blev så rig på, og som hun heller ikke kunne undvære, dog varede det ikke længe, inden hun blev optaget af en ny rejseplan. Der blev averteret med en billig udflugt til Vesterhavet og Limfjorden o. s. v. Den friske soluft randt Ane i hu, og trangen til at se nye egne og opleve noget spændende blev så levende i hende, at hun besluttede at hæve 20 kr. af de spareskillinger, hun havde stående i banken. Men da fik hun en af sit livs største skuffelser, der sårede hende dybt på hendes ære. Der var klaget til kommunen over Anes slette opførsel, man kunne ikke være tjent med at have hende med på udflugter, og derfor gav kommunen banken påbud om, at man ikke måtte udlevere hendes penge, uden at hun havde en seddel med som anvisning.

Uha, hvor blev Ane gal. Hun fordømte såvel bankmanden og hans syndige afkom indtil fjerde led i de kraftigste udtryk, hun rådede over. Derefter hjemsgætte hun både nuværende og forhenværende byrådsmedlemmer. Forsørgelsesinspektøren og mange andre for at få spørgsmålet klaret, hvorvidt man havde lov til at nægte hende at få af hendes egne penge.

En dag fik hun på gaden øje på et amtsrådsmedlem, og så sagde hun: *Du æ jo en klog mand - hwa ska a gy'er?* Da manden havde hørt hendes forklaring, sagde han: Du kan jo henvende dig til socialministeriet.

Ane var atter hos socialinspektøren, der bestemt rådede hende fra at klage til ministeriet. *Hwa ka dæ ski'e?* spurgte Ane med et halvt spottende, halvt spørgende grin. *I ka et' næjt mæ ond'erstöt'els, så a hår'r de hår'r elektrise'm - hwa wel I gy'er?*

Ja, rejser du, så skal sygekassemanden med dig på turen! sagde forsørgelsesinspektøren. Men det var det værste, man kunne byde hende, og det før ud af hende: *Ham den lo't - ham ka a't li' - sku han væ mi bå'npi g?* Turen måtte hun opgive, og hun blev i stedet optaget af ordningen af sine pengeførhold.

En augustdag samme sommer kom hun om til mig med en skrivelse, hun lige havde affattet til »justitsministeren«. Hun beklagede sig over, at der var blevet »nogle« fejl i brevet, *for a ku formle et' si'e for æ flow'er - di såt' sæ o mi hind'er o mi huw'e, så a wa næ'r, ve o blyw gal'.* Slår du ikke fluerne ihjel? spurgte jeg. Nej, a slår et'

æ dyr'r ihjæl - de æ åsse Wåhæ'rs skavninger - a jaw'er dem u'r - men di kommer jo ijæn mæ de sam', lød svaret.

Hwa - sæj'er du, dæ stor te justitsministeren? udbrød Ane forbavset, de passer et' - næj, det æ söwrnme et te ham, de æ te æ sosialmister - ja, de sto'r dæ formle osse! Ja, a æ jo mijæst wånd' te o skryw' te Sa'le - ham hår a skrøw'n te tåw' gång' Å' vel du't skryw en åm' få mæ? Det lovede jeg, men Ane skulle selv underskrive dokumentet.

Da jeg spurgte hende, om det var i sparekassen, hendes penge stod, som omtalt i skrivelsen, svarede hun: *Nej - de æ i de bæ'r Diskussionsbank¹⁾ men nær en sæter di pæng', en hå spå'r, i'en, så æ de da åsse en spå'rkas!*

Hvor mange penge har du - her står 2100 og 40 kr.? Sto'r dæ - dæ æ moskise en jæn'er få møj' - næj a hå'r da't mi'er end tåw' hund'er o førre krow'ner!

Anes originale skrivelse lød:

Herning den 5 Avgust

Til Justitsministeren

Jeg tillader om at komme frem med nogle Spørgsmål Sognerådet og mig er kommen i Komfligt med hidnanden Fuldmægtig Kjær Herning har bedt mig om at skrive til dem om nogle oplysninger, jeg var med til udflygt til Kiel og da vi rejste Hjem så var der en Knegt jeg har hört han var fra Silkeborg der Stjal en Æg og en Båld fra min Mad Kårre Kagen har han lagt på Bordet og æget har han smidt på Gulvet jeg skældte ham ud for en Tyvekjengt som jeg syndtes og havde Lov Til jeg blev Vre Nu Så er der nogle der har Sladder til Sågnerådet for jeg har fået af Kommunen siden jeg vår 56 nu er jeg 64 Dengang jeg var 36 kom jeg fra Fyn og da sat jeg 2100 40 Krone i Sparekassen - og nu da der har været nogle at gjøre ondt hos dem og nu har di lagt Beslag på mine pænge som jeg har tjendt i mine Onge dage så forrigge Lørdag gig jeg i Sparekassen og vilde have haft 20 Krone så svarede di mig når jeg kom med en Sæl fra Kommune Kontoret så kunde jeg få dem jeg mener jo ikke at jeg behöver at tikke Kumunen for mine egne Pænge jeg vil så Søge om at gå op og hæve Nogle når jeg Vil så faarigge Lørdag jeg var oppe efter mine Pænge Så sagde

¹⁾ discontobank.

han til mig at hvis jeg Skriv til Ministeriet så stod han med trusler, Så spurdte jeg ham om hvad de vilde göre mig så sagde han at jeg måtte helst gjøre hvad han har Sagt for jeg var jo onder deres Forsørg ja ganske Rigtig Men er der da ikke Lov og Ret i vort Land inu, Og de var det jeg vilde have onder Søgt

Ane Pedersen

Lynghuset N 7 Herning

I en lidt modereret skikkelse afskrev jeg nu Anes skrivelse, som hun underskrev og sendte til socialministeren, hvorfra den blev sendt tilbage til forsørgelsesinspektørens erklæring i Herning. Det, der gjorde størst indtryk, var vistnok, at nu havde *An Wåt'* fået en skrive-maskine?

Men ved at læse skrivelsen havde man i ministeriet fået en ikke uberettiget mistanke om, at brevskriveren - jeg mener naturligvis underskriveren - ikke just hørte til hede-hovedstadens mest intilligente individer, og man fandt anledning til at anmode kredslægen om at aflægge Ane Pedersen et besøg i hendes wigwam. Hvad hans erklæring lød på, ved jeg ikke, men Ane kom en dag og fortalte mig, at hun havde haft besøg af denne embedsmand. Nå, hvad ville han? spurgte jeg. Ane gav et grin og svarede: *Ja han så', han sko ond'ersø'g mi mentale testament¹⁾!* Ville han så gi dig attest på, at du ikke var tåbelig? *Næj, han ke'g i mi säng' o så', han tøt', mi madras wa få sölle o få ho'r.* *Næj, så a, a ka et' li' o leg o'n blø'r madras, så søker mi röw' så låndt ni'jer, lille kreslæge!*

Nu gik Ane naturligvis i stor spænding for at se, hvad resultatet af hendes henvendelse til socialministeren ville blive. En dag kom hun til mig og fortalte om et sammenstød, hun havde haft med forsørgelsesinspektøren. Da Anes offensiv var blevet ham for voldsom, sagde han: Nu skal du passe på, at vi ikke sender dig til Viborg! Det var let at mærke, at Ane var betænkelig ved det domoklessværd, der nu svævede over hendes syndige hoved, hun var knap så koldhøgen, som hun plejede at være, og hun spurgte mig i en nå'ele²⁾ tone: *Trow'r du, te di ka de, lille Hansen?* Da så jeg på hende og svarede

¹⁾ tilstand.

²⁾ bænlig.

med stor alvor: *Næj, An', de æ du et' tåwle nok tel* Men aldrig har jeg udstedt nogen attest, der har haft så stor virkning, thi hendes ansigt strålede af synlig glæde.

Sidst i oktober kom hun en dag og stak mig triumferende en gul konvolut. Det var en svarskrivelse fra socialministeriet, og denne lød:

København d. 25. 10. 1932.

Fru Ane Pedersen.

I Anledning af Deres Andragende af 5. August d. A., hvori De besværer Dem over, at Herning Byraad har beslaglagt en Dem tilhørende mindre Kapital, stor ca. 200 Kr., som indestaar i en Sparekasse, skal man meddele, at Ministeriet under Dags Dato har tilskrevet Byraadet, at dette ikke har Hjemmel til at hindre Dem i at raade over den omtalte Kapital, med mindre der foreligger Umyndiggørelse, men at Byraadet, saafremt det mener, at De bruger den ommeldte Kapital til unødige Formaal, maa være henvist til at standse Understøttelsens Udbetaling og henvise Dem indtil videre selv at sørge for Deres Underhold ved Forbrug af Kapitalen.

Det siger sig selv, at An Wåt' ikke var let at løfte et ben på, da hun havde modtaget denne skrivelse. Hun kilte af op i banken, hvor hun tog den halve skranke for, så bred var hun. *Ka a fo nåw'e a mi Pæng!* råbte hun, så det rungede i banken. Ja, svarede ekspedienten, lidt nølende, har De en seddel? *En sæ'rl*, vrissede Ane, *de hæ'r sæ'rl fræ ham Stæjnke æ moskise gu'e nåk?* og så stak hun den gule konvolut frem. Personælet læste og smilte. Jo, bevar's - men De kan komme igen på mandag! lød svaret. *A ka gåt vend't - a hår pæng' nåk; men a hår fåræsten tændt o', te a vel ha mi pæng' fløt öw'r te Marjanne¹)* sagde hun, og så forsvandt hun.

Næste mandag stillede hun atter i banken. Pengene blev lagt op på disken foran hende; men da hun hørte og så, hun godt kunne få pengene, var det hende øjensynlig en skuffelse, og halvt ærgerlig udbød hun: *Ja nærensind²) a ka fo'm, så ka di liså gåt blyw staj'n³) hæ!* Og så gik hun.

¹⁾ Mariane Nielsen, der var bogholderske i sparekassen, nød så ubetinget tillid, at selv mistroiske folk gerne betroede deres penge til hende og »hendes sparekasse«.

²⁾ nær. ³⁾ stående.

I august 1934 stak Ane en dag af til Købestævnet i Fredericia. Det var en billig tur, som Statsbanerne havde ordnet, thi den kostede kun seks kroner frem og tilbage fra Herning, en udgift, der var overkomelig for Ane.

Da An Wåt' kom til hovedindgangen, forlangte man en krone for, at hun kunne slippe ind. Så skældte hun ud, det var en ublu betaling, for på Herning store marked kunne hun gå gratis ind og ud og se på gøglet, hvor hun havde lyst - om hun da ikke kunne slippe med at betale 50 øre? Da viste kontrolløren hende hen til kontoret. *Æ dæ kå'lfolk dæ ind?* spurgte hun forsigtig, for kvindfolk brød hun sig ikke om at forhandle med. Nå, på kontoret opdagede man straks, at Ane selv var en ypperlig udstillingsgenstand; så gav man hende et frikort, hun fik et kort til restaurationen, hvor hun gratis kunne spise og drikke, hvad hun ville, og så stak man hende oven i købet 10 kroner i lommepenge.

Ane trissede rundt og så på sagerne, snakkede med folk, men kom til det resultat, at det hele i grunden var noget pjat, som hun ikke havde spor af brug for eller interesse af - men folkene var flinke nok. Da hun på sin rundgang fik øje på en dame, der bar en aparte hat, pillede hun lidt ved denne, og så sagde hun: *Wåhæ'r hå skaft dæ gu'e nåk - men du kle'er dæ som en stu'r na'r!* Ane spyttede altid lige ud, og sagde undertiden det, andre kun turde tænke.

TIL MARKED

Store marked i Herning var et sted, hvortil alle, både store og små, stævnede, og når et par gode venner, der sjælden mødtes, tog afsked med hinanden, lød det: Ja, ses vi ikke før, så træffes vi på Lund marked eller Store marked.

An Wåt' tilbragte også mange fornøjelige stunder på dette marked; hun undersøgte med stor interesse dyrne og opsøgte især magre krikker. En dag fik hun øje på et sådant dyr, der havde en dårlig hud. Der stod en del hælmusprangere ved dyret, og da hun havde mønstret det, henvendte hun sig til dem og spurgte: *Hvis er æ sölle bæj'st?* Der var imidlertid ingen, der ønskede at komme for An Wat's ret, og ingen kendte til dyret. *Æ de di'n?* spurgte hun, idet

hun mistænksomt pegte på en af mændene. Han svarede nej, og det gjorde de alle, eftersom hun sigtede snart den ene, snart den anden, ingen ville kendes ved dyret. Da udbrød hun harmfuldt: *I æ føldt mæ löw'n o skit åld'sam'l!*

Hwis er æ sölle hæj'st?

Engang havde hun fået at vide, at der nede ved Sofielund stod en hest, der så dårlig ud. To gange benede hun af der ned, men der var ingen hest. Da hun beklagede sig til anmelderen over, at der ingen hest var, blev der svaret: Ja, så finder du dem nok i byen. Og en markedsdag lykkedes det hende at finde hesten - eller, det var måske en anden. Dyret stod opstaldet på den Vestre Gæstgivergård. Ane mønstrede dyret med kendermine. Det kunne være mere magert, måtte hun indrømme, men havde dog ingen skade af at få lidt ekstraforplejning. *Så ga a'n tåw' pund brø', tåw' gu'e gjaw¹) hak'els o'n gu'e gjaw ku'en²),* sagde hun. Hvor fik du det fra? spurgte jeg. Jo, brødet tog hun af et, hun lige havde købt til sig selv, hakkelsen og kornet tog hun i stalden, hvor der var nok at tage af.

Nu blev hun staldkarl og stillede hver dag for at fodre hesten; men en arbejdsmand, der var sat til at passe dyret, tog konkurrencen

¹) portioner. ²) korn.

meget unådigt op, vel mest fordi Ane skældte ham ud for dyreplager og sagde: *Du æ wal en hu'erbok o druknbålt lison di få'er!* Så satte han haspen for døren og lukkede den kvindelige staldkarl inde ved hesten.

Ane havde nær sparket sine træsko i stykker på døren for at hænlede folks opmærksomhed på, at hun var spærret inde, og så lykkes det hende tilsidst at slippe ud. Men, sagde hun, *no tör a söw'rnmæ et' go dæ ind mü'er - hwi's a no et' sku slep u'r ijæn.*

Fornøjelseslivet på markedspladsen deltog An Wåt' i med liv og lyst. Hun gik, ligesom øvrigheden, ud og ind over alt. Da radiobilerne kom på mode, blev hun ivrig bilist, hun kørte, skar ansigt og hvinede til stor more for hende selv, og større for tilskuerne, så hun til sidst blev ganske rundtosset, og det kan nok være hun »trak«, når hun kørte.

Hun drev det endog så vidt, at hun engang prøvede at køre i dødsringen på motorcykle. Man spændte hende godt fast bag manden, og så før hun hvinende rundt i dromen som en mørk raket under et øredøvende spektakel, og under publikums måbende spænding. Men Ane havde fået nok af den slags løjer, aldrig skulle nogen jordisk magt narre hende op på en sådan helvedesmaskine mere.

I efteråret 1936 var jeg en runde på markedspladsen, og da fik jeg undtagelsesvis lyst til at se indenfor i et telt, hvor man, efter udråberens udsagn, bød på så megen og så lødig underholdning, at noget lignende aldrig var set her før, og jeg skal indrømme, at jeg fik mere end nok for den husmandskrone, som jeg måtte betale i entre.

Jeg sad inde i teltets dyb spændt på, hvad den indiske fakir kunne lave - han var nok født i Ægypten, men som reklame duer »ægyptisk« fakir naturligvis ikke. Det var forresten også første gang i mit lange liv, at jeg skulle se en danserinde optræde - naturligvis en vidunderlig skønhed, der ikke var i altfor meget tøj. Nå, damen skuffede mig såvidt heller ikke, som hun var, hvad jeg i forvejen havde forestillet mig, en spjattende, krop- og hændervridende skabkrukke med dompaprødt kyssetøj.

Efterhånden blev teltet fyldt med ungdom og alderdom i broget blanding. Da lige med et bliver teltåbningen mørk, en bred, temmelig antik udseende matrone fyldte åbningen. Det var - minsanten - An Wåt'! Hun gik, som var hun også husvart her, ind i rummet og

fandt en bænkeende, der kunne passe til hendes brede bagdel, og et øjeblik efter fik hun travlt med at æde blommer af en stor papirspose.

Imidlertid kæmpede personalet tappert med at få teltet helt fyldt, så forestillingen kunne begynde, og mængden trak hid og did, efter som udråberne var mere eller mindre originale. Da fik direktøren ved vort telt, en langbenet giraf i en fedtet diplomat, en af sine lyse ideer. Han sprang ind i teltet, bøjede sig over mod frøken Ane Pedersen og sagde noget med et slet skjult underfundigt blik, noget, jeg på grund af afstanden ikke kunne høre, men jeg forstod en halv-kvædet vise: Han havde inviteret An Wåt' til at komme udenfor - hun skulle bare træde ud på tribunen sammen med den billedskønne danserinde, den frygtindgydende troldkarl og de øvrige berømtheder - for at trække folk!

Ane sad just med kåben fyldt med søde blommer og så højest uinteresseret ud; men hun svarede dog, og jeg tror direktøren fik fat på meningen af hendes ikke videre diplomatiske svar, thi han drejede sig med en forbavsende hurtig kropvridning og kobberrød i fjæset af grin, idet han fór ud af teltet som en raket.

Blufærdige læser, Ane brugte atter et af sine meget sigende, men mindre høviske sprogblomster, som jeg - desværre - ikke godt kan undlade at citere - men derfor kan *De jo* udmarket springe over citatet. Hvad hun sagde? Jo, det kunne alle høre, thi hun råbte med sin skingrende stemme: *A' a vel ski'er dæ en støk!* og i betragtning af, at hun havde siddet og fyldt sig med overmodne blommer, må man prise såvel direktøren som det ærede publikum lykkelig, at han nåede at forsvinde, inden hun fik gjort alvor af sin føle trusel.

En markedsdag fik den bekendte professor Labri fat på An Wåt'. Han ville betale hende for at optræde i teltet, og den tjeneste mente hun nok, hun kunne gøre manden; men forinden rådførte hun sig dog med Marie Sand, der stod med et skydetelt ved siden af. Ane sagde at hun nok troede, Labri ville betale, som han havde lovet - *a hå gen' en dræng' mi sist krow'n - han stoj o holdt ve en hæj'st!* Her var altså dog et tilfælde, hvor hun også var god ved en dreng; men jeg gætter på, at han havde stået og kælet for dyret, og at han derved havde vundet hendes sympati.

Nå, fru Sand trøstede An Wåt' med, at Labri var god nok, han holdt, hvad han lovede, og så kravlede An Wåt' op på tribunen, hvor professoren med stor patos præsenterede den berømte dame, for det højtærede publikum og lovede dem, der var så heldige at slippe ind i hans telt, at de skulle se et syn, som de aldrig i deres liv havde set mage til før. Professor Labri ville denne gang få den kor-pulente dame til at svæve i luften i tre sekunder, og han ville øve andre hårrejsende kunster med hende for til sidst at lade hende - forsvinde! Nu masede folk på, som de var tossede, og de betalte gladelig for at se den berømte kvinde, som de hver dag kunne få at se ganske gratis på gaden.

SYGEHUSET OG DE GAMLES HJEM

Jeg har aldrig i mine dage været syg, fortalte Ane mig en dag i august 1937; men for en tid siden fik jeg voldsomt ondt i den ene side, det flyttede sig om i den anden, og så fik jeg en forfærdelig mave-pine, blev så syg, så syg, kom til at kaste op, og lå og vred mig på gulvet - *de wa hæ'rens straf!* sagde hun. Imidlertid kom der en pige med mad til hende; det var en, der var god ved den gamle kvinde. Pigen fik nu fat på kredslægen, og så kom Ane på epidemisygehuset, da man frygtede for, at hun havde fået tyfus.

Det første, man gjorde med Ane, var, at man puttede hende i et kar vand. Ane fortalte mig, at hun ikke havde haft vand på hendes bæl'e¹ siden hendes fader døde, og da var hun ni år, så det er ikke så mærkeligt, at hun i sin rædsel skreg, så man kunne høre hende over hele komplekset: *A drow'ner!*

Bag efter puttede man hende i en god seng. Lægen gav ordre til, at hun skulle have varmt omslag på maven, og lidt efter lidt kom An Wåt' så meget til *kryldt*²), at hun kunne begynde at herse med personalet.

Der blev nok lagt omslag på hende, men det var for det første ikke varmt, *de ku et' smæ'r*³), som hun sagde, og for det andet fik omslaget lov til at blive liggende uden at blive skiftet til næste dag - *de wa et' en ski'er bevæ'nd*, erklærede An Wåt', og det kunne hun na-

¹) krop. ²) til kræfter. ³) svirpe.

turligvis have ret i. Eleven, der lagde omslaget, var forresten en lille rar pige, men hun var nylig kommen, og hun havde ingen forstand på den slags, forklarede Ane mig: *men, dæ' go'r en fæmmesæjs dåw'ter - hwa besteller di - sku di et' si'e atr, te sårn nåt bløw past?*

Trediedagen efter, at Ane var indlagt, følte hun sig som hjemme på sygehuset, og nu lod hun sygeplejersken vide, at hun ikke ville finde sig i at ligge der som forsøgskanin, og skulle hun have varmt omslag, så skulle det kunne *snæ'r æ mawskind'* og det skulle skiftes! Nu blev der forandring, omslaget var så varmt, når det blev lagt på - *de bræ'nd mæ sørnjen'semæ, o de bløw skywt trej' gång' o æ daw'.*

Fra nu af kunne Ane have krammet på plejerskerne; men pige, der skulle gøre ren hos hende, kunne hun ikke tumle. Ane havde, jeg ved ikke, om det var af hensyn til hende selv, eller det måske var af hensyn til de andre patienter - fået eneværelse, men dette værelse lå ved siden af et rum, hvor der blev opbevaret spande og kar, og hver morgen tidlig kom rengøringskonden - ja, *hun kåldt sæ sjæl' frø'ken*, siger Ane, og hun lavede et sådant spektakel med disse spande, at Ane ikke kunne sove. *A vel ha row!* hvæsede An Wåt', men det tog pige intet hensyn til, og så blev der krig. Det er en ejendommelighed ved visse folk i almindelighed og An Wåt' i særdeleshed, at de altid skal ligge i klammeri med andre jævnkristne for at befinde dem vel. Nu havde Ane ikke sine hjemlige dyre- og menneskeplagere at bekrige, og så gik det ud over ovennævnte pige.

En morgen, pige var inde at vaske gulv hos Ane, så An Wåt' sig så ædende gal på hende. Først klaskede pige noget sæbemættet vand - rent frådseri - ned på gulvet, og så tog hun - efter Anes beretning - en omrent tør gulvklud og tørrede det af igen. Da skreg Ane: *Vel du tu'e¹) æ gwål' årnlig - du ska ta'r aw' bode i æ kro'g o onder æ sæng' - di'n sow!* Men pige lod omgående patienten vide, at det ikke kom hende ved, hvorledes hun gjorde rent - *jåw, de wa da så møj' en støk gremme tå'sk², den pi'g.*

Blandt de materialer, der stod til Anes frie afbenyttelse, var også en rulle wc papir. Da æ tå'sk nu ikke ville høre efter de anvisninger, den langt ældre og mere erfарне An Wåt' gav hende, blev Ane så vindende gal, at hun stod op af sengen, tog en rinkning af nævnte

¹⁾ vaske, to. ²⁾ taske.

papir, som hun dyppede i sit vandglas, og så gav hun sig til at tørre efter i krogene og under sengen. Var pige ikke medgørlig før, blev hun det mindre nu, og det endte med, at hun tog ve rullen fra An Wåt' - der nu var delvis afvæbnet. Men hvor blev Ane gal. Hun råbte: *Hwa ska a no ta'r mæ mæj?* Du kan ringe efter papir! lød svaret. *Ska a så leg o reng' atr papi'r, hwæ' gång, a ska ha mi röw' ta'r?* vrissede An Wåt'.

Det var måske nævnte piges skyld, at Ane en skønne dag bestemte, at nu ville hun hjem. Hun havde det ellers godt, fik en god føde, ja, denne var næsten bedre end hun var vant til - mente hun - men hun kunne ikke magte den grimme tøs, og da hun også følte længsel efter at komme til at føre krig i mere hjemlige omgivelser, så brød hun op.

Plejerskerne havde været gode ved hende. En gav hende to uldtrøjer - *hæjer hwa de wa - o så te a sku bær dem o mi bær kråp, men de ka a't næ'nd, a træk dem urn öwr mi sæk - hæ' ska du si'e!* Hun knappede op, og jeg skulle absolut beundre dette klædningsstykke. En havde givet hende et par hoser og et par sokker til at trække uden over, fordi hendes træsko var for store - så skulle jeg se hendes hoser. Videre fortalte hun, at en havde givet hende *en pa bow'ser - a hå formelig ålder i mi daw' hat så fi'n bow'ser mæ blonder o!* Jeg var nu forberedt på det værste, thi havde hun de unævnelige på, skulle jeg naturligvis også have beundret disse; men så kom det: *Hun så', te a sku brow'm - men de ka a formle et' næ'nd.* Foreløbig gemte hun disse luksusgenstande, de eneste hun havde.

Næppe var hun kommen hjem, før det blev galt med Tonnis's knæjt - han gik og skød fugle med en »skatteoptrækker« eller »hejstoprækker«. Ane, sagde jeg, de vil holde grin med dig, der er ikke noget, der hedder sådan. Ja, hun vidste ikke, hvad en sådan indretning hed, men nu ville hun både have fat på bøssen og drengen, og politiet fortalte, at de havde gjort sig store anstrengelser for at få fat på begge; men hun troede ærlig talt ikke på den slags folk, og derfor søgte hun audiens hos politimesteren. Manden var, uheldigvis eller heldigvis ikke hjemme, men Ane traf fruen, der tålmodigt måtte høre på Anes vidtløftige klagemål. Da Ane omsider slap, svarede fruen: Mon De ikke bedst kan ordne det selv? Da blev Ane harmt, og det kan nok være, at hun bed fra sig: *A æ et' politi', lille politimæsterfrow' - hwa besteller di mand - ska han et' ta sæ æ sår'n nåt?*

Det var ud på eftermiddagen, hun aflagde denne fyldige beretning for mig. Som sædvanlig gik hun med en meget havareret riskurv, hvori hun havde et par småpakker og en halv flaske sodavand. Midt under samtalens fortalte hun, at hun ikke havde fået sin *ond'en*¹⁾, men hun havde købt kogt rødkål for tyve ører og lidt tullepølse i en viktualieforretning, og nu pakkede hun op for varerne, stak et par fingre ned i kålmassen, åd løs deraf, idet hun listede en bid pølse ind imellem, og så tog hun en slurk sodavand til. Det var hendes middagsmad. Undertiden spiste hun hjemme, men ofte satte hun sig på en trappe eller i en port og nød de varer, hun havde købt.

I slutningen af 1939 var hun atter en tur på sygehuset; men den 2. januar 1940 kunne man i bladene læse følgende: »En kendt Herningenserinde, Ane Pedersen, der bor i Lynghuset i Grusgraven, for Enden af Lykkevej, var blevet indlagt paa Herning Sygehus, men gik i Søndags bort fra dette, hvorefter hun flakkede om. Man ledte selvfølgelig efter hende - men forgæves.

Nytårmorgen fandt nogle forbipasserende hende ved Fredensgade, hvor hun sad i en Vinduesfordybning, stærk forkommen. Politiet blev straks alarmeret og tog Affære. I Falcks Ambulance førtes hun til Sygehuset. Hun har det nu godt efter den kolde Udgangstur, og det ser ikke ud til, at hun har taget nogen Skade af den.«

Men allerede den 1. marts meddelte Folkebladet, at man havde fundet Ane bevidstløs på gaden ved gasværket. Falck kørte hende til Alderdomshjemmet, hvor hun havde boet den sidste tid, men der var hun for et par dage siden gået fra og hjem til Lynghuset, hvor hun havde frosset og var blevet syg. Nu lovede hun at blive på alderdomshjemmet.

En tid efter hilste jeg på hende i byen. Hun skreg straks op: *Hansen, vi ska hår'n pa gywt fåkk! Hun ska væk - a hår snak'e mæ fru N., o hun lår'e åsse o snak' mæ di and'er - hun ska nåk kom væk!* »Hun«, det var hjemmets flinke bestyrerinde, som Ane nu havde kastet sin ejendommelige kærlighed på. *Jæn' a wås ska væk!*

Ane, du har det jo godt. I får en god føde og en god varme, sagde jeg. *Gu'e?* vrissede hun arrigt. Varmen var god nok, det ville hun ikke benægte, men føden var ikke efter hendes kogebog. De fik fisk hver tirsdag, og fisk kunne hun ikke tåle, og der var andre retter,

¹⁾ middagsmad.

som hun ikke kunne lide. Nu ville hun stikke af igen, og lægge sig til at dø ude på marken! Det er da dumt, sagde jeg, når du har en god, varm seng.

Ved samme lejlighed fortalte Ane om sit sidste sygehusophold. *Ætåsk* havde lukket vinduet op, så der blev træk, Ane havde skældt pige ud, uden at det hjalp, og så havde An Wåt' taget offensiven. Hun greb en stol, kravlede upåklædt op og satte sig i vinduet! Der blev stor opstandelse, og der måtte tre håndfaste plejersker til at putte den genstridige patient i seng igen. Så fjernede man stolen, så Ane ikke kunne fortsætte med sine gymnastiske øvelser.

Nej, sygehuset var et dårligt sted at være for normale mennesker, og opholdet var urimelig dyrt, fire kroner om dagen var en meningsløs stor udgift, selvom Ane havde friplads der.

An Wåt' flytter.

Ret længe holdt hun sig ikke i ro på De Gamles Hjem, thi den 20. maj samme år blev jeg opmærksom på hende. Hun var standset ved et gadehjørne for at trække vejret, hun holdt nemlig flyttedag. På

sin højre arm bar hun en spånkurv, og til denne var der med sejl-garn bundet to kaffekander og en natpotte - disse genstande hang så morsomt og dinglede - og under den anden arm havde hun en byldt gamle pjalter og en papæske, og ned fra denne hang der en flaske i en snor.

Nu flyttede hun hjem til sin gamle rede i Lynghuset, hvor hun dog var øverstkommanderende, og al den luksus, man havde undt og budt hende, gav hun med glæde slip på, bare hun kunne herse og leve i stadig krig med sine omgivelser i denne bydel.

Det varede dog ikke længe, inden man fik hende hen i De Gamles Hjem for bestandig; men også her fik hun rig lejlighed til at udfolde sine krigeriske tendenser, og det hændte, at hun kom op at slås med en af sine stridbare mandlige kollegaer på hjemmet. En dag fløj hun på én, hun var kommet i konflikt med; men han tuk lī åm̄ æ bom'bæl'le¹⁾ o bind og holdt hende som i en skuestik. Til andre tider stod hun o öw'erkyst en hæst fræ den jæn' ænd o te den ð'n, som en af de gamle udtrykte sig.

Når man på den tid traf hende, var hun ofte rasende over forholdene på denne »arbejdsanstalt«, som hun kaldte hjemmet, skønt de gamle dog intet bestiller. Badningen var næsten det allerværste, og Ane bearbejdede gang på gang det kvindelige byrådsmedlem, der stod for hjemmet, så ihærdigt, at fruen til sidst sagde: Ja, så skal du blive fri for at komme i bad denne gang. *Dæn' gång!* skreg An Wåt', næj' de ska sow'renjæn'semæ wæ hwæ' gång'!

DA AN WÅT' BLEV VOLDTAGET

Kvinder har undertiden så mange kjoler, at det kan volde dem utrolige kvaler at regne ud, hvilken der passer bedst til dagen og lejligheden. Således var An Wåt' ikke stillet, thi hun ejede kun den ene kjole, hun gik og stod i, og som hun havde gået i så længe, man havde kendt hende her i byen. Blev der i kampens hede revet en flænge i skørtet, rimpede hun skaden sammen, og gik der hul på et ærme, så satte hun en lap på, og kjolen var atter så god som en ny, i brugen.

Men, det kan ikke nægtes, at Ane på højtidssdagene så temmelig

¹⁾ om livet.

dagligdags ud, og det kunne ikke undgås, at hun ofte vakte opmærksomhed, hvor hun viste sig. En dag rendte hun til tre ungdomsmødre og bortlede adskillige unges tanker fra det, de var mødt - eller burde være mødt - for at samles om, og selvom hun var en trofast kirkegænger, og hun holdt sig forneden i kirken, kunne hendes træskoklamp og hendes påklædning ikke andet end vække opmærksomhed.

Da bestemte ledelsen af De Gamles Hjem, at Ane skulle have en ny kjole. Det var dog ingenlunde nogen let opgave at få planen virkeligjort; men kvindelist er, som bekendt, uden ende. Det lykkedes bestyrerinden at få taget de vigtigste mål på Anes omfangsrige korpus, idet man sagde, man skulle have syet en kjole til »en«, der passerede med hendes størrelse. Men sende Ane til en dameskrædderinde det kunne der aldrig være tale om, thi fik man hende slæbt hen til en sådan, risikerede man, at An Wåt' under et raserianfald gjorde damen til invalid på livstid, og forretningen ville i hvert fald være ødelagt for bestandig, hvis det rygtedes, at det var der, An Wåt' fik syet.

Så bad man frk. H., der gik ud og syede, om at komme og hjælpe lidt ved at bringe nogle gamle kvinders garderobe i bedre orden. Frk. H. syede kjolen præbefærdig, og så gik hun ind i buret til løvinden, medens et reservemandskab holdt sig beredt udenfor, hvis - -

Ane hvæsede straks: *A ska ingen kjow'l ha - dæn a hå'r, æ gu'e nåk!* Jo, du skal, det har både borgmesteren og fru W. sagt, svarede frk. H. Da skreg Ane: *A vel ski'r dæm en stæk!* og så truede hun med, at hun ville flyve på dameskrædderinden; men denne var trods sin stand og stilling ikke *forkössen*¹⁾, hun smilte bare og sagde: Det skulle du bare prøve på, så får du klø af borgmesteren og fru W.! Denne situation fandt An Wåt' så grinagtigt, at hun kom til at skrapple, og så var trolden i hende tæmmet. Hun fik kjolen prøvet og bemærkede egentlig kun, at hun også ville have et forklæde.

Det var den eneste gang, hun fik kjolen prøvet. Men nu kom det spændende spørgsmål: Hvorledes skulle man få hende i den og få de gamle klude væk, thi at hun ville værge om disse, som en länkehund for sit kødben, det var der ingen tvivl om.

Så foretog man en omgående bevægelse, som det hedder i krigs-sproget, Ane skulle i bad, og medens man skruppede hende, fik man både hendes gamle kjole og undertøj fjernet og splinternyt lagt

¹⁾ forskräckket.

hen til hende. Rasende var hun, men hun var overlistet og afvæbnet, thi gå uden klæder det kunne og ville hun dog ikke. Så kom hun i sin ny kjole og så ud som et nyt og bedre menneske - NB. udvendig; men edderspændt gal var hun indvendig, og det lagde hun heller ikke skjul på. Det skulle hævnes! Og så skar hun halsen af, dog ikke på sig selv, men på kjolen, og hun truede også med at ville have skåret ærmerne af, de generede hende, thi hun holdt mest af at gå med korte eller opsmøgede ærmer; men da man truede hende med klø, hvis hun gjorde det, så opgav hun denne del af sin hævn, og så fandt hun sig efterhånden i sin skæbne.

I lange tider havde jeg ikke set noget til An Wåt'; men så kom hun en dag sidst i april 42, og da var hun mildest talt misfornøjet med forholdene på De Gamles Hjem. Det var rent ud sagt *nåwe sat'ner, der var der!* Det kan jeg ikke forstå, sagde jeg, for mine gamle bekendte er da glade for at være der. Ja, svarede Ane, *men vi er da trej', dæ æ utefres, ham æ kjøbenhawner mæ o så jen' te!* Kan du godt lide københavnernen? spurgte jeg. *Han drek'er - men han holder mæ mæ!* lød svaret.

Ser du, Ane, der er nogle, der altid er utilfredse, hvor godt de end har det! Dertil svarede Ane kun: *Jæn' a wås ska væk, æ bestyrerind' hæjer mæ!* Om dette spørøgsomål havde Ane haft en så lang konference med borgmesteren, at hans tålmodighed tilsidst slap op; han spurgte, om hun nu ikke snart var færdig, og så forstod hun, at audiensen var forbi.

I samtalens løb gjorde jeg en bemærkning om, at hun var så velklædt. Så viste hun mig sin nye kjole, men sagde: *A vild et' ha batn!* Hvorfor dog ikke? *Næj a hår klæj'er nok - a hår o æ låwt i æ Ljöngbus.*

Hvordan kunne de så få dig i kjolen? spurgte jeg, og nu kom det ejendommelige svar: *Jåw' - di wåld'tuk' mæ!* Og nu fortalte hun, at de ville have hende i bad, men det ville hun ikke, og så måtte de tage hende med vold og magt. De var fire håndfaste kvinder om at putte hende ned i karet, holde hende nede og skruppe hende; man havde med andre ord behandlet hende, som man gjorde, når man i gamle dage vaskede får på landet. Var du ikke ræd for, de skulle have druknet dig? spurgte jeg. *Jåw' de wa nåk åsse dje mijænning!* svarede An Wåt'.

Hun havde skreget af fuld hals, spjattet, krattet, bidt og spyttet, men det tog voldskvinderne ikke spor af hensyn til. Så kom det værste af det hele, man havde fjernet hendes gamle klunds, som hun havde befundet sig så vel i i en lang årrække, og lagt den ny mundering, som hun ikke kunne li.

Nu ville hun væk fra denne røverkule, men hun ville grumme gerne have et kammer med centralvarme, en indirekte anerkendelse af, at livet på De Gamles Hjem dog også havde sine gode sider.

På armen bar hun hin dag en spånkurv. *De æ mi spi'skammer!* sagde hun. Deri lå et franskbrød, en lille klat leverpostej o.s.v. Og så fortalte hun, at hun selv købte disse fødemidler, som hun tog med sig, når hun gik ud, da bestyrerinden ellers ville stjæle disse. Har du set det? *Næj - men de æ hind!* erklærede hun bestemt, og nu spekulerede hun på at melde hende, så hun kunne komme i *æ hwål*. Du har jo ikke set det - det kunne jo være en anden, mente jeg. Da blev Ane en smule betænkelig og så sagde hun: *Ja - det ku jo åsse væ den ð'n tå'skr Næj, de æ hind!*

Ane havde forresten haft en ejendommelig oplevelse, medens hun hin eftermiddag sad på bænken. Der kom en høj, pæn mand hen til hende. Han hørte tålmodig på hendes klagemål, og idet han gik, puttede han noget ned i hendes kurv. Hun troede han havde lagt en tiøre eller måske en femogtyveøre i kurven; men da hun så ville se efter, var det en femkronerseddel. Det var hun ked af, og et par gange sagde hun: *De ka væ'r, han sjæ'l mang'ler dem!* Ane havde penge nok, for hun fik fem kroner om måneden i lommepenge, og hun havde desuden penge *i æ spå'rkas*.

På sine ture rundt i byen var det ikke sjeldent, at en eller anden frue var god ved hende. En formiddag, da hun sad og hvilte sig i en gård, kom fru C. ned til hende med en kop kaffe. *A hå'r drokn kaff'e!* sagde Ane - *men a ka wal fo plads te'n kåp mü'er!* og så drak hun kaffen og takkede. Medens hun sad der, løb der nogle mindre-årige børn ude i gården, det stødte hende, og så udbød hun: *Æ de di ho'rong'er, dæ' læv'er?*

AN WÅT' OG VÆRNEMAGTEN

Da byen blev besat af værnemagten, kom tyskerne og deres færd naturligvis til at gøre et, ikke altid behageligt, indtryk på An Wåt', og hun gjorde nu og da også et vist indtryk på de fremmede krigskarle.

En dag gled hun på torvet om på sin brede bagdel. Der var ingen fare for, at hun skulle slå sig, når hun passede på hovedet, og det gjorde hun; men det så jo lidt farligt ud, da hun trimlede, og et par tyske soldater sprang øjeblikkelig til og hjalp hende op, idet de gik ud fra, at hun var jyde og ikke jøde, thi i sidste tilfælde havde de vel sparket til hende.

Det var derfor ikke med særlig uvillie, at hun nu og da snakkede med de fremmede soldater i førstningen. Det vil sige, nogen egentlig samtalé kunne der af gode grunde ikke være tale om, da Ane ikke forstod tysk, og soldaterne ikke forstod jysk; men Ane kæftede op, og tyskerne morede sig over hendes »gebärder«.

En dag, Ane var i krigshumør, stillede hun sig op forved en soldat, der stod vagt ved indgangen til »Kommandantur« i Missionshotellet. Så gloede hun lidt på karlen, skar en fjallet grimace og sagde: *Føst tuk' I wå Missionshu's, o no här I tåw'n æ Missionshotel - sæj mæ: Æ I ve o blyw missions!*

Dørvogteren, der stod stram som nogen tinsoldat måtte naturligvis ikke stå og underholde sig med befolkningen, og da han heller ikke forstod et muk af, hvad Ane sagde, så tav han kvar. Men Ane fortsatte: *Hwa stor du dæ' at'r?* og da der stadig intet svar kom, drejede hun af, idet hun råbte: *Ka han et' snak' - pjat'röw!*

Det harmede hende naturligvis, da tyskerne okkuperede Missionshuset, hvor hun havde tilbragt så mange gode stunder. Nu var der et værre bulteri i disse lokaler af de mange tyskere og deres »ge-päck». I de mørke aftentimer drev byens løse tøjter om i kvarteret, og soldaterne drev sortbørs-forretninger med cigarettrørstende knægte. Det var ikke den slags verdsighed, Missionshuset var bestemt til.

En dag, An Wåt' kom forbi, stod døren åben. Nysgerrigt stak hun hovedet indenfor. Rummet var fyldt med etagesenge, soldater, op-pakninger, ølkasser og tobaksrøg, da råbte Ane indædt arrigt: *Er I hæ eno i sat'ner!*

Der blev, som bekendt, løjet meget, både bevidst og ubevidst, un-

der verdenskrigen, og jeg tør ikke garantere for, at det er helt pålideligt, når én en dag fortalte, at An Wåt' havde været henne hos tyskerne i Missionshuset og bedt om en lille håndsrækning - hun ville gerne have de to øverstbefalende i De Gamles Hjem likvideret, som det hed i de tyske beretninger, når de havde myrdet danske borgere.

En anden fortalte, og det lyder nok så sandsynligt, følgende: Da Ane blev klar over, at det nu var tyskerne, der regerede, fik hun en dag den geniale idé, at hun måske kunne alliere sig med Værnemagten om, at få de to kvindfolk, som hun trods sine utallige offensiver og strategiske bevægelser ikke hidtil havde kunnet magte, fjernet. Så stak hun af op til Hotel Eyde, hvor hun traf en tjener. *A vel snak' mæ ham æ generål hæjer hwa de æ forn höw'er!* sagde hun. Så skal De vistnok ned til Vestergades skole, sagde tjeneren. Og nu bissede Ane af ned til skolen; men derfra viste man hende op til Missionshotellet, hvor hovedkvarteret fandtes. Ane fik dog ikke audiens. Vagten spærrede vejen for hende, hun var for gammel, og nu måtte hun skuffet og brummende opgive planen om at få bestyrerinden fjernet.

Et par dage før hun døde, kom hun gående hen ad fortovet ved hovedgaden. Da hun fik øje på en tysk soldat, der kom i retning mod hende, spærrede hun med et vejen for ham, og så brugte hun en voldsom *braffel*¹⁾). Manden forstod naturligvis ikke et muk af, hvad hun sagde, men han forstod hendes internationale »gebärdensprache«, da hun skar en betegnende grimace og slyngede sin lange tunge ud imod ham som nogen kamæleon. Han blev synlig genert ved hendes opræden, og da hendes råben vakte munter opmærksomhed, foretog krigeren en omgående bevægelse, hvorved han slap fra hende; men et øjeblik efter mødte Ane en anden tysker, og nu gentog den samme scene sig.

RELIGIØST BETONET

Det fremgår af de foregående afsnit, at An Wåt', trods hendes utølede mund og impulsive opræden, var religiøst betonet, for at bruge et nyere, forresten ildelydende udtryk, der dog kan passe her.

Når moderen var halvtosset og faderen drifkfældig, så havde Ane
1) kæft.

måske netop derigennem arvet et modtageligt sind for påvirkning af veltalende prædikanter, og at der hængte en del ved af det, hun havde hørt på de møder, hun deltog i, det fremgik tydeligt nok af hendes optræden ved visse lejligheder.

I sin tid tog hun kartofler op ved en gård i landsognet, og det var hun dygtig til, thi hun rodede i jorden som nogen muldvarp. Den gang var Ane *hælle*, som man sagde, og hun ville gerne prædike for de andre uguadelige kartoffeloptagere, når de holdt spisepavser. Det kunne ikke nægtes, at hun havde tilegnet sig et forbavsende stort forråd af bibelske skriftsteder, som hun ligefrem frådsede med; men ofte brugte hun disse på en mindre heldig måde. Senere opgav hun dog sin prædikantvirksomhed og kun lejlighedsvis mærkede man, at hun havde missioneret før i tiden.

En aften, det plaskregnede, mødte jeg Ane på gaden. Du skulle gå hjem - du går jo og bliver våd! sagde jeg. Men Anes tanker var i en anden verden, og hun svarede: *De ræj'ner jo et' - a ska te ungdomsmø'd*. Og nu fortalte hun, at hun, trods sine halvfjerds år havde rendt til ungdomsmøde fem aftener i træk. Hun befandt sig vel der, thi her blev hun varmet op både ud og indvendig, medens der var hundekoldt i Lynghuset.

Videre fortalte hun, at hun havde været til juletræ i Frelsens Hær sidste jul. En frelsermand var kommet om til hende og havde indtrængende bedt hende om at komme hen til dem juleaften, så skulle hun få flæskesteg med dejlig sauce, rødkål og andre jordiske herligheder. Men Ane vinkede af. *De ka a et' e'd!* ikke tale om, hun kunne hverken tåle det ene eller det andet. Så kan du få risengrød med mandler i, sagde skafferens. *Grø'd mæ mand'ler? - de kind'er a't - hon' ska de law' es?* spurgte Ane nysgerrig og interesseret, grød kunne hun tåle. Nu forklarede manden, at der blev fordelt tre mandler i grøden, og den, der var så heldig at finde en sådan mandel i sin grød, fik en mandelgave.

Hufor ska a dæ'r åm' - a hår ves mi'er o löw' ð', end I hå'r! sagde Ane, der aldrig følte, at hun var fattig, og ikke led af mindreværds-komplekser. Jo, de ville så gerne se hende ved denne lejlighed. Så trissede Ane om i Frelsens Hærs lokaler og åd risengrød, så hun struttede; men hun var ikke så heldig at få en mandel.

Da An Wåt' kom ind i Frelsens Hærs mødelokale, satte hun sig

beskedent for neden; men så fik Marie Sand øje på hende, og hun hentede hende hen til sig; men idet Ane ville sætte sig, kom hun til at se på Marie, og så udbredt hun med stor forargelse: *Føj for fanden - du hår jo klep'e di ho'r! Fæj!* Nej, nu ville hun ikke sidde ved hende.

Pludselig, som hun stod og aflagde denne beretning for mig, slog hun ud med hånden og råbte: *N. N. han ska aw mæ æ hæj'st, den lo't!*

Det var vel også et udslag af hendes religiøse sind, når hun gerne gik med til begravelserne, og at hun ofte gik om på kirkegården. Da en fordrukken mand havde hængt sig ude i Knudmose, og Ane opdagede, at det var hendes fætter, ville hun med vold og magt se liget. Det kan du ikke, sagde kirkegårdsgartneren, liget er lagt i kiste, låget er skruet til, og han står henne i ligkapellet. Men med en bemærkning om, at hun godt kunne skrue et sådant låg af, gik hun hen i kapellet, hvor hun løsnede låget. Men, sagde hun, da hun fortalte mig om denne scene, *så blöw a ræj' - jåw', hwiis no den dø' ke'g o mæ?* Og nu stak hun skyndsomst af; men hun havde dog så megen åndsnærværelse, at hun bad graveren om at skrue låget til igen.

Blandt Anes omgangsfæller ude i den vestre bydel var en mand, hun kaldte *æ fesker*. Noget intimt venskab var der dog ikke mellem disse, og en dag røg de i totterne på hinanden. Fiskeren gik ind til hende og gav hende en omgang klø, hun løb til politiet, fik hos lægen en attest på, at hun bar mærker af vold; men i retten benægtede fiskeren, at han havde slået hende. Da skreg Ane harmfnyssende: *Di'n væmmelige löwnhals - du sku ha nåwe gue klø!* Manden vedgik, at han havde været inde hos hende, men slået hende, nej, det var der aldrig tale om. Ane havde ingen vidner, og så måtte politiet afvise sagen.

Men Ane gav ikke op. Hun skrev til statsadvokaten i Viborg; men efter at han havde studeret akterne, afviste han også klagen. Højere op tænkte An Wåt' og skrev hun den 15. marts 1935 følgende brev:

Til Rigs Advokaten

jeg tillader mig herved at gjøre nogle Spørgsmål, da jeg ser at Statsadvokaten går uden om Lov og ret, og derfor henstiller jeg mig til Dem om og får min Lov og Ret Gjelden, Fiskeren kom in en Dag og øvet Vol imod mig i min egen Lejlighed to gange, det mener jeg er Strafbar, men her i Herning er der hverken Lov og

Ret til Politiet holder med Al de Løgn og Skit der er til, ja sådant er det her i Herning Det er og at sige det lige som det er Nu kan Rigs Ådvokatten jo se Dokkomenterne For Dem, Lægeadtesten har Stastadvokaden for så vil jeg gjerne se om der er Lov og Ret i vort Land

Ane Pedersen

Lönghuset Herning.

Rigsadvokaten kom naturligvis til samme resultat som Statsadvokaten. Rigtignok mente Ane, at Rigsadvokaten, hvis svar var skrevet i en mindre tydelig kancellistil - dog mere klart end Anes klage - holdt med hende, og at der nu var gode udsigter til, at fiskeren skulle ryge i spjældet. Men en lærer og en redaktør, hvem hun viste brevet, søgte at overbevise hende om, at også rigsadvokaten havde afvist sagen. Da blev Ane gal, hun huggede døren i, og så søgte hun trøst hos mig dagen efter. *Hwa ska a gy'er?* sagde hun mismodig. Intet, sagen er tabt for dig! svarede jeg.

Tro'wr du't, de ka hjælp' o skryw' te'n minister? Nej, svarede jeg, Stauning ligger syg for tiden. *Stauning - nej de hjælper et', han wild jo et' ha mæ æ kat o gy'er.* Men *trow'r du't, de ku hjælp' o skryw te æ krigsminister?* - *de sa' ham Lund!* Dertil svarede jeg: Lund vil bare gøre grin med dig! Hvortil Ane bemærkede: *Ja, a twi'llt for'mle o'et!*¹⁾.

Omtalte fisker var ikke just af de gode børn, han blev sendt hen på en arbejdsanstalt, og derfra kom han hjem som lig. Han havde hængt sig. Da Ane fik det at vide, ville hun absolut se liget. Kirkegårdsgartneren sagde nej og henviste hende til politiet, der også sagde nej, og for at få hende bort fra den tanke forklarede de, at manden *lo' stöwsnågen*²⁾ i sin kiste, og at han *wa kwål'swåt öw'er æ hi'ele bæ'l'e*, som Ane sagde. Det var altså ikke just, hvad man kunne kalde et smukt lig. Men det afskrækkede ikke *An Wåt'*, *hun tøt'*³⁾ *de ku væ skjön' o si'e æ lik'*.

Hvorfor ville du så gerne se ham, du sagde jo selv, at han var en stor *skrom'el*, bemærkede jeg. Dertil svarede Ane: *Dæ æ bode nåt undt o nåt gåt i enhwæ'r mennesk - a kjænd bæje dí'el ve æ fesker!* Det var godt sagt, tænkte jeg; men så sagde jeg: Sig mig er der også

¹⁾ ja, det tænkte jeg nok.

²⁾ lå splitternægen. ³⁾ syntes.

noget godt ved N. N.? Da blev Ane lidt betænkelig, og så sagde hun: *Nej' - han mishand'ler æ dy'rer!* Det var den eneste synd, der ikke kunne tilgives, efter hendes mening.

Hver dag studerede Ane aviserne med interesse. Hun så efter, hvor der skulle være møde af en eller anden slags, og så mødte hun. Hun var deltager i hundredårsfesten på Himmelbjerget i 1939; hun mødte til statsgeolog Kjeld Milthers foredrag om brunkullene; var med til et stort møde i teatersalen, hvor man drøftede ungdommens moral, et emne, Ane nok kunne tale med om, og hun deltog også på en måde i diskussionen, thi da en taler nævnte, at han og hans kæreste havde ventet i otte år, bemærkede An Wåt': *De ka'n trow', hwis en vil!*

Da forstander Futterup fra Jelling en dag talte om konfirmation, var An Wåt' også blandt de interesserede tilhørere. Politiske møder deltog hun i uanset farven, og flittigere kirkegænger end hende, nb. næst efter præsten og degnen, fandtes ikke i hedens hovedstad; og da hun aldrig trængte sig frem, men indtog den aller nederste plads i den inderste krog ved tårnet, skulle man mene, at hun mødte med et ydmygt sind, og man mindedes uvilkårligt skriftens ord ved at se hende der: *Hvo, sig selv forneder, skal ophøjes!*

Hvor meget Ane så fik ud af møderne og af gudstjenesten, det ved kun Vorherre, men sikkert er det, at hun ikke sad og gloede efter fru Jensens nye hat, fru Hansens hypermoderne pelskåbe eller efter, om denne eller hin mer eller mindre fromme sjæl skulkede. Ane passede sig selv, og hun hørte åbenbart godt efter. Men, når hun efter gudstjenesten trissede af hjem, glemte hun snart degnens bøn: ... mig hver dag forbedre i et helligt liv og levned - og præstens gode ord om ydmyghed, kærlighed og andre gode dyder; nu var hun akkurat det samme adamsbarn, som alle de andre kirkegængere og hverken større eller mindre synder end disse. Hun skældte atter ud over dem, hun ikke kunne lide, og hun kaldte folk, der dog ville hendes bedste, *nåw'e sat'ner*. Således var hun og således blev hun ved med at være.

Ane havde en lang arbejdssdag. Tidlig var hun på færde om morgenens og sent kunne man træffe hende ude om aftenen, hvis der var møde et eller andet sted. Om morgenens den 31. januar 1944 var hun allerede færdig til at drage ud ved syvtiden. Det var tåget vej, Ane så som før nævnt ikke godt, og så steglede hun ned i en kælderhals ved De Gamles Hjem, fik et kraniebrud og var død med det samme.

Bladene bragte nekrologer så lange, at enkelte skikkelige mennesker blev misundelige, og der mødte, foruden hendes nærmeste slægt, en del herningboere, da hun blev jordet den 5. februar. Der var også nogle kranse og buketter. I kapellet talte provsten og ved graven takkede kordegnen på familiens vegne for deltagelsen.

Byen var nu en original fattigere. De, der daglig skulle omgåes hende, slap for mange bryderier, medens andre savner hendes karakteristiske skikkelse i gadebilledet.

Ordliste til Om renlighed i gamle dage

Lang lyd er betegnet ved (*) og stød ved (^).

a't = ærter	jawnshied = almindelighed
at'erkåst kuen = affaldskorn	jæn'nbærris = enebær
bassier = lus	jæn bål = bullenskab
bej hæjer bry' = bide eller bryde	jænne hwi'r = ene hvid
bindehunde = ekskrementer	kåg' = sigtebrød
bog'myjl = mel af boghvede	kårwon = kar eller beholder
bol'tue = grundig toet	kak'en = kræsen
bræsel = dækkenlignende underlag	kas = karse
bæj't = en bægt brød	kavelotter (k-ljæger) = engkableje
bælle = krop	kja'n'bryggi = meldmad med uæltet smør
dawl = da vel	knosk = klem
daw'els = meldyppe	knævrer = fåregødning
drættet = foret	kyw å = ked af
dröwt = hviste	laj = loft
fyrfad = glødfad	las bow'ser = forrette sia nedtørft
fæn = kæruld	lawet mar = kogt mad
gja'rbrøg'er = røllike	li'mkåstere = mergelkastere
glå's = gøre blank	livies = påsmøres en lervælling
go'sraj = gåserad	low' = hue
gre'f o grøwl æ skidt åp mæj i æ	lyw'føld' = livfylded
fra'ms = greb at grave skidtet op med i køkkenet	læj'l = øldunk af træ
gromand = dunk	lærkner = tallærkner
gri'mede = stribede af snavs	lædgryde = farvegryde
halmbräjer = halmknipper	leb = halmkurv
hammel = grov	lej = ly, varme lidt
hang = begærlig	løws = løftes, hæves
hies mæj = hæders	malow't = malurt
himlendes knåg = forrygende snefog	mog'støwt = møgbør
hjank'er = langt øl	muskar, kaldtes muskå't = en geranium
hjo'rtå'sk = hyrdetaske	nannest = gave til præsten
hom'el i æ ø'r = svirende	nyllik'er og nyllinger = rødgræs, syre
hylsklæder = uldne lagner	næt'er = nadver
hægle smør = trække hår af smør	ondnen = middagsmad
hæjsen do't de da't = ellers duede det da ikke	pås = posse
hølk'e i'et = sled i det	pannikåk = ægkage
hør = nænsom	peg'mørk = tusmørk

pindsmæj), foruden omtalte pyntede
man også med pind'sblå' = lillie-
konvaller. Grenene kaldte man
pind'sri's
potteovn = lerovn med potter i
ram ho o ska'r = stærk pighaj og
rokke
re'lefo = virkelig
rotkrudwand = arsenikvand
ru' = snyde næsen
ræjfær = realig
rödn = rådne
rog'raw = rav, der brændes
ræwlingliem = kost af ræwlingris
såldtsti'en = sten til at knuse groft
salt med
salvet = serviet
sandbing = kasse til sand
skive = bord(plade)
skoldkage = småbrød bagt i aske
skave = fnattet
skrå'fskie = skrabeske
skrå's = knase
smob æk = rense æg i munden
snæ'r = svie
so' = skaller af boghvede
sodstangen = træstang i skorstenen
hvori gryden hang i en jernlænke
sog'es = gennemdampes

spændfrø = spergelfet
spænd = meljævning
stråg = strøg
strippe = træsse
støngs = vred, stødt
støwsnåg'en = splitternøgen
sule = lodret bjælke
su'rgød = byggryn kogt i kærnemælk
sæj' = mundheld
sæt'er = mælkefade af sortbrændt ler
svåt pølser = blodpølse
tap'stång = stang i brygkarret
ta'rstøk' også ta'rpjalt = stykke til
at torre sig på
telmer (tilmer) = kød
trøster = madkasse
tu'e = vaske
tweg' = fløj til at hænge gryden i
tæjn = væsen, tegn
tø'buer = thybo
tøk' = synes
udrojningsskro = skrå af udrydning
u'es = os, pibesaace
wanni = orne
æmmerdrågier = flade brød bagt i
asken
å'dæjnt = færdig med æltningen
å'nsti'en = arnen
å'tawn = forbavset

J. A. = Jydsk almueliv af
E. Tang Kristensen

Tb. = tillægsbind til samme værk

Om H. P. Hansen, æresborger i Herning og æresdoktor ved Århus Universitet, skrev Pressen ved udgivelsen i 1961 af „Fra gamle Dage“:

Det er aldeles imponerende, hvad den flittige folkemindesamler og folkelivsskildrer har efterladt sig af velordnet materiale . . . Disse skildringer er noget af det allerbedste i H. P. Hansens forfatterskab. De er afrundede og fornøjelige, rummer en sproglig rigdom (hvilke udtryk er ikke sikret bevarelse!) og belyser på helt spændende vis de meget afvekslende temaer fra jysk folkeliv.

Aarhus Stiftstidende.

Takket være hans utrættelige flid er masser af værdifulde oplysninger om livet i gamle dage reddet fra glemmebogen og blevet trykt som bøger og afhandlinger til glæde for alle, der interesserer sig for, hvordan tilværelsen formede sig for hedengangne generationer i det jyske hovedland.

Jydske Tidende.

H. P. Hansen havde en smidig hånd. Det er ikke alene en sjov bog, men en skatkiste af kulturhistorie.

Arthur Fang i Bogens Verden.

Hvor er det fornøjeligt at læse dette udvalg af vor store kulturhistorikers bøger . . .

Svend Aakjær i Politiken.

ROSENKILDE OG BAGGER